

Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
e-Dergi

Faculty of Economics and Administrative Sciences
E-Journal

Ocak – Haziran 2020

ISSN 2147-2483

Cilt 9
Sayı 1

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
E-DERGİ

Cilt:9 Sayı:1 Haziran 2020

TRAKYA UNIVERSITY
ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES
FACULTY E-JOURNAL
Volume:9 No:1 June 2020

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ E-DERGİ
Cilt:9 Sayı:1 Haziran 2020

ISSN:2147-2483

<http://dergipark.gov.tr/trakyaiibf>

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
E-Dergi

Cilt:9 Sayı:1 Aralık 2019

TRAKYA UNIVERSITY
Economics And Administrative
Sciences Faculty E-Journal

Volume: 9 Number:1 June 2020

SÖBIAD

Dergi Sahibi/Owner

Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Adına

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER

Editör/Editor

Dr. Öğr. Üyesi Elvin DİNLER

Editör Yardımcısı /Assoc. Editor

Öğr. Gör. Müge ATAKAN

Dergi Yayın Kurulu /Editorial Board

Başkan/Chairman

Prof. Dr. Ayhan GENÇLER

Üyeler/Members

Prof. Dr. Sibel TURAN

Prof. Dr. Adil OĞUZHAN

Prof. Dr. Engin SANAL

Doç. Dr. Cemile Arıkoğlu ÜNDÜCÜ

Doç. Dr. Nural YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer ÖZSOY

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi İktisadi ve Bilimler Fakültesi Balkan Yerleşkesi Edirne/ TÜRKİYE

Tel: 0284 235 71 51 -52

Faks: 0284 235 73 63-18 57

DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Sudi APAK

Esenyurt Üniversitesi

**Prof. Dr. Süleyman
ÖZDEMİR**

*Bandırma 17 Eylül
Üniversitesi*

**Prof. Dr. Abdülkadir
ŞENKAL**

Kocaeli Üniversitesi

**Prof. Dr. Sadi
UZUNOĞLU**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Cüneyt
AKALIN**

Arel Üniversitesi

**Prof. Dr. Gamze
YÜCESAN
ÖZDEMİR**

Ankara Üniversitesi

**Prof. Dr. Sinan
ÜNSAR**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Nurcan
METİN**

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Metin ATEŞ

İstanbul Üniversitesi

**Prof. Dr. Canan
ÇETİN**

Marmara Üniversitesi

**Prof. Dr. O. Murat
KOÇTÜRK**

*Celal Bayar
Üniversitesi*

**Prof. Dr. Derman
KÜÇÜKALTAN**

Arel Üniversitesi

**Prof. Dr. Sibel
TURAN**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Hasan
Berke DİLAN**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Ayhan
GENÇLER**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Levent
ÜRER**

İstanbul Üniversitesi

**Prof. Dr. Bünyamin
BACAK**

*Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi*

**Prof. Dr. Mümin
ERTÜRK**

Altınbaş Üniversitesi

**Prof. Dr. Mahmut
BİLEN**

Sakarya Üniversitesi

**Prof. Dr. Selçuk
İPEK**

*Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi*

**Prof. Dr. Ayhan
UÇAK**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Selda
ÇAĞLAR**

Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ersin KAVİ

Yalova Üniversitesi

**Prof. Dr. Fatma
LORCU**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Emel
GÖNENÇ GÜLER**

Trakya Üniversitesi

**Prof. Dr. Engin
DEMİREL**

Trakya Üniversitesi

**Doç. Dr.
Abdurrahman
BENLİ**

Sakarya Üniversitesi

**Doç. Dr. Mustafa
ÖZKAN**

Giresun Üniversitesi

**Doç. Dr. Cemile
ARIKOĞLU
ÜNDÜCÜ**

Trakya Üniversitesi

**Doç. Dr. Kasırga
YILDIRAK**

Hacettepe Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Hakan
BEKTAŞ**

İstanbul Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Sedef
ZEYREKLİ YAŞ**

Trakya Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi
Mehmet GÜLER**

İstanbul Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Fatih
ÇAVDAR**

Trakya Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Özgür
ÖZDEMİR**

Trakya Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi
İskender GÜMÜŞ**

Kırklareli Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi
Nurettin Ozan
BAKIR**

Marmara Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Erkan
YILDIZ**

Başkent Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Caner
EKİZCELEROĞLU**

Trakya Üniversitesi

**Dr. Öğr. Üyesi Togan
KARATAŞ**

Marmara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Startupların Fizibilite Çalışması: Osterwalder ve Pigneur İş Modeli ve Hipotez Testi1-20

Mustafa Şeref AKIN

Türkiye'deki Suriyeli Göçmenlerin İstihdamına Y ve Z Kuşağının Bakışı: Bir Alan Araştırması21-42

Betül YILMAZ, Çiğdem ULUDAĞ GÜLER

Sağlıklı, Güvenli ve Bağımsız Yaşamaya Yönelik Aktif Yaşlanma: Almanya ve Türkiye Karşılaştırması43-66

Aslan Tolga ÖCAL, Mertcan GÖK

Yabancı Turistlerin Unutulmaz Turizm Deneyimleri Üzerine Netnografik Bir Araştırma: Gelibolu Yarımadası Örneği 67-90

Elif ÜLKER DEMİREL

ABD Merkez Bankası'nın Brezilya ve Meksika Merkez Bankaları ile Yaptığı Dolar/Real ve Dolar/Peso Takası Anlaşmalarının Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Kredi Temerrüt Takası Oranlarına Etkisi.....123- 140

Sudi APAK, Gürman TEVFİK

DERLEME MAKALELERİ

Covid- 19 ve Emek Piyasaları: Etkiler ve Muhtemel Yönelişler.....91- 122

Mustafa AYKAÇ, Güven MURAT

STARTUPLARIN FİZİBİLİTE ÇALIŞMASI: OSTERWALDER VE PİGNEUR İŞ MODELİ VE HİPOTEZ TESTİ

Mustafa Şeref AKIN¹

ÖZ

Klasik fizibilite çalışmasında ekonomik veriler toplanmakta, projelerin özsermaye verimliliği ve net karlılığı hesaplanmaktadır. İş modelinin amacı ise girişimciye hem değer önermesiyle hem de işi çevreleyen ekosistemiyle varsayılanları sorgulatmasıdır. Bu uygulama metodu, "Standford Üniversitesi girişimcilik eğitimlerinde" ve "hızlandırıcı merkezlerinde" uygulanan startup fizibilite çalışmasıdır. Kurgulaması uzun iş planları yazılmasının faydasız olduğunu savunan yaklaşımdır. Detaycı plan hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğinden dolayı büyük bir zaman kaybıdır. İş modeli göre startup varsayımları test etmek için bir öğrenme platformudur. İş modeli bu varsayımları oluşturulmasında yol göstermektedir. Bu makalede, Osterwalder ve Pigneur'un geliştirdiği iş modelini 9 ayrı kategori de ilaç ve turizm sektöründeki örneklerle süreç gösterilmektedir. İlaç sektöründe ar&ge ekibi laboratuvarından çıkıp piyasa beklentilerini paydaşlardan öğrendikçe ilaç üretimi konusundaki yaklaşımları değişmektedir. Aynı şekilde turizm yatırımcısı sektöre 360 derece açıyla baktığında seçilen yerin işletme maliyeti ve av bolluğuna rağmen doğru yer olup olmadığı sorgulamaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Modeli, Osterwalder-Pigneur, Test, İlaç, Turizm,

Jel Kodu: M13

THE FEASIBILITY STUDY OF STARTUP: OSTERWALDER AND PİGNEUR BUSINESS MODEL AND TESTING HYPOTHESIS

ABSTRACT

In the classical feasibility, economic data are collected, equity efficiency and net profitability of projects are calculated. The purpose of the business model is to make the entrepreneur question the hypothesis regarding the value proposition and the ecosystem surrounding the business. This method of implementation is the startup feasibility study implemented in "Entrepreneurship training at Standford University" and "accelerator centers". It is an approach that defends that writing long business plans is useless. The elaborate plan is a huge waste of time, as it will never happen. Startup is a learning platform to test assumptions by business model. The business model guides in creating these assumptions. In this article, the business model developed by Osterwalder and Pigneur is shown in 9 different categories with examples in the pharmaceutical and tourism sectors. As the R&D team in the pharmaceutical sector leaves the laboratory and learns market expectations from stakeholders, their approach to drug production changes. Similarly, when the tourism investor looks at the sector at a 360 degree angle, it has begun to question whether the place chosen is the right place despite the operating cost and the abundance of hunting.

Key Words: Business Models, Osterwalder-Pigneur, Test, Pharmaceutical, Tourism

Jel Code: M13

¹ Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mustafa.akin@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1850-9118.

1. GİRİŞ: İŞ PLANI VE İŞ MODELİ

“İş planı” kurulu firmalar için alışageldikleri sektörde gelecekteki tahminlerinin dökümüdür. Halbuki startup bir firma değildir. İş planı, sektör araştırmasının, orta vadede gelir tablolarını, bilançolarını, nakit akışlarını ve pazar büyümesini göstermektedir (Blank, 2013b). Startup tüm organizasyonlar için bilinmeyen bir sektörü/ürünü/hizmeti işaret eden konsepttir. Startup bir saha araştırmasıdır. Mevcut olmayan bir pazarın, müşteri kitlesinin araştırıldığı safhadır. Bu açıdan startupların iş planları yazması faydasızdır (Blank, 2013a). İş planını yazmaya ve gerçekleştirmeye gayret gösterildiğinde, ekip emeğini ve kıt sermayesini piyasada karşılığı olmayacak bir ürün için harcamaktadır. Değiştirilmesi zaruri “iş planı” yapmak yerine girişimcilerin düşündüklerini başkalarıyla paylaşmalarını kolaylaştıran kısa sürede oluşturacakları esnek iş modeliyle çalışmalılar. İş modeli piyasada deneysel olarak bir fikrin ölçülenebilir olup olmadığını araştırılmasını sağlayan bir prototiptir.

Startuplar için mükemmellik bir amaç değildir (Osterwalder vd., 2014). Mükemmel plan ve kurgu yoktur. Her statupın orijinal planı süreç içinde ciddi şekilde değişmektedir (pivotlama) (Blank, 2013b; Kaplan ve Norton, 1992). Önemli olan kaynaklar tükenmeden iş modelinin keşfedilmesidir. Zaman açısından bir iş modeli çok kısa zamanda yazılırken iş planının ucu açıktır. Sayfalarca detaylar kaleme alınabilmektedir. Detaycı planlar hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğinden dolayı girişimler için büyük bir zaman kaybı olmaktadır (Dib, 2016). Paydaşlardan yeni bilgileri hızlıca öğrenip ürün yapmadan evvel iş modeli sürekli test edilmekte ve değişmektedir (yalın girişim) (Ries, 2011; Maurya, 2016).

Bu makalede Osterwalder ve Pigneur’un kurguladığı 9 kategorilik iş modeli üzerinden startup yatırım projeleri analiz edilmektedir (şekil 1) (Osterwalder ve Pigneur, 2010; Osterwalder vd., 2014; Osterwalder, vd., 2016). Osterwalder-Pigneur’e benzeyen ama daha spesifik iş modelleri de tasarlanmıştır; yazılımda (Maurya, 2012), bilgi işlemde (Engelsman vd., 2011) ve çevrede (Joyce ve Paquin, 2016) örnekleri görülmektedir.

Ayrıca bazı iş modellerinin diğerlerinden çok ayırt edici özelliklerinden dolayı, özel isimle anılmaktadır. Örneğin freemium (free -ücretsiz- ve premium -ücretli- kelimelerden oluşmakta) iş modelinde içeriğin bir bölümü ücretsiz verilirken, çok önem taşıyan kısmı ücretli olarak satılmaktadır. Freemium iş modelinde önce kullanıcıları ürüne/hizmete ısındırılıp sonrasında paralı kanallara yönlendirilmektedir. Gillette markasının bıçak-sap modelinde (razor-razorblade), ana ürün olan sap çok ucuza ve hatta zararına satılırken, bıçaktan yüksek kâr marjı elde edilmektedir (Palmet, 2020).

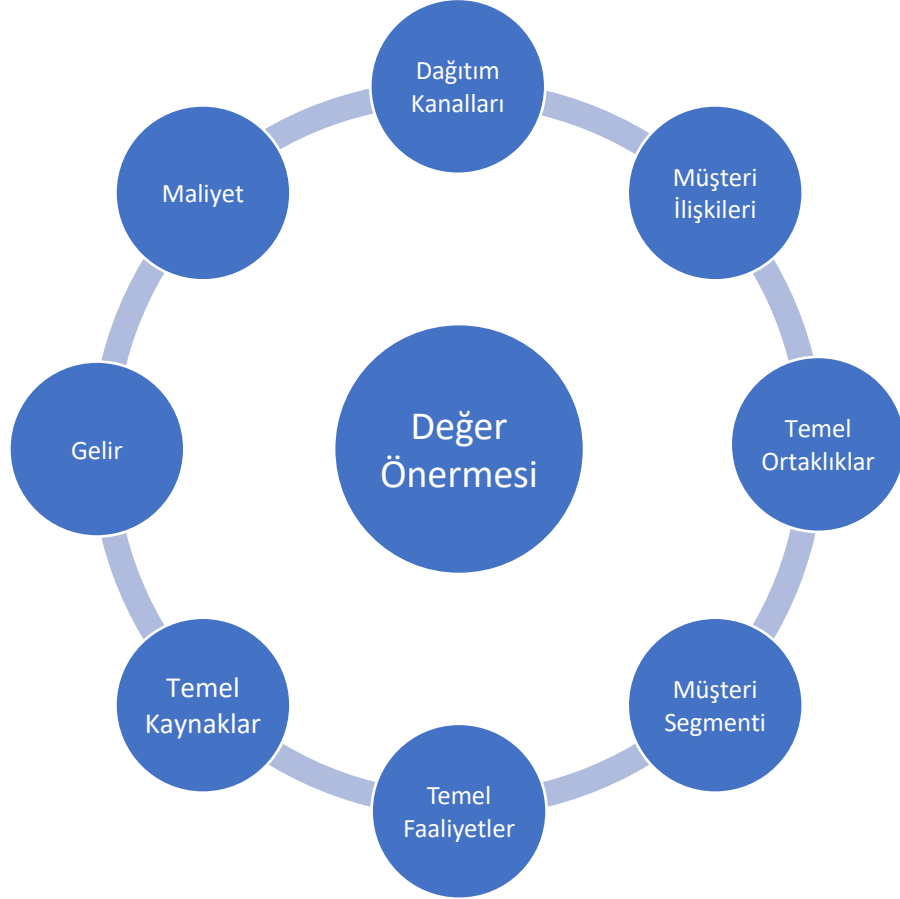
Kısacası değişim için şirketler nerede olduklarını, nerede olmaları gerektiğini ve nasıl ulaşabileceklerini öğrenmeleri için iş modelini bilmeliler (Johnson vd., 2008). Apple’ın başarısı kendisinin tek bir ağaç olarak değil ama bir ormanda yaşadığının farkında olmasıydı. Apple’ın öncü rakiplerine göre çok sonra sürdürdüğü ürünlerin (iPad ve iPhone gibi) farkı bir iş modeli çerçevesinde kullanıcıya sunmasıdır. Örneğin, iPad itunes (makine ve şarkı albümleri) ile, iPhone Appstore (makine ve uygulamalar) ile pazarlandı (Johnson vd., 2008).

Bu makalede kurulu firmalar ve startuplar (startup firma değildir, konsepttir) için iş modelinde izlenmesi gereken adımlar uygulamalı olarak gösterilmektedir. Türk akademik literatüründe eksik olan iş model tanımlaması anlatılmaktadır. Hem sektörde çalışan iş geliştirme uzmanları için yenilik geliştirme hem de üniversitelerde okutulan girişimcilik dersi için gerekli araçlar sağlanmaktadır.

2. İŞ MODELİNİN AMACI

Startupların finansmanı proje finansmanı ile gerçekleştirilememektedir. En temel sebebi, veri, öngörü, projeksiyon olarak adlandırılan gelecekteki çıktıları tahmin edebilecek bir istatistik yoktur. Startuplar hem çok başarılı olabilmekte hem de iflas edebilmektedir. Öyleyse startup yatırımı bir şans işi midir? Girişimcilerinin aradıkları soru “startupların iflas riskini” nasıl azaltılabileceği yönündedir. Bu süreç bir metodoloji ışığında gerçekleştirilebilmekte midir? Bu soru iş modeli metodolojisi kavramını ortaya çıkarmıştır (Osterwalder ve Pigneur, 2010; Blank, 2013b). İş modelinin amacı yatırımcıya ve girişimciye girişim fikrini (değer önermesini) ve işi çevreleyen ekosistemini sorgulatmaktır. En temel soru iş karlı olarak yapılabilir mi? Karlı olması için değer önermesinin farklı olması gereklidir. Değer önermesi yeterince farklı mı? Değer önermesinin bir müşteri kitlesi için anlamlı olması gereklidir. Yeterince sayıda talep edecek böyle bir müşteri kitlesi var mıdır? Bu müşteri kitlesinin faydadan haberdar olması gereklidir. Öyleyse bu müşteri kitlesine nasıl ulaşılabilecektir? Esasında, iş modeli bir fikrin ölçeklenebilir ve karlı olduğunun testi için paydaşlara yönlendilecek sorulardır.

Öyleyse iş modeli bir taraftan startupların iflas riskini azaltmakta (büyük belirsizlik) diğer taraftan pivotlamayı hızlandırmakta (kaynaklar eritmeden), yatırımcılara ve girişimcilere rehber olarak sunulmaktadır (Osterwalder ve Pigneur, 2010; Maurya, 2012; Blank, 2013; Clark vd., 2012).

Şekil 1: İş Modelinde 9 Kategori (Osterwalder ve Pigneur, 2010)

Osterwalder ve Pigneur tüm sektörlerde işlerin ortak yönlerini araştırırken ortaya çıkan sonuçları grupladıklarında ekosistemin 9 kavramını oluşturdular (Osterwalder ve Pigneur, 2010). İş modeli çerçevesinde, her işletme bu 9 kategoriye cevaplamakla yükümlüdür. Bu elde edilen cevaplardan firmaların eksi ve artıları yakalanıp, ilerletilmesi gereken hususlar gün ışığına çıkartılmaktadır. İnovatif fikrin ekosistemde test edilmesidir.

Ekosistemi oluşturan 9 kategori şöyle açıklanmaktadır (Osterwalder ve Pigneur, 2010):

Müşteri segmentinde, belirlenen problemlerle karşılaşan kullanıcıları listelenmektedir (Osterwalder ve Pigneur, 2010). Potansiyel müşteri segmentleri arasında İlk hedef kitle erken adapte olacağı varsayılanlardır (şekil 1).

Değer önermesinde, açık, ikna edici olarak müşteriye sunulan çözümdür. Değer önermesi cümlesi tüm kullanıcılara yönelik kapsayıcı değildir. Burada anahtar müşteri segmenti için en önemli problemin çözümünün ne olduğu yazılmaktadır.

Değer önermesinde vaatler, dolambaçlı ve süslü kelimeler yerine kesinlik ve açıklık vardır. Kullanıcıların neden bu ürünü (çözümü) diğerlerine göre tercih etmelerinin gerektiğinin cevabı verilmektedir. Üründe farklılaşma müşteri gözünde ikna edici olmalıdır. Benzetmelerin ve kısa sloganların kullanılması yeni ürünün anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin linkendin'i anlatırken, "facebook'un iş dünyası için olanı" veya Dominos Pizza'nın "30 Dakikada pizza kapıda yoksa ücretsiz" gibi değer önermeleri açıklayıcıdır.

Müşteri İlişkilerinde, müşteriye ulaşmanın yollarının listesi yazılmaktadır. Müşteriyle iletişim kanalları nasıl ve nerede yürütüleceği belirlenmektedir: Müşteriler üründen nasıl haberdar olmaktadır? Bu ürün müşteriler tarafından nasıl duyulmaktadır? Pazarlamada ve reklamda kullanılmakta olan mecralar hangileridir?

Dağıtım kanalı, müşteriye hizmetin/ürünün ulaştırılması hakkındadır. Bu ürün müşteriye nerede teslim edilmektedir? Perakende veya e-ticarette mi kullanılmalıdır? Hangi zincir mağazalara girmesi öngörülmektedir? sorularına cevaplar aranmaktadır.

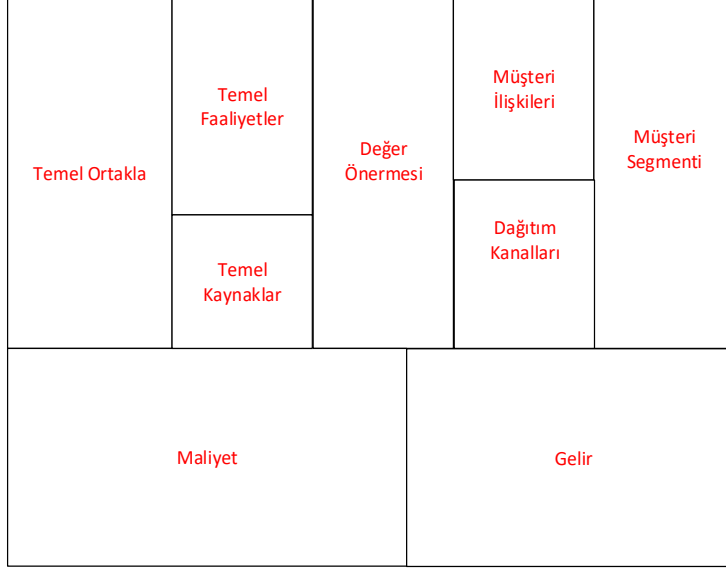
Gelir akımı satış fiyatı ve miktarıyla ilgili soruların cevap verildiği bölümdür: Fiyatı ne olmalıdır? Ürün satılmalı mı yoksa kiralanmalı mı? Ücretsiz deneme zamanı olmalı mı?

Maliyet ikiye ayrılmaktadır. Sabit maliyetler üretim yapılmadığında da firmanın üstleneceği maliyet yapısıdır. Değişken maliyet ise üretimle beraber artan maliyettir. Ürünün sabit ve değişken maliyeti nedir?

Temel faaliyetlerde işin ilerlemesi için yapılması gerekenler belirlenmektedir. İşin doğru mecrasından aktığını göstermektedir.

Temel kaynaklar kategorisi, hangi kaynaklarla (finansman ve iş gücü) üretim gerçekleşmekte olduğunun ve bunun için mevcut kaynakların yeterliliğinin sorgulanmasını kapsamaktadır. Ne kadar finansman ve iş gücü gereklidir? Hangi patentlere gerek vardır? gibi sorular bu bölümde cevaplanmaktadır.

Temel ortaklar işin gerçekleşmesi için beraber çalışması gereken kişileri ve kurum temsilcilerini içermektedir (Şekil 2). Bu temel ortaklarla tanışıklık var mıdır? Sözleşme imzalandı mı? sorularının cevapları yazılmalıdır.

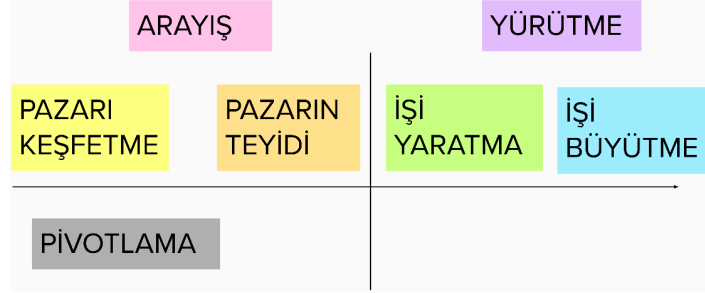
Şekil 2: İş Model Tuvali (Osterwalder ve Pigneur Modeli)

3. MÜŞTERİ GELİŞTİRME: PAZARI KEŞFETME

Startup bir öğrenme süreci ve saha araştırma projesidir. Yalın girişim modeli fikrin hızlıca piyasaya taşınması ve geri bildirim alınmasından beslenmektedir. Startup fikirlerin ucuz ve hızlı test sahasıdır (Ries, 2011). Pazarı keşfetme sürecidir (Porter, 1985; Freeman, 1984; Jua, vd., 2016). Startup'ın firmaya dönüştürülmesi 4 adımda gerçekleşmektedir:

- Ürün için pazarın araştırılması (Pazarı keşfetme)
- Müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayan doğru nitelikte ürün özelliklerinin hazırlanması (Pazarın teyidi)
- Müşterilerin para karşılığı alım yapana dönüşmesi (İşi yaratma).
- Doğru kaynaklar ile işin ölçeklendirilmesi (İşi büyütme- organizasyon yapılanması) (Blank, 2013a) (şekil 3).

Pazarı keşfetme ile pazarın teyidi arasında girişimciler sürekli mekik dokumaktalar ve pivotlama işlemlerinde bulunmaktadır (Blank, 2013b). Amaç, yeni girişimle ilgili pazardaki (teknoloji, müşteri, maliyet, gelir) belirsizlik koşulları olabildiğince risksiz hale getirmektir.

Şekil 3: Müşteriyi ve Pazarı Keşfetme (Blank, 2013a)

İş Modeli Hipotezleri

İş modeli girişimciye pazarı keşfetme sürecinde neyin araştırılacağını gösteren bir rehberdir.

İş modelinde startup kurucuları tuvaldeki her bölümü bir varsayım olarak kabul etmektedirler. Kurucular bütün hipotezleri paydaşlarla görüşerek hipotezleri test etmektedirler. Test yapılacak olan hipotezler ve testi gerçekleştirecek kişiler tabloda listelenmektedirler (tablo 1) (Blank ve Dorf, 2012). Bu şablon tabloda test yapılacak hipotezler ifadesinin sebebi girişimcinin kafasındaki her doğrunun aslında test edilmesi gereken bir hipotez olduğunun hatırlatılmasıdır.

Startuplara destek veren hızlandırıcı ve kuluçka merkezleri (accelerator ve incubator) bu sistemle girişimciyi desteklemekte ve denetlemektedirler. Bu merkezlerin amacı hızlı bir şekilde girişimleri piyasa çıkarmaktır. Her hafta bir önceki varsayımların testleri ve bir sonraki hafta oluşturulacak raporunun verilmesi istenmektedir. Bu merkezler girişimciye “disiplin kuran mentorlar” tarzında çalışmaktalar.

Tablo 1: Test Edilecek Hipotezler ve Haftalık Gelişimi

	1.Hafta	2.Hafta
Değer Önerisi	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Müşteri Segmenti	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Gelir	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Maliyet	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Dağıtım Kanalları	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Müşteri İlişkileri	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Temel Ortak	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler

Temel Kaynaklar	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler
Temel Faaliyetler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler	Hipotez edilecek konu: Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler

Girişimciler aldıkları sonuçlara göre iş tuvalerini yenilerler. Doğru iş modelinin prototipi ortaya çıkmaktadır (Şekil 4) (Blank, 2013b).

Şekil 4: Hipotez-Test-Veri

Hipotezler kabul görenler ve görmeyenler olarak ayrılmaktadır (Tablo 2). Tercihen, telefonla veya internet yerine yüz yüze görüşülmesi kullanıcının bağlamını anlamaya daha yardımcı olmaktadır.

Pratikte, hedef 10 haftada 100'ün üstünde kişi ile görüşme yapılmasıdır (Blank, 2013). Hafta ve kişi sayısı girişime göre değişse de esas fikir çok sayıda hipotezi farklı kişilerle test etmeye çalışarak riski azaltmaktadır (Humble vd., 2015).

Tablo 2: Hipotez Skor Kart

Hafta	Görüşülen Müşteri	Test Edilen Hipotez	Rededilen Hipotez
1	10	3	2
2	6	4	1
3	6	2	1
4	4	2	1
5	7	3	3
6	8	2	0
7	9	3	1
8	10	1	1
9	4	2	1
10	5	1	0

Bundan sonraki bölümde uygulamalı olarak iki sektörde Osterwalder-Piguer iş modeline göre iş geliştirme süreci işlenmektedir. Osterwalder-Piguer'ün orijinal eserinde iş modeli statik olarak kalmaktadır (2010). Buna Blank (2013a, 2013b) dinamizm katarak haftalık takip programlarına çevirmektedir. Dünya girişimcilik merkezi Stanford üniversitesinde verdiği yalın girişimcilik, inovasyon ve girişimcilik (Lean Startups, innovation, and entrepreneurship) dersinde bu sistemi uygulamaktadır (Stanford Engineering Management, 2019). Stanford üniversitesinin mezun veya terk öğrencilerin kurmuş olduğu

şirketleri yaratmış oldukları istihdam 5,4 milyonu ve yıllık ürettikleri gelirden 2,7 trilyon doları bulmaktaydı. Dünyanın en büyük 10. en büyük ekonomisi olmaktadır (Eesley ve Miller, 2017)

Bu vakalarda, aynen Standford girişimcilik sisteminde olduğu gibi, fen-teknik branş kategorisinde sivilce ilacı üretmeyi düşünen bir ilaç firması ile iş-proje branş kategorisinde Erzincan'da av oteli açmayı düşünen bir girişimcinin dinamik iş modeli açısından fizibilitesi yapılmaktadır.

Buradaki araştırmalar gerçek olaylara dayandırılarak kurgusaldir. Kişilerin ünvanları ve isimleri tamamen değiştirilmiştir. Özüne sadık kalınarak sektörde araştırılan konuda değiştirilmiştir. İş modeli fizibilite çalışması bire bir aynı kalmıştır.

4. İLAÇ SEKTÖRÜNDE İŞ MODELİ VAKA ÇALIŞMA

İlaç firmalarında ve ar&ge birimlerinde genel süreç piyasada eksik olduğuna inanılan bir ihtiyacı karşılamaya yönelik ilaç bulmak ve üretmektir. Bu çalışmada sivilcelere yönelik bir ilaç geliştirilmeden önce iş modelinin test süreci uygulanmaktadır.

İlaç araştırılmadan, denenmeden, üretilmeden ve piyasaya sunulmadan önce doğru iş modeli keşfedilmeye çalışılmaktadır. Bu süreç zarfında iş modeline göre farklılaşan ürün, hitap edilen kitle ve bu kitleye ulaşma yöntemleri öğrenilmektedir.

Sivilce ilacının taslak iş modeli oluşturulmuştur. Ar&ge çalışanlarının ve yöneticilerin kurguladıkları varsayımlar iş modelinde ele alınmakta ve test edilmektedir (Osterwalder vd., 2016). Bu testi ar&ge çalışanları ve pazarlama birimi beraber götürmektedirler.

Hedeflenen müşteri segmenti dermatolojisiler, daimî sivilcesi olanlar, etkili ve ama olumsuz yan etkisi olmayan tedavi yöntemi bakan ergenler, 20-30 yaş aralığında sivilceli etkin tedavi arayan kadınlar, cilt tedavi ve kozmetik şirketleri ve cilt bakım uzmanlarıdır. Etkin sivilce tedavi arayan müşterilerin kimler olabileceği sorulmaktadır. Bunlar başlangıçtaki varsayımlardır. Test edildikten sonra hangilerinin birincil ve ikincil müşteri grubundan oldukları ve hatta hiçbirinin hedef müşteri olamayacağı sonucu çıkarılmaktadır.

Değer önermesinde düşünülen ar&ge başarılı olduğu takdirde ürüne talep olacak mı sorusu üzerine araştırılmaktadır. Sivilce problemine karşı, yan etkisi olmayan, doğal, yoğun uygulama gerektirmeyen etkin sivilce tedavili çözüm kullanıcının sorununu tedavi ediyor mu? Kullanıcıların başka talepleri var mı?

Müşteri ilişkilerinde sosyal medya ağırlıklı olmak üzere, ticari fuarlarda, konferanslarda ve indirim kuponlarıyla müşteri ilişkileri ilerleneceği varsayılmaktadır. Belki sivilce problemleri olanlar farklı yöntemler denemiş ama arzu edilen sonuçları elde edememekte ve çözüm önerisini inandırıcı bulmamaktadırlar. Düşünülen müşteri ilişkileri kanalları inandırıcı olabilecek mi? Sorusu oluşturulmaktadır.

Dağıtım kanallarında eczanelerin, perakende zincirlerinin, dermatolojist sosyal ağlarının kullanılması planlanmaktadır. Belki müşteri kitlesi e-ticaretten satın almaya başlamakta ve bu durumda yeni dağıtım kanalları eklemek gerekmektedir.

Temel ortaklar dermatolojistler, ilaç üreticileri, sağlık bakanlığı, dermatoloji firmaları, risk sermayedarlarıdır. Araştırılması planlanan sorular: Bu firmalara veya devlet kurumlarına ulaşılabilecek ve destekleri alınabilecek mi? Risk sermayedarlarının beklediği kazanç oranları tatminkâr mı? Risk sermayedarlarının fonları bu girişimi desteklemeye yeterli mi?

Temel faaliyetler ilacın araştırılmasını, patent başvurusunu, üretimi, dağıtımını ve sağlık bakanlığından izni kapsamaktadır. Faaliyet içinde zamanlama da içermektedir.

Gelirde şirketin ayakta kalabilmesi için ilaç ödemelerinden ve lisanslama bedellerinden gelir beklentisi belirlenmektedir. İlaç satış fiyatı ve miktarı araştırılmaktadır. Optimist bakış açısı satış cirolarını çok yukarda tutmaktadır. Öncül araştırmalar daha rasyonel beklentileri sağlamaktadır.

Maliyetlerde ilacın keşfedilmesi, test edilmesi ve ilacın üretiminde karşılaşılabilecek maliyetler ele alınmaktadır. Temel soru: Elde edilmesi beklenen gelir, maliyeti karşılayabilecek mi?

Temel kaynakları ar&ge çalışanları ve test laboratuvarıdır. Bu bağlamda araştırılacak sorular: Ek kaynağa ihtiyaç olacak mı? Yetişmiş insan gücü şirkette kalmaya devam edecek mi?

Tablo 3’de test edilecek hipotezler ve mülakat yapılacak kişilerin listesi mevcuttur. Alınan sonuçlara göre iş modeli değiştirilmektedir.

Tablo 3. Test Edilecek Hipotezler: Haftalık Gelişimi

	Hafta	Hafta	Hafta	Hafta
Değer Önerisi	Hipotez: etkin sivilce tedavisi Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Dermatolog doktorlar (I, II) Eczacı (I) Müşteri 1 Müşteri 2	Minimum yan etki Dermatolog doktorlar (I & 2) Dermatolog doktor prof.	Etkin sivilce tedavisi Dermatolog doktorlar (I & 2))	Etkin sivilce tedavisi Dermatolog doktorlar (I & 2)) Doğal ve probiotik Doktor (I) Yoğun olmayan tedavi Eczacı II
Müşteri Segmenti	Hipotez Dermatolojistler Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Dermatolog doktorlar (I & 2)	20-30 yaş sivilceli kadınlar (Müşteri III, IV) Ergenler (Müşteri V, VI)	Dermatolojistler Dermatolog doktorlar (V) Cilt ve Kozmetik Şirketleri Şirket sahibi	Dermatolojist Uzman Dr.

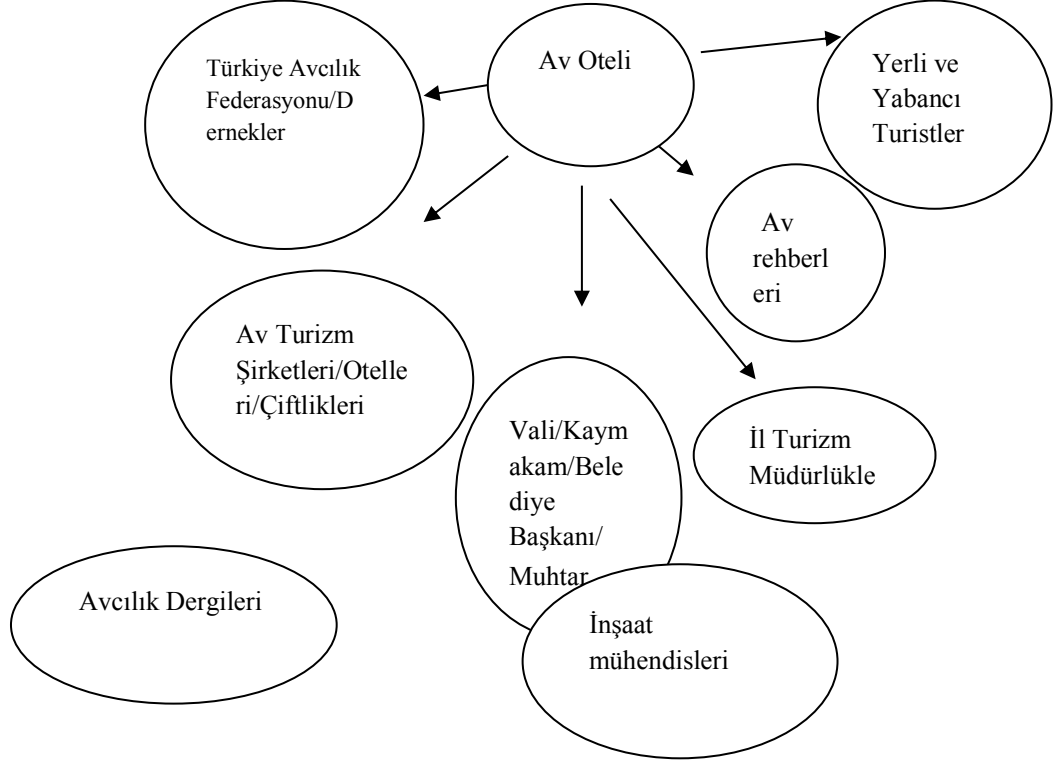
	Hipotez: 20-30 yaş kadınlar Hipotezin Test Edileceği Kişiler Dermatolog doktorlar (I & 2) Müşteri (I, II, III) Eczacı I, II	Cilt Uzmanları Güzellik Uzmanları (I, II)		
Gelir		Hipotez edilecek konu: İlaç fiyatı, geliri ve lisans ödemesi ilaç firması temsilcisi (müdür)	Lisans İlaç firması temsilcisi (birim yetkilisi)	
Maliyet	Hipotez Ar&ge maliyeti Hipotezin test edileceği kişiler: Kimyager (prof) Kimyager (uzman)	Sağlık Bakanlığı Denetim maliyeti: Emekli müfettiş Üretim maliyeti ilaç firması temsilcisi (müdür)	Üretim maliyeti ilaç firması temsilcisi (birim yetkilisi)	
Dağıtım Kanalları	Hipotez: Zincir marketler Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Perakende uzmanı	İlaç dağıtım firmaları Eczacı deposu müdür		
Müşteri İlişkileri	Hipotez: Sosyal Medya reklam Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Reklam şirketi yöneticisi			
Temel Ortak				Hipotez: Risk sermayedarları Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Finans uzmanı
Temel Kaynaklar				Hipotez: Test merkezi

				Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Test merkezi direktörü (prof) Test merkezi yardımcısı
Temel Faaliyetler				Hipotez Patent Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Patent uzmanı

5. TURİZM SEKTÖRÜ İŞ BİLİMLERİNDE UYGULAMALI ÇALIŞMA

Doğru iş modelini arama sürecinde bir başka örnek, işletme alanında turizm sektöründeki fizibilite çalışmasında ele alınmaktadır.

Klasik işletme fizibilite raporlarında maliyet ve gelir hesaplamaları yoluyla ekonomik fayda-maliyet analizleri yapılmaktadır. Halbuki iş modelinde bu süreç çok farklıdır. Ekip sahaya inerek 9 kategorideki varsayımları oluşturup, mülakatlar yapmaktadır. Bu projede Erzincan ilinde bir av oteli yapılması planlanmaktadır. Paydaş haritası çıkarılmaktadır (Şekil 5). Paydaşlar arasında ava meraklı turistler, kamu görevlileri, otel sahipleri, av rehberleri ve avcılık dergileri editörleri vardır.

Şekil 5: Av Otel Paydaşları

Tablo 4’de av otelinin taslak iş modelini gösterilmektedir. Fizibilite çalışmalarındaki varsayımlar iş modelinde 9 kategoride ele alınmaktadır.

Tablo 4: Av Oteli İş Modeli

Temel Ortaklar Turizm şirketleri Belediye	Temel Faaliyetler Otel inşaatı Tanıtım	Değer Önermesi Erzincan'da otantik ortamda avı bol uygun fiyatla avcılık oteli.	Müşteri İlişkileri Turizm şirketleri Kulaktan kulağa	Müşteri Segmenti Ava ve doğaya meraklı avcılar
	Temel Kaynaklar Finansman Arazi		Dağıtım Kanalları Turizm şirketleri Avcılar sosyal ağı Av rehberlerin sosyal ağı	
Maliyet Otelin inşaat maliyeti Personel ücretleri (yaz 15 ve kış 5 kişi)			Gelir Oda satışları Av Malzemesi	

Hedeflenen müşteri segmenti avı ve doğayı seven avcılar ile uygun fiyatlı konaklamayı arzu edenlerdir. Araştırılması gereken sorular: Av meraklısı zengin müşteri profiliyse, acaba orta fiyatlı oteli tercih eder mi? Yüksek fiyatlı bir otel modeline kayılma durumunda, lüks yapım ve hizmet maliyetleri karşılanabilir mi.?

Değer önermesi otantik, doğal, oksijeni bol, uygun fiyatlı, avı bol konaklama imkanındır. Buradaki sorular: otelin Erzincan'ın bir ilçesinde olması engel teşkil etmekte mi? Eğer bu engelse, engel olan sorun ana merkezlere uzak olması mı, lojistik sorunu mu, kışın ulaşım zorluğu mı, tanınmış bir yer olmaması mı? Bütün bu engeller bir avantaja dönüştürülebilir mi?

Müşteri ilişkileri müşteriye ulaşmak için turizm şirketlerinden memnun kalan avcılar olarak belirlenmiştir. Müşteri memnuniyeti için yeterli konfor sağlanacak mı? sorusu araştırılmaktadır.

Dağıtım kanalları olarak turizm şirketleri, avcılar ve rehberler üzerinden satış yapılması planlanmaktadır. Bu dağıtım kanallarının talep ettiği komisyonlar ve şartlar nelerdir? sorusunun cevabı öğrenilmelidir.

Temel ortakları turizm şirketleridir. Özellikle av turizm konusunda Erzincan'daki bir otelle çalışmayı kabul edecekler mi? sorusu yöneltilmektedir.

Temel faaliyetleri otelin inşaatı ve tanıtımıdır. Bunun için gereken kaynakları araştırılmaktadır.

Otelin gelirinde varsayım %50 doluluk ve gecelik kişi başı oda kahvaltısı 200 TL'den hesaplanmaktadır. Bunlar maliyetleri (sabit, değişken ve fırsat maliyetini) karşılar mı? sorusu karlılığı göstermektedir.

Otelin maliyetleri otelin inşaatı (yaklaşık 6 milyon), ana işletme gideri olan personel giderinden (yazları 15 kişi, kışları 5 kişi), ve promosyondan oluşmaktadır. Maliyet tahminlerinin doğruluğu ve ek maliyeler olacak mı sorusu araştırılmalıdır.

Temel kaynakları finansman ve arazi olarak varsayıldı.

Tablo 5'de test edilecek hipotezler ve mülakat yapılacak kişilerin listesi vardır. Alınan sonuçlara göre iş modeli değiştirilmektedir. Maliyet avantajları ve av bolluğuna rağmen otelin fizibilitesi tartışılmaya başlanmıştır.

Tablo 5: Test Edilecek Hipotezler: Haftalık Gelişimi

	Hafta	Hafta	Hafta	Hafta
Değer Önerisi	Hipotez: Erzincan'da otantik Doğal Uygun fiyat Avcı bol Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Avcılık derneği üyesi Turizm şirket müdürü Avcı (I) Belediye başkanı Muhtar	Erzincan'da otantik Doğal Uygun fiyat Avcı bol İl turizm geliştirme sorumlusu emekli Av rehberi (I, II) Avcı (II)	Erzincan'da otantik Doğal Uygun fiyat Avcı bol İl turizm kamu yöneticisi Avcı (II) Av devgisi editörü Yakın ilde av oteli sahibi Av oteli yöneticisi	Erzincan'da otantik Doğal Uygun fiyat Avcı bol Avcı İngiliz Av çiftliği (I &2)
Müşteri Segmenti	Hipotez Avcı ve doğayı seven avcılar. Uygun	Erzincan İl Turizm Müdürü Av rehberi I, II	Malatya İl Turizm Müdürü	Avcı İngiliz

	fiyatlı konaklamayı arzu edenler. Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Türkiye Avcılık Federasyonu Bşk Yrd. Ateş Av Turizm müdürü Avcı Alparslan Korkmaz Belediye Başkan Bey Muhtar emmi	Avcı III	Avcı IV Av devgisi editörü Yakın ilde av oteli sahibi Av oteli yöneticisi	Av çiftliği (I &2) Av bloggeri
Gelir			Hipotez edilecek konu: oda fiyatları 150 TL ve %50'lik doluluk Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Yakın ilde av oteli sahibi Av oteli yöneticisi	Hipotez edilecek konu: oda fiyatları 150TL ve %50'lik doluluk Av çiftliği Av blogger
Maliyet	Hipotez Otel maliyeti Hiptezin test edileceği kişiler: İnşaat mühendisi	Personel maliyeti Eski otelci-danışman	Maliyet Yakın ilde av oteli sahibi Av oteli yöneticisi	Maliyet Av çiftliği Av blogger
Dağıtım Kanalları	Hipotez Turizm şirketleri Ateş Av Turizm müdürü	Hipotez Turizm şirketleri Avcılar sosyal ağı Avcı III	Turizm şirketleri Av oteli sahibi Av oteli yöneticisi Avcılar sosyal ağı Av rehberleri ağı Av rehberi IV ve V	Turizm şirketleri Avcılar sosyal ağı Av rehberleri ağı Av çiftliği Av blogger

Müşteri İlişkileri	Hipotez Turizm şirketleri Kulaktan kulağa Av Turizm müdürü	Hipotez Turizm şirketleri Kulaktan kulağa Avcı III	Turizm şirketleri Kulaktan kulağa Av oteli sahibi Av oteli yöneticisi Av rehberi IV & V	Turizm şirketleri Kulaktan kulağa Av çiftliği Av blogger
Temel Ortak	Hipotez Turizm Belediye Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Av Turizm müdürü Belediye Başkanı			
Temel Kaynaklar	Hipotez Finansman Arazi Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Belediye Başkan			
Temel Faaliyetler	Hipotez Otel inşaatı Tanıtım Hipotezin Test Edileceği Kişi/Kişiler Belediye Başkanı İnşaat mühendisi Av Turizm müdürü	Tanıtım Avcı III Av rehberleri (I & 2)		Tanıtım Av blogger

SONUÇ

Makalede Osterwalder ve Pigneur'ün geliştirdiği iş modeli anlatılırken, ilaç ve turizm sektöründen vaka çalışmaları gerçekleştirildi. Tablo 6.'de Osterwalder ve Pigneur iş modelinde kategoriler ve temel sorular gösterilmiştir. Vaka çalışmalarında iş modelinden üretilen varsayımlar sahada test edilmektedir.

Tablo 6: Osterwalder-Pigneur İş Modeli

Kategori	Temel soru
Müşteri Segmenti	Kimler en fazla bu sorunla karşılaşıyorlar?

Değer Önermesi	En önemli problemin çözümünün ne olduğu?
Müşteri İlişkileri	Müşteriler sizin ürününüzden nasıl haberdar olacaklar?
Dağıtım Kanalı	Bu ürün müşteriye nerede teslim edilecek?
Gelir Akımı	Fiyatlama nasıl olacak?
Maliyet	Sabit ve değişken maliyetleri nedir?
Temel Faaliyetler	Hangi faaliyetleriniz önceliklidir?
Temel Kaynaklar	Hangi kaynaklarla üretim gerçekleşecek?
Anahtar ortaklar	Kimlerle ortaklık kurulacak?

Üniversite içinde veya dışında girişimcilik eğitimleri eski tarz iş planı çerçevesinde devam etmektedir. Türk akademik literatürü iş modelini tanımlayan, dinamiklerini ve süreçlerini anlatan çalışmalara katkı hedeflenmiştir.

İş modeli iş planlarının belirsizlikle dolu bir sektörde hiçbir şekilde çalışmayacağını öngörür. İş modelin amacı varsayılan değer önermesini bir ekosistem içinde test etmektir. Ayrıca iş modeli sadece startüplara yönelik değil kurulu şirketlerin yeni fikirlerini piyasaya sunarken karşılaçıkları zorlukları önceden öğrenmelerini ve çözümlerini değiştirmelerini sağlamaktadır. Öyleyse sadece girişimciler için değil değişim sürecindeki tüm işletmelerde zaruridir.

Mevcut bir ürün ile yeni bir ürünün fizibilite çalışması farklı olmalıdır. Klasik fizibilite çalışmasında piyasadaki ekonomik, sosyal, teknolojik, çevresel ve siyasi veriler toplanmakta, analiz raporlarını okunmakta, endüstri uzmanlarıyla görüşülmekte, lider perakendeciler ve rekabet ettikleri firmaların benchmarkları yapılmaktadır. Projelerin özsermaye verimliliğini ve net karlılığını hesaplanmaktadır. Fiyat/kazanç oranlarını bulunmaktadır. İşletme olarak performansta mükemmellik arayışındalar. Zira daha önce üretilmiş bir iş modelini iletletmekte.

Yeni bir ürün için iş modeli fizibilitesinde ise, **benzer trend analizlerinden faydalanılmakta ama esasta perakendeciler gezilmekte, mağaza sahipleriyle ve çalışanlarıyla görüşülmekte ve alışveriş deneyimi üzerine odaklanılmaktadır.** Proje konseptleri gerçek müşterilere ve paydaşlara gösterilerek varsayımlar test edilmektedir.

Klasik fizibilite çalışmasında ekibi kısa vadeli düşünerek karı maksimize etmeye çalışırken, iş modeli ekibi uzun vadeye odaklanarak sektörde radikal bir değişiklik yapılabilir

mi sorusunun cevabını aramaktadır. İş modeli ekibi paydaşlarla görüşerek empati kurmayı amaçlamaktadır.

Her yenilikçi değer önermesinin piyasada karşılığı olup olmadığı, hangi kitle hedefin seçileceği, bunlara ürünün nasıl ulaşacağı test edilmesi gerekmektedir.

Fikirler varsayımlardan ibarettir. Girişimcinin aklındaki yanılsama ile gerçeklik karıştırılmaktadır. Fikir keşfedilince sorgusuz harekete geçmenin birçok sakıncalı tarafları olmaktadır. Kullanıcının bu ürünü talep edip etmeyeceği gerçekte bilinmemektedir. Bundan dolayı iş modelini geliştirip, kullanıcı için değer önermesini sunmak ve geliştirmek yerine gelire odaklanan başlangıç firmaları başarısız kalmaktadır. Startupın özde bir firma olmadığı ama varsayımları test etmek için bir öğrenme platformu olduğu anlaşılmalıdır.

Varsayımlar ancak sahada paydaşlarla test edilmelidir. İş modellerinin amacı girişimciye değer önermesini ve çevreleyen ekosistemini sorgulatmasıdır. Her startup orijinal planı süreç içinde ciddi şekilde değiştirilmelidir (pivotlamalıdır). İş modeli bu kaçınılmaz değişim için esnekliği sağlamaktadır.

Bu çalışmada ilaç ve turizm sektörleri üzerinden örnekler verilmektedir. Kamu yönetiminden, kar amacı gütmeyen kuruluşlardan, startaplardan planan projelerden örnekler genişletilebilir.

KAYNAKÇA

Alexandre, J. ve Paquin, R.B. (2016). The triple layered business model canvas: A tool to design more sustainable business models. *Journal of Cleaner Production*, 135, 1, 1474-1486.

Blank, S. (2013a). Why the Lean Start-Up Changes Everything. *Harvard Business Review*, 4(2), 34-40.

Blank, S. (2013b). *The Four Steps to the Epiphany*. K&S Ranch, New York.

Blank, S. ve Dorf, B. (2012). *The Startup Owner's Manual: The Step-By-Step Guide for Building a Great Company*. K&S Ranch.

Johnson, M. W., Christensen, C., Kagermann, H. (2008). Reinventing Your Business Model. *Harvard Business Model*, December Issue.

Dib, A. (2016). *The 1-Page Marketing Plan: Get New Customers, Make More Money, And Stand Out From The Crowd*. Successwise, New York.

Clark, T. & Osterwalder, A. & Pigneur, Y. (2012). *Business Model You: A One-Page Method For Reinventing Your Career*. Wiley, Chicago.

Engelsman, W., Quartel, D., Jonkers, H., & Van Sinderen, M. (2011). Extending enterprise architecture modelling with business goals and requirements, *Enterprise Information Systems*. 5,1, 9-36.

Freeman, R. E. (1984). *Strategic Management: A Stakeholder Approach*. Pitman, Boston

Graves, T. (2011). Why business-model to enterprise-architecture? Tetradian, <http://weblog.tetradian.com/2011/07/27/why-bizmodel-to-ea/>(27.07.2011).

Humble, J., Molesky, J. & O'Reilly, B. (2015). *Lean Enterprise: How High Performance Organizations Innovate at Scale*. O'Reilly Media, New York.

Jua, J., Kima, M., Ahn, J. (2016). Prototyping Business Models for IoT Service. *Procedia Computer Science* 91 (2016) 882 – 890.

Kaplan, R. S. and Norton, D. P. (1992). The balanced scorecard: measures that drive performance, *Harvard Business Review*, 70, 1.

Maurya, A. (2012). *Running Lean: Iterate from Plan A to a Plan That Works*. O'Reilly Media.

Maurya, A. (2016). *Scaling Lean: Mastering the Key Metrics for Startup Growth*, Portfolio, New York.

Osterwalder, A. ve Pigneur, Y. (2010). *Business Model Generation: A Handbook for Visionaries, Game Changers, and Challengers*. Wiley, Chicago.

Osterwalder, A. ve Pigneur, Y., Bernarda, G., Smith, A. (2016). *The Big Pad of 50 Blank, Extra-Large Business Model Canvases and 50 Blank, Extra-Large Value Proposition Canvases: A Supplement to Business Model Generation and Value Proposition Design*. Wiley. Chicago.

Osterwalder, A. ve Pigneur, Y., Bernarda, G., Smith, A., Papadakos. T. (2014). *Value Proposition Design: How to Create Products and Services Customers Want*. Wiley, Chicago.

Porter, M. E. (1985). *Competitive advantage Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press New York.

Ries, E. (2011). *Lean Startup*. Crown Business, New York.

TÜRKİYE'DEKİ SURIYELİ GÖÇMENLERİN İSTİHDAMINA Y VE Z KUŞAĞININ BAKIŞI: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Betül YILMAZ¹, Çiğdem ULUDAĞ GÜLER²

ÖZ

Son yıllarda görülen en büyük kitlesel göç hareketi 2011 yılında Suriye'de ki çatışmaların iç savaşa dönüşmesi ile birlikte yaklaşık 13 milyon Suriyelinin evini terk etmek zorunda kalmasıyla başlamıştır. 6 milyon Suriyeli ülke içinde yer değiştirirken yaklaşık 6 milyon Suriyeli de kendine komşu olan ülkelere sığınmıştır. İç savaştan Türkiye en çok etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Savaş sonrası Türkiye'ye göç eden 3.684.835 Suriyeli geçici koruma kapsamına alınmıştır. Suriyeliler yoğun olarak sınır illerde yaşamını devam ettirmenin yanı sıra İstanbul, Ankara, İzmir başta olmak üzere Türkiye'nin 81 ilinde yaşamaktadır. Suriyelilerin Türkiye'ye gelişleri ile beraber uzayan misafirlik süreci ve yardımların yetersiz kalışı Suriyelilerin temel ihtiyaçlarını sağlamak üzere emek piyasasına girişine neden olmuştur. Türkiye'de 32.199 göçmene belirli koşullar altında çalışma izni verilmiştir. Çalışma izni alamayan ya da iznin dışındaki sektör ve illerde çalışanlar kayıt dışı olarak emek piyasasına dâhil olmuşlardır. Suriyeli göçmenler Türkiye'de ağırlıklı olarak tekstil, inşaat, tarım ve ağır sanayi sektörlerinde çalışmaktadır. Türkiye'de istihdamda yer alan bireylerin çoğunluğu Y ve Z Kuşağından oluşmaktadır. Suriyeli göçmenlerin ülkeye yerleşmesi ile birlikte istihdamda yer alması istihdamda bulunan çalışanlar açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışma, Y ve Z Kuşağının, Suriyelilerin istihdamına yönelik bakış açısını ölçmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada seçili üniversitede çalışan 100 Y Kuşağı akademisyen ve 505 Z Kuşağı öğrenci ile anket çalışması yapılmış ve 4 anket geçersiz sayılarak toplamda 601 kişiye ulaşılmıştır. Anket cevapları ile elde edilen veriler yapılan analiz sonuçları ile değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emek Piyasası, Göçmenler, Suriyeli Göçmenler, Y Kuşağı, Z Kuşağı.

A VIEW OF GENERATION Y AND Z ON THE EMPLOYMENT OF SYRIAN IMMIGRANTS IN TURKEY: A FIELD RESEARCH

ABSTRACT

The biggest mass migration movement in recent years started with the turn of the conflicts in Syria into a civil war in 2011, when approximately 13 million Syrians had to leave their homes. While 6 million Syrians were displaced within the country, approximately 6 million Syrians took refuge in neighboring countries. One of the countries most affected by the civil war has been Turkey. After the war, the Syrians who immigrated to Turkey 3.684.835 were taken to the temporary protection

¹ Dr. Öğr., Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, bsolmaz@bandirma.edu.tr, ORCID 0000-0002-3532-6479.

² Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, cigdem.uludag@istanbul.edu.tr, ORCID 0000-0002-0217-3963.

* Bu çalışma 03-05 Eylül 2019 tarihinde gerçekleştirilen MECAS VI Economic Cooperation in Mediterranean Basin Kongresinde sunulan bildiri metninin yeni, geliştirilmiş makale halidir. Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiştir. Proje Numarası BAP-19-1009-057.

coverage. Syrians, as well as intense as in border provinces to continue their lives in Istanbul, Ankara, Izmir, mainly lives in Turkey's 81 provinces. With the arrival in Turkey of Syrians extending residency process and the lack of aid has led to access to the labor market in order to provide the basic needs of the Syrians. In Turkey, 32.199 immigrants have been granted a work permit under certain conditions. Syrians, who do not have working permit or who work in sectors and provinces outside of the work permit, have been included in the labor market informally. Syrian immigrants mainly work in textile, construction, agriculture and heavy industrial sectors in Turkey. The majority of individuals in the employment in Turkey is composed of Generation Y and Syrian immigrants taking part in employment with their resettlement in Turkey is important for Turkish employees that are still employed.

This study aims to measure the perspective of Generation Y and Z towards the employment of Syrians. In the study, a survey was conducted with 100 Generation Y academics and 505 Generation Z students working in the selected university and 4 questionnaires were deemed invalid and 601 people were reached in total. The data obtained with the survey answers were evaluated with the results of the statistical analysis.

Keywords: Labor Market, Migrants, Syrian Migrants, Generation Y, Generation Z.

1. GİRİŞ

2011 yılının Mart ayında Suriye’de başlayan iç savaş, milyonlarca Suriyeli insanı ülkesinden ayrılmaya zorlamıştır. Dünyanın ciddi göç ve mülteci krizlerinden biri yaşanırken 911 kilometre ile Türkiye’nin en uzun sınır komşusu olan Suriyelilere açık kapı politikası uygulanmıştır. Başlangıçta sınır kapılarından girişler binlerle telaffuz edilirken kısa sürede milyonlara ulaşmıştır.

Kısa vadede sona ereceği düşünülen iç savaş, 2011 yılından bu yana devam etmektedir. Zorunlu göç mağdurlarının ülkelerine geri dönme umudunun zayıflaması ile beraber Suriyeliler kalıcı yaşamın temellerini atmaya başlamışlardır. Kamp merkezlerinden şehir merkezlerine doğru geçişler başlamış ve Suriyeliler hayatlarını devam ettirmek için emek piyasasına girmişlerdir. Suriyelilerin emek piyasasına girişleri ilk yıllarda Türk halkı tarafından olumlu karşılanmış olsa da Suriyeli çalışanların sayılarının artması ile beraber birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların başında istihdam ve işsizlik gelmektedir.

Türkiye’de Ocak 2020 işsizlik oranları incelendiğinde bu oran %13,8 iken genç işsizlik oranının %24,5 olduğu görülmektedir (TÜİK,2020). İşgücü piyasasına girmek isteyen ve genç işgücünü oluşturan Z Kuşağı için bu rakamlar endişe vericidir. Z Kuşağı ırkçı söylemlerden uzak, toplumsal cinsiyet eşitliğini savunan aynı zamanda çok kültürlü ve küresel bir kuşaktır. Ancak gelecek dönemde işgücüne katılım sağlayacak olan Z Kuşağı için genç işsizlik rakamlarının yüksek olması nedeni ile Suriyeli göçmenlerin istihdamda yer alması onların işgücü piyasasında rekabet etmeleri anlamına gelmektedir. Bu nedenle henüz işgücü piyasasında sayıları fazla olmayan Z Kuşağı ve istihdamda yer alan Y Kuşağının Suriyelilerin emek piyasasına girişlerine ilişkin görüşleri önem arz etmektedir. Literatürde Suriyeli göçmenlerin istihdamına toplumun bakış açısını ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın literatürde yer alan boşluğu doldurmak açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. GÖÇ VE GEÇİCİ KORUMA

Göç tarihi; insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. Her toplum, yaşam öyküsünde yeni yaşam alanları, yeni iş imkânları, daha iyi yaşam standardı veya daha güvenli bölgede yaşamak için göç etme eğiliminde olmuştur. (Abadan-Unat,2017:1). Göç, göç etme arzusundaki kişilerin iyi yaşam standartlarına ulaşmak, iyi koşullarda istihdam edilmek veya eğitim almak amacıyla gerçekleşebildiği gibi; baskı, zorlayıcı durum, zulüm, siyasi karışıklık gibi sebeplerden dolayı da gerçekleşebilir (Betts, 2017:13).

Göç kavramı, karmaşık ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir (Castles ve Miller, 2008:30). Özellikle uluslararası göç kavramı için tutarlı ve tek bir tanımdan ya da kuramdan bahsetmek mümkün değildir. Göç, bilimsel olarak 19. yüzyıldan itibaren derinlemesine incelenmeye başlanmış ve bu alanda birçok kuram geliştirilmiştir. Bu kuramların birçoğu aynı olguyu açıklamaya çalışmasına rağmen birbirinden oldukça farklı önermelere ve tanımlamalara sahiptirler. Hiçbir göç kuramı, tek başına dünyada yaşanan tüm göçleri açıklama veya tanımlama yeterliliğine sahip değildir (Çağlayan, 2006: 85).

Göç, bir kişinin veya bir grubun ekonomik, sosyal, siyasi veya doğa olaylarına bağlı olarak bir yerden başka bir yere gitmesi olarak tanımlanabilir (Adıgüzel, 2016:3). Birleşmiş Milletler tanımına göre göç; sebeplerinin gönüllü olup olmaması, göç yollarının düzenli veya düzensiz olması fark etmeksizin bir ülkeden başka bir ülkeye bir yıldan fazla süre ile yapılan hareketi tanımlamaktadır. Uluslararası Göç Örgütüne göre ise göç “bir kişinin veya bir grup insanın bir devlet içinde veya uluslararası bir sınırı geçerek yer değiştirmesi” olarak tanımlanmaktadır (IOM:35).

Türkiye jeopolitik konumu dolayısıyla yüzyıllardır doğudan batıya, güneyden kuzeye doğru gitmek isteyenler için transit konumda olmuştur (İçduygu, Erder ve Gençkaya, 2014: 24). Türkiye’ye yönelik göçler incelendiğinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu süresince (1923-1945) yeni sınırlar dışında kalmış olan çoğunlukla müslüman ve Türk kökenli olan Osmanlı halkının Türkiye’ye göçü ilk sırada yer almaktadır. İkinci göç dalgası olarak ise 1945-1980 yılları arasında yaşanan Bulgaristan’dan Türkiye’ye gelen göçmenler göze çarpmaktadır. Yugoslavya’dan 1955-1960 yılları arasında Türk kökenli göçmenlerin Türkiye’ye gelişi ve Afgan sığınmacıların 1980-1990 yılları arasında gelişi ile üçüncü dönemin başladığı ifade edilebilir. 1980’ler itibariyle Türkiye, büyük bölümünün Ortadoğu’dan gelen transit göçmenlerin hareketi ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye ilk büyük transit göçmen akımına ise İran’da yaşanan İslam Devriminden (1979) sonra karşılaşmıştır. Bu süreçte yaklaşık 1,5 milyon İranlı Avrupa’ya gitmek için Türkiye topraklarını kullanmıştır. İran’daki bu rejim değişikliğinin ardından başlayan İran-İrak savaşından sonra ikinci büyük transit akını 1988 yılında Irak vatandaşlarının Türkiye’ye sığınmasıyla başlamıştır (İçduygu ve Sirkeci, 1999: 249). Türkiye’nin 2011 yılından sonra karşılaştığı Suriyeli göçü ise halen tecrübe ettiği en büyük kitlesel zorunlu göçlerden biridir.

2011 yılında gerçekleşmiş olan Tunus Devrimi ya da Arap Baharı ile birlikte otoriter rejimlerin yıkılması, Suriye ve Bahreyn’de halkın sokağa dökülmesi ve çatışmaların şiddetinin artması ile beraber çok kısa sürede ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Arap Baharı ve sonrası meydana gelen siyasi olaylar toplumda bazı istenilmeyen olaylara yol açmış, bunun

sonucunda doğan karışıklıklar ve çatışmalar kitlesel göçlere sebep olmuştur. Türkiye ve Ortadoğu ülkelerine yönelik kitlesel göç ülkeleri olumsuz yönde etkilemiştir (Uludağ Güler, 2019:106).

Türkiye konumu gereği çoğunluğunu Ortadoğu'dan ve komşu ülkelerden aldığı göçlerden dolayı 1951 tarihli "Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Cenevre Sözleşmesi"ni coğrafi kısıtlama ile imzalamıştır. Bu sözleşmeye göre; Türkiye sadece Avrupa'dan sığınma talebinde bulunan kişilere mültecilik hakkı vermeyi kabul etmiştir. Türkiye, 1967 Protokolünü de coğrafi kısıtlama kriterini devam ettirerek onaylamıştır. Avrupa dışından gelen kişilere, üçüncü ülkelere yerleştirilene kadar Türkiye'de geçici oturma izni verilmiştir (Kap, 2014:30-35).

22 Ekim 2014 tarihinde çıkarılan Geçici Koruma Yönetmeliği ile sığınmacı kavramı kaldırılmış, yerine "şartlı mülteci", "ikincil koruma", "geçici koruma" kavramları getirilmiştir. Geçici koruma; kitlesel akın olaylarında acil çözümler bulmak üzere geliştirilen bir koruma biçimidir. Bu koruma biçimi, devletlerin geri göndermeme yükümlülükleri çerçevesinde kitleler halinde ülke sınırlarına ulaşan kişilere belirli haklar sağlamayı hedefleyen pratik ve tamamlayıcı bir çözüm yoludur. Geçici korumanın üç temel unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki; güvenli topraklara erişim, ikincisi; geri gönderilmeme yasağı üçüncüsü ise, temel ve acil hizmetlere ulaşımıdır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020). Türkiye'de ki Suriyeliler hukuki olarak geçici koruma kapsamına alınmışlardır.

2.2.TÜRK EMEK PİYASASI VE GEÇİCİ KORUMA KAPSAMINDAKİ SURİYELİLER

Suriye'de 8 yıldır devam eden iç savaş; sadece Suriye'yi derinden etkilememiş, ülkede yaşanan çatışmaların şiddetinin artmasıyla beraber, yaşam alanlarını terk etmek zorunda kalan Suriyelilerin tek seçenekleri güvenli gördükleri yerlere göç etmek olmuştur. Bazı uzmanlara göre göçmen sayısı on üç milyon kişiyi bulmuştur. Bunların yarısı ülke sınırları içerisinde başka bölgelere hareket ederken, altı milyondan fazlası ise; Suriye'nin sınır ülkelerine göç etmiştir (Neccar, 2016:185-198). Türkiye 2011 yılının Nisan ayından itibaren Suriye'de başlayan iç savaş sonucu sığınma arayan milyonlarca Suriyeli için ev sahibi ülke olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin 14 Şubat 2020 verisine göre Türkiye, Lübnan, Ürdün, Mısır, Kuzey Irak ve Kuzey Afrika'daki toplam Suriyeli sığınmacı sayısı 5.559.767'dir. 3.585.209 kişi ile Türkiye birinci sırada yer alırken, İkinci sırada 910.256 kişi ile Lübnan, üçüncü sırada ise 655.435 kişi ile Ürdün yer almaktadır (UNCHR, 2020). Bu durum Suriye'nin sınır komşusu olan Türkiye'yi kısa süre içinde "dünyanın en fazla mülteci barındıran ülkesi" haline getirmiştir

Türkiye'ye sığınmak isteyen Suriyelilere Türkiye açık kapı politikası uygulamış ve Türkiye'ye ilk girişler 2011 yılının Nisan ayında 252 Suriyelinin Cilvegözü Sınır Kapısı'ndan geçerek gelmesi ile başlamıştır ve kısa süre içinde Türkiye'deki sığınmacı sayısı yüz binleri bulmuştur (Erdoğan,2016:69). 2015 yılında yaklaşık 2.5 milyon olan Suriyeli sayısı 2017 yılında 3.5 milyona yaklaşmış olup 2019 yılı Aralık ayı itibari ile Türkiye'de geçici koruma kapsamında olan Suriyeli sayısı 3.684.835 kişidir (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

Suriyeliler için Türkiye’de kurulan kampların bütün idaresi AFAD tarafından sağlanmaktadır. İlk kurulan kampların kapasitesi dolunca önce Kilis’te konteynir kent ardından da Gaziantep’te çadır ve konteynir kentler kurulmuştur. Bu üç ili Osmaniye, Şanlıurfa, Malatya, Kahramanmaraş, Adıyaman, Adana ve Mardin’de yapılan barınma merkezleri takip etmiştir. Mart 2012 itibariyle 7 olan barınma merkezi sayısı, Ocak 2013 itibariyle 14’e ve Ocak 2014 itibariyle 22’ye çıkarılmıştır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

Yapılan araştırmalarda kamplarda yaşayan Suriyelilerin kamplardan memnun olduğunu ortaya koysa da gerek kampların kapasite yetersizliği gerekse sığınmacıların çeşitli nedenlerle kampların dışında yaşamını devam ettirmek isteği, Türkiye’deki milyonlarca Suriyeliyi kamp dışında kendi imkânlarıyla yaşamaya itmiştir (Yılmaz, 2017: 33). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün Aralık 2019 verisine göre kamplarda yaşayan Suriyeli sayısı 62.578 iken, kamp dışında yaşayanların sayısı 3.622.404’tür (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

Çatışmaların kısa bir zamanda biteceği öngörülere ile “geçicilik” üzerine oluşturulan bütün işleyiş ve politikalar; beklenenin üzerinde süre ve sığınmacı sayısına bağlı olarak yetersiz kalmıştır. Kamp merkezlerinin kapasitesi zorlanmaya başlamıştır ve Suriyelilerin birçoğu kamp merkezleri dışında yaşamaya başlamıştır. 2019 yılı Aralık ayı itibariyle birçok kamp merkezi kapatılmış ve kamp merkezi sayısı 19’dan 7’ye düşürülmüştür. 10 ilde olan geçici barınma merkezi sayısı 5’e düşmüştür. Son durumda Hatay’da “Altınözü, Yayladağı ve Apaydın” olmak üzere üç tane, Adana, Kilis, Kahramanmaraş ve Osmaniye’de birer tane geçici barınma merkezi kalmıştır. Suriyeliler başta sınır şehirleri ve İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa gibi büyük şehirler başta olmak üzere 81 ilde yaşamını devam ettirmeye çalışmaktadır. Geçici koruma statüsü verilen 3.684.835 Suriyelilerin yaş aralığına göre dağılımına bakıldığında en yoğun olan aralıklar;577.483 kişi ile 0-4 yaş aralığı, 494.761 kişi ile 5-9 yaş aralığı ve 555.336 kişi ile 19-24 yaş aralığıdır. 15-64 yaş grubundaki Suriyeli sayısı ise 2.118.512 kişidir. Bu gelen Suriyelilerin içinde %57’sinin çalışma çağı nüfusunu oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2020).

Gerek Suriyelilerin Türkiye’de kalış sürelerinin uzaması ve yardımların yetersiz kalışı gerekse kendilerine kalıcı bir yaşam sürme isteği Suriyelileri çalışmaya itmiştir. Suriyeliler kayıtlı ve kayıt dışı olarak emek piyasasında yer almaya başlamışlardır. Geçici Koruma Yönetmeliğinin yürürlük tarihinden Ekim 2015’e kadar “Geçici Koruma Altındaki” Suriyelilerin çalışması-çalıştırılması yasaktır ve bu konudaki başvurularda kabul edilmemiştir. Bu yüzden Suriyelilerin çoğu neredeyse 2016 yılına kadar kayıt dışı olarak çalışmışlardır. 2011 yılında çalışma izni alan Suriyeli sayısı 118 kişi, 2012 yılında 118 kişi, 2013 yılında 794 kişi, 2014 yılında 794 kişidir. 2015 yılında geçici koruma altındaki Suriyelilerin çalışma yasakları kalktıktan sonra rakamlar binli rakamlara yükselmiş olup 2018 yılı verisi 4.019 kişi ve 2019 yılında ise 13.290 kişi çalışma izni alarak emek piyasasına dâhil olmuşlardır (ÇSGB, 2019).

Suriyelilere yönelik “Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik” çıkarılmış olsa bile kayıtlı olarak çalışmaları çok kolay olmamıştır. Bu yönetmelik ile getirilen en önemli bir düzenlemelerden birisi istihdam kotasıdır. Buna göre; çalışma iznine başvuru iş yerinde çalışan geçici koruma sağlanan yabancı sayısı, o iş yerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının %10’unu geçmemelidir. Başka bir detay ise; çalışma

izni alınması için iş yerinin kayıtlı bulunduğu Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğünden, çalışma izni başvurusu yapılmadan önceki 4 haftalık süre içerisinde yabancı işçinin yapacağı işte çalıştırılacak aynı nitelikte yerli işçinin bulunmadığı/bulunamadığı işveren tarafından belgelendirilmesi gerekmektedir (Yılmaz ve Güler, 2019:236).

Suriyelilerin emek piyasasında oluşları genel ücret düzeyini düşürdüğü ve yerli işçinin işini elinden aldığı gerekçesi ile eleştirilmiş ve fiyatlar genel düzeyini yükselttikleri için Suriyelilerin toplumdaki varlığından rahatsızlık duyulmuştur (Taş, Küçüköğlü ve Özcan, 2016:9). Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin ortalama yaşının 22 olduğu ve gelen Suriyelilerin %50'ye yakınının 18 yaş altında olduğu düşünüldüğünde aslında eğitim düzeylerinin düşük olduğu ortadadır (Dillioğlu, 2005:19). Eğitim seviyelerini kanıtlayamamaları (diploma sorunu) ve ortak dil sorunundan dolayı emek piyasasındaki Suriyelilerin rekabet güçleri oldukça zayıftır (Özpinar, Satır Çilingir ve Taşöz Düşündere, 2016:2).

Suriyeliler emek piyasasında çoğunlukla bir işverene bağlı çalışarak yer almaktadır. Bu durum yerli işçi ile göçmen işçiyi rekabete açık sektörlerde karşı karşıya getirmiştir (Dedeoğlu, 2018: 37). Suriyeliler Türkiye'de ağırlıklı olarak tekstil, inşaat, tarım ve ağır sanayi sektörlerinde çalışmaktadır (Şahankaya Adar, 2018: 14). Göçmenler genel olarak yaşadıkları yerlerde işveren tarafından ucuz işgücü olarak görülmüştür. Suriyeliler Türk emek piyasasında genel olarak yerli halkın yapmak istemediği kötü, pis, rutin, ağır işleri düşük ücrete yapmayı kabul etmek zorunda kalmaktadırlar. Geçici koruma sağlanan yabancılara asgari ücretin altında ücret ödenmemesi gerektiği halde çoğu güvencesiz ve merdiven altı işlerde asgari ücretin altında ücret alarak çalışmaktadır (Korkmaz, 2017: 64).

2.3. Y VE Z KUŞAĞI

Yaklaşık 25-30 yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği olarak tanımlanan kuşak (TDK, 2020) benzer yaş grupları içerisinde aynı zaman diliminde doğan, aynı kültür ve tarihi paylaşan insan grupları olarak sınıflandırılmaktadır (Weingarten, 2009:27). Kuşak sınıflandırmalarında; kuşakların başlangıç ve bitiş tarihleri buldukları toplumun tarihine ve kültürüne göre şekillenmesi nedeni ile farklılık gösterebilmektedir (Coomes, 2004:18).

Türkiye'de bulunan kuşak sınıflandırmaları: Sessiz Kuşak (1925-1945), Bebek Patlaması Kuşacı (1946-1964), X Kuşacı (1965-1979), Y Kuşacı (1980-1995), Z Kuşacı (1995-...) şeklindedir (Yılmaz, 2020:184-185).

Y Kuşacı (1980-1995) yılları arasında doğan ve literatürde; milenyumlar, iPod kuşacı, internet kuşacı, niçin kuşacı gibi birden çok isimle ifade edilmektedir (Schofield ve Honoré, 2011:106). Y Kuşacı bireyleri kendinden önce gelen kuşaklardan farklı olarak kararlarını kendileri verme eğilimindedirler. Aynı zamanda onlar, tüketim toplumunu şekillendirerek, tüketimle anılan ilk kuşak olma özelliğine sahiptir (Altuntuğ, 2012:209). Y Kuşacı bireyleri; "araştırmacı, sorgulayıcı, paylaşımcı, girişimci ve yaratıcı, ailesi ve arkadaşlarına düşkün, öz güven ve öz saygısı yüksek, yaşam gayesi hayatı yaşamak, kısa ve pratik, eş zamanlı çok iş yapabilen, esnek ve adaptasyonu yüksek, adalet duygusu yüksek, sonuç odaklı, eğitim ve gelişim odaklı gibi güçlü özelliklere sahiptir. Aynı zamanda aşırı öz güven, bilgi ve yeteneklerini gereğinden fazla büyüten, sabretme eğilimi zayıf, çok şikâyetçi,

diğer kuşakları öğrenmeye ve anlamaya çalışmama gibi zayıf yönleri” de mevcuttur (Acıloğlu, 2015: 34-64).

Y Kuşağı bireyleri en büyüğü 40 en küçüğü ise 25 yaşında olup sayıları itibariyle işgücü içerisinde önemli bir paya sahiptir. Deloitte şirketi tarafından 17 ülkede gerçekleştirilen Y Kuşağı İnovasyon Araştırması’nda, Türkiye’de Y kuşağına göre toplumların karşılaştığı en önemli ilk beş sorun: işsizlik, ülkeler arası savaş ve çatışma, gelir dağılımında eşitsizlik, kaynakların kıtlığı ve terördür. Bu kuşak mensupları için iş hayatının varoluş sebebi; istihdam, kalkınma ve kârlılık iken devletin varoluş nedeni ise; ekonomik refah, istihdam ve eğitim olarak sıralanmaktadır (Deloitte, 2020). Çalışma hayatına girmiş olan Y Kuşağı; toplumu ve iş hayatını ilgilendiren konularda kendini sorumlu hissetmekte ve çalıştıkları kurumların da toplumsal sorunlara odaklanmasını beklemektedir (Deloitte, 2020).Gelişim odaklı olan bu kuşağın bireyleri birden fazla iş yapabilme kabiliyetine sahiptir. Motivasyonu çabuk dağılabilen, yaptığı işte sürekli takdir edilmek isteyen bu kuşağın iş ahlaki yüksektir. Sadakat duygusunu farklı yorumlamakta ve hiyerarşiye karşıdır. Otoriteden hoşlanmayan bu kuşak kariyer odaklıdır (Yılmaz, 2020:185).

1995 ve sonrasında doğan Z Kuşağı, dijital teknolojiyi iyi kullanmaları ve teknolojiye düşkünlükleri nedeni ile “Dijital Yerliler” olarak da adlandırılmaktadır (Singh, 2014: 66). İnternet ve sosyal ağları oldukça sık kullanan bu kuşak iletişimini bu ağlar üzerinden gerçekleştirmektedir. Bu kuşağın teknolojik yetkinliklerinin yüksek olması nedeniyle çoklu görev kabiliyetleri de oldukça yüksektir (aynı anda e posta yazma, blog oluşturma, müzik dinleme) (Csobanka, 2016:66). Sosyalleşmeleri çoğunlukla internet üzerinden olduğu için farklı kültürlerle rahatlıkla bağlantı kurmaktadır. Küreselleşmeyi ve kültürel olarak farklı zamanları, yaşamlarının başlarında yaşayan ilk nesil oldukları için “küresel odaklı”dırlar. Onlar, iletişimlerini sosyal ağlardan gerçekleştirirken iş görüşmelerinde yüz yüze iletişimi tercih etmektedir. Sosyal ağlarla kurdukları iletişimde, kendinden önce gelen Y Kuşağından daha fazla gizlilik ve güvenlik konularına önem vermektedirler (Kirchmayer ve Fratričová, 2020:6020). Irkçı söylemlerden uzak, toplumsal cinsiyet eşitliği ve iklim değişikliği bilincine sahip çok kültürlü ve küresel bir kuşaktır (Spark ve Honey, 2020).İlgi alanları oldukça yüksek olan bu kuşağın bireyleri çabuk sıkılır ve iletişimlerini uzun cümleler kurmak yerine basit cümlelerle, sembollerle gerçekleştirirler (Kütükçü, 2015). İstediklerinin anında olmasını isteyen bu kuşağın bireyleri elindekini çabuk tüketmeye eğilimlidir. Amaç odaklıdırlar ve yenilik üretmekten haz duyarlar (Altunbay ve Bıçak, 2018:132-133). İyi bir eğitim almak isteyen bu kuşağın bireyleri aynı zamanda ifade özgürlüğü, anlayış ve empatiyi önemser. Standart bir sosyal çevre ve mesleği kabul etmez, genel geçer ya da dışına çıkılmayan kuralları önemsemezler. Takım çalışmasına oldukça yatan olan bu kuşak (Milliyet, 2020) çalışma hayatında; iş ve kişisel yaşamda dengeyi korumak istemektedir. Buna ek olarak; iş-yaşam dengesi, çalışma hayatına girdiklerinde en öncelikli konulardan biridir. Daha kısa bir sürede daha verimli bir şekilde çalışacağı ve bir aile için yeterli düzeyde gelir elde edeceği ücret, geleneksel çalışma programlarının aksine her zaman biçimlendirici ve kendi yetkinliklerini ortaya koyabilecekleri bir çalışma ortamı istemektedir. Aynı zamanda onlar çalıştıkları kurumda iş güvencesi ve görevleri hakkında anında geri bildirim ihtiyacı duymaktadır (Reddy ve Dawlinmaria, 2020:112).

3. METODOLOJİ

Günümüz çalışma hayatında farklı kuşakların bir arada bulunmasının yanında uluslararası boyut kazanan göç kavramı ile birlikte farklı kültüre sahip çalışanların aynı işyerinde yer aldığını söylemek mümkündür. Bu çalışma, istihdamda çoğunluğu oluşturan Y ve Z Kuşağının Suriyeli göçmenlerin istihdamına olan bakışının incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Yapılan çalışmada, veri toplama aracı olarak internet üzerinden düzenlenen anket formundan yararlanılmıştır. Anket çalışması zaman ve maliyet açısından uygunluğu ve çok kişiye ulaşılabilirliği nedeni ile internet ortamında yapılmıştır. Anket soruları araştırmacılar ve uzman görüşleri alınarak oluşturulmuştur. Anketi cevaplayanların seçilmiş olan devlet üniversitesine bağlı İktisat Fakültesinde görev alan 100 Y Kuşağı akademisyen ve 505 Z Kuşağı öğrencilerinden seçilmiştir. Z Kuşağı için oluşturulan 505 anket içerisinde 4 anket geçersiz sayılmıştır. Toplamda 601 anket ile çalışmanın veri toplama süreci tamamlanmıştır. Araştırmada verileri elde etmede kullanılan anket formu 2019-2020 Eğitim ve Öğretim yılında yapılmıştır. Anket çalışması demografik özellikleri içeren 2 soru ve Suriyelilerin istihdamına bakışını ölçen 11 soru ile toplamda 13 sorudan oluşmaktadır. Bu sorularda yer alan cevaplar 5'li Likert tipi olarak değerlendirilmiştir. Cevaplar “Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” şıklarından oluşmaktadır. Anketlerin değerlendirilmesinde elde edilen verilerde SPSS programı kullanılarak tanımlayıcı istatistiklerle değerlendirilmiştir. Anketin güvenilirlik analizi yapılmış ve test değeri % 84,2'dir. Bu sonuca göre, ankete verilen yanıtların tutarlı ve geçerli olduğu söylenebilir.

3.1. ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde anket katılımcılarının Y ve Z Kuşağının Suriyelilerin istihdamına bakışını ölçen sorular istatistiksel analize tabi tutulmuştur. Sorulara verilen cevaplar, kuşak ve cinsiyet değişkenleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme Ki-Kare analizi ile yapılmıştır. Çalışma için kurulan hipotezler aşağıda görülmektedir.

H₁: Cinsiyet ve Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Cinsiyet ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünüyorum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Cinsiyet ve Suriyeliler kayıt dışı çalışmaya daha müsaittir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Kuşak ve Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünüyorum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına dâhil olmasını doğru bulmuyorum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₇: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi işsizliği artırmıştır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₈: Kuşak ve Suriyeliler genelde vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₉: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişleri ücretleri aşağıya çekmiştir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₀: Kuşak ve Suriyeli işçiler Türkiye'deki çalışanların iş olanaklarını kısıtlamıştır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Araştırmada anketi cevaplayanların cinsiyet ve kuşak dağılımları Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: Demografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Cinsiyet	Frekans	Frekans %
Kadın	329	54,7%
Erkek	272	45,3%
Toplam	601	100%
Kuşak	Frekans	Frekans %
Y Kuşağı	100	16,6%
Z Kuşağı	501	83,4%
Toplam	601	100%

Katılımcıların %54,7'si kadın, %45,3'ü erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların kuşak dağılımları incelendiğinde %16,6 ile Y Kuşağı ve %83,4 ile Z Kuşağından oluşmaktadır.

Hipotez Testleri

H₁: Cinsiyet ve Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 2: Cinsiyet ile Hipotez H₁ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	5,898	0,207

Hipotez H₁ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,207 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmemiştir. Yani, cinsiyet ile Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır ifadesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki yoktur.

H₂: Cinsiyet ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünüyorum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 3: Cinsiyet ile Hipotez H₂ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	16,264	0,003

Hipotez H₂ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,003 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Yani, cinsiyet ile Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünüyorum ifadesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4: Cinsiyet ile Hipotez H₂ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünüyorum.								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Cinsiyet	Kadın	Kişi sayısı	133	104	47	38	7	329
		Toplam %	22,1%	17,3%	7,8%	6,3%	1,2%	54,7%
	Erkek	Kişi sayısı	86	102	33	29	22	272
		Toplam %	14,3%	17,0%	5,5%	4,8%	3,7%	45,3%
Toplam	Kişi sayısı	219	206	80	67	29	601	
	Toplam %	36,4%	34,3%	13,3%	11,1%	4,8%	100,0%	

Tablo 4’te bulunan çapraz tablo incelendiğinde kadınların %22,1’i Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünüyorum sorusuna “Kesinlikle Katılıyorum” cevabını verirken erkeklerin oranı %14,3’tür. “Katılıyorum” cevabı verenlerin %17,3’ü Kadın %17’si erkeklerden oluşmaktadır. Genel toplamda bu oran “Kesinlikle Katılıyorum” cevabı ile %36,4’tür.

H₃: Cinsiyet ve Suriyeliler kayıt dışı çalışmaya daha müsaittir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 5: Cinsiyet ile Hipotez H₃ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	13,648	0,009

Hipotez H₃ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,009 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Yani, cinsiyet ile Suriyeliler kayıt dışı çalışmaya daha müsaittir ifadesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: Cinsiyet ile Hipotez H₃ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyeliler kayıt dışı çalışmaya daha müsaittir.								
		Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam	
Cinsiyet	Kadın	Kişi sayısı	197	67	22	20	23	329
		Toplam %	32,8%	11,1%	3,7%	3,3%	3,8%	54,7%
	Erkek	Kişi sayısı	185	57	16	3	11	272
		Toplam %	30,8%	9,5%	2,7%	0,5%	1,8%	45,3%
Toplam	Kişi sayısı	382	124	38	23	34	601	
	Toplam %	63,6%	20,6%	6,3%	3,8%	5,7%	100,0%	

Tablo 6 incelendiğinde Suriyelilerin kayıt dışı çalışmaya daha müsait olduğuna “Kesinlikle Katılıyorum” cevabını veren kadınların oranı %32,8 iken bu oran erkeklerde %30,8’dir. Katılıyorum cevabını veren kadın ve erkeklerin oranı birbirine yakındır. %63,6 ile her iki cinsiyetinde Suriyeliler kayıt dışı çalışmaya daha uygun olduklarını ifade etmektedir.

H₄: Kuşak ve Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 7: Kuşak ile Hipotez H₄ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	21,647	0,000

Hipotez H₄ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,000 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Yani, kuşak ile Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır ifadesi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Kuşak ile Hipotez H₄ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır.								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	31	30	11	25	3	100
		Toplam %	5,2%	5%	1,8%	4,2%	0,5%	16,6%
Z Kuşağı	Z Kuşağı	Kişi sayısı	250	126	59	51	15	501
		Toplam %	41,6%	21%	9,8%	8,5%	2,5%	83,4%
Toplam	Toplam	Kişi sayısı	281	156	70	76	18	601
		Toplam %	46,8%	26%	11,6%	12,6%	3%	100,0%

Suriyeli çalışanların özellikle gençlerden oluşması emek piyasasında dezavantaj oluşturmaktadır sorusuna verilen cevaplarda Y Kuşağı %5,2 ile “Kesinlikle Katılıyorum” cevabını verirken Z Kuşağı için bu oran %41,6’dır. Henüz çalışma hayatına girmemiş Z Kuşağı için bu oranın oldukça yüksek olmasının nedeni işsizlik kaygısı olabilir. Suriyelilerin emek piyasasına girmesi onların iş bulma ve yerleşme olasılığını ortadan kaldıracabileceği düşüncesi Tablo 8’e göre söylenebilir. Aynı soruya Y Kuşağının “Kesinlikle Katılıyorum”, “Katılıyorum” ve “Katılmıyorum” cevaplarının oranlarının birbirine yakın olması Y Kuşağının çalışma hayatına girmiş olması şeklinde ifade edilebilir.

H₅: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 9: Kuşak ile Hipotez H₅ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	22,990	0,000

Hipotez H₅ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,000 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünenler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: Kuşak ile Hipotez H₅ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünenler.								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	17	46	17	17	3	100
		Toplam %	2,8%	7,7%	2,8%	2,8%	0,5%	16,6%
	Z Kuşağı	Kişi sayısı	202	160	63	50	26	501
		Toplam %	33,6%	26,6%	10,5%	8,3%	4,3%	83,4%
Toplam	Kişi sayısı	219	206	80	67	29	601	
	Toplam %	36,4%	34,3%	13,3%	11,1%	4,8%	100,0%	

Tablo incelendiğinde Suriyelilerin emek piyasasına girişi ile ilerleyen yıllarda rekabetin artacağını düşünenler diyen Y Kuşağı oranı %2,8 ile “Kesinlikle Katılıyorum”, %7,7’si ise “Katılıyorum” cevabını vermiştir. Aynı soruda Z Kuşağı oranına bakıldığında Y Kuşağından farklı olarak %33,6’sı “Kesinlikle Katılıyorum, %26,6’sı “Katılıyorum” cevabını vermiştir. İki kuşak arasında “Kesinlikle Katılıyorum” ile “Katılıyorum” arasındaki oranda değişmektedir. Bu durum Tablo 8’de olduğu gibi ankete katılan Y Kuşağının çalışma hayatında olması nedeni ile olduğunu söylemek mümkündür.

H₆: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına dahil olmasını doğru bulmuyorum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 11: Kuşak ile Hipotez H₆ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	48,646	0,000

Hipotez H₆ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,000 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına dahil olmasını doğru bulmuyorum arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: Kuşak ile Hipotez H₆ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyelilerin emek piyasasına dahil olmasını doğru bulmuyorum.								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	7	27	25	24	17	100
		Toplam %	1,2%	4,5%	4,2%	4%	2,8%	16,6%
	Z Kuşağı	Kişi sayısı	219	73	82	79	48	501
		Toplam %	36,4%	12,1%	13,6%	13,1%	8%	83,4%
Toplam	Kişi sayısı	226	100	107	103	65	601	
	Toplam %	37,6%	16,6%	17,8%	17,1%	10,8%	100,0%	

Tablo 12’de Suriyelilerin emek piyasasına dahil olmasını doğru bulmuyorum sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde Y Kuşağının %4,5 ile “Katılıyorum”, %4,2 ile “Kararsızım” cevabını verdiği görülmektedir. Aynı soruya Z Kuşağı %36,4 oranında “Kesinlikle Katılıyorum” cevabını verirken %13,6 ile “Kararsızım” cevabını vermiştir. Z Kuşağı Y Kuşağına göre Suriyelilerin emek piyasasına dahil olmasını sert bir şekilde eleştirmektedir.

H₇: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi işsizliği artırmıştır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 13:Kuşak ile Hipotez H₇Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	18,114	0,001

Hipotez H₇ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,001 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişi işsizliği artırmıştır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 14’te gösterilmiştir.

Tablo 14: Kuşak ile Hipotez H₇ Arasındaki Çapraz Tablo

			Suriyelilerin emek piyasasına girişi işsizliği artırmıştır.					
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	30	40	12	13	5	100
		Toplam %	5%	6,7%	2%	2,2%	0,8%	16,7%
	Z Kuşağı	Kişi sayısı	265	127	44	43	21	500
		Toplam %	44,2%	21,2%	7,3%	7,2%	3,5%	83,3%
Toplam	Kişi sayısı	295	167	56	56	26	600	
	Toplam %	49,2%	27,8%	9,3%	9,3%	4,3%	100,0%	

Suriyelilerin emek piyasasına girişi işsizliği artırmıştır sorusuna verilen cevaplar incelendiğinde Y Kuşağının %6,7’si katıldığını ifade etmiştir. Bu oran Z Kuşağında %21,2’dir. “Kesinlikle Katılıyorum” oranı Z Kuşağı için %44,2 ile daha yüksektir. Y Kuşağı ve Z Kuşağı için “Kararsızım” ve “Katılmıyorum” oranlarının her kuşağın kendi cevaplarında birbirine yakın olduğu görülmektedir. Z Kuşağına mensup 1 kişi bu soruyu cevaplamamıştır. Bu nedenle kişi sayısı toplamda 600 kişidir.

H₈: Kuşak ve Suriyeliler genelde vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 15: Kuşak ile Hipotez H₈ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	10,686	0,030

Hipotez H₈ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,030 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Kuşak ve Suriyeliler genelde vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 16’da gösterilmiştir.

Tablo 16: Kuşak ile Hipotez H₈ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyeliler genelde vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır.								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	41	43	10	5	1	100
		Toplam %	6,8%	7,2%	1,7%	0,8%	0,2%	16,6%
Z Kuşağı	Kuşağı	Kişi sayısı	284	147	45	14	11	501
		Toplam %	47,3%	24,5%	7,5%	2,3%	1,8%	83,4%
Toplam		Kişi sayısı	325	190	55	19	12	601
		Toplam %	54,1%	31,6%	9,2%	3,2%	2%	100,0%

Suriyeliler genelde vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaktadır sorusuna verilen cevaplarda Y Kuşağının “Katılıyorum” oranı %7,2 ile en yüksektir. Bunu %6,8 ile “Kesinlikle Katılıyorum” cevabı takip etmektedir. Z Kuşağı için “Kesinlikle Katılıyorum” oranı %47,3 ile en yüksek oran iken “Katılıyorum” diyenlerin oranı %24,5’tir. Önceki tablolarda yer alan cevaplarda olduğu gibi bu soruda da ankete katılan Y ve Z Kuşağının Suriyelilerin istihdamı ile ilgili konulara olan bakış açılarının değerlendirme düzeyleri birbirinden farklıdır. Genel toplamda anketi cevaplayanların %54,1’inin Suriyeliler genelde vasıf gerektirmeyen işlerde çalıştığını ifade etmektedir.

H₉: Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişleri ücretleri aşağıya çekmiştir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 17: Kuşak ile Hipotez H₉ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	10,686	0,030

Hipotez H₈ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,030 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Kuşak ve Suriyelilerin emek piyasasına girişleri ücretleri aşağıya çekmiştir arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18: Kuşak ile Hipotez H₉ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyelilerin emek piyasasına girişleri ücretleri aşağıya çekmiştir								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	34	37	13	11	5	100
		Toplam %	5,7%	6,2%	2,2%	1,8%	0,8%	16,6%
	Z Kuşağı	Kişi sayısı	263	139	67	26	6	501
		Toplam %	43,8%	23,1%	7,5%	2,3%	1,8%	83,4%
Toplam	Kişi sayısı	325	190	55	19	12	601	
	Toplam %	54,1%	31,6%	11,1%	4,3%	1%	83,4%	

Tablo 18 incelendiğinde Suriyelilerin emek piyasasına girişleri ücretleri aşağıya çekmiştir sorusuna Y Kuşağı katılımcıları %6,2 ile “Katılıyorum” cevabını vermiştir. Z kuşağı ise bu soruya en yüksek oranda %43,8 ile “Kesinlikle Katılıyorum” demiştir.

H₁₀: Kuşak ve Suriyeli işçiler Türkiye'deki çalışanların iş olanaklarını kısıtlamıştır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 19: Kuşak ile Hipotez H₁₀ Arasındaki Ki-Kare Tablosu

	Değer	p Değeri
Pearson Ki-Kare Testi	11,552	0,021

Hipotez H₁₀ ki-kare analizi ile test edilmiş ve analiz sonucunda test değeri p=0,021 olarak bulunmuş ve p değeri p<0,05 olduğu için hipotez kabul edilmiştir. Kuşak ve Suriyeli

işçiler Türkiye'deki çalışanların iş olanaklarını kısıtlamıştır arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki vardır. Bu ilişki Tablo 20'de gösterilmiştir.

Tablo 20: Kuşak ile Hipotez H₁₀ Arasındaki Çapraz Tablo

Suriyeli işçiler Türkiye'deki çalışanların iş olanaklarını kısıtlamıştır.								
			Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Toplam
Kuşak	Y Kuşağı	Kişi sayısı	34	30	12	17	7	100
		Toplam %	5,7%	5%	2%	2,8%	1,2%	16,6%
Z Kuşağı	Kuşağı	Kişi sayısı	233	130	75	43	20	501
		Toplam %	38,8%	21,6%	12,5%	7,2%	3,3%	83,4%
Toplam		Kişi sayısı	267	160	87	60	27	601
		Toplam %	44,4%	26,6%	14,5%	10%	4,5%	100,0%

Tablo 20'de Y Kuşağı katılımcılarının %5,7'si "Kesinlikle Katılıyorum" derken %5'i "Katılıyorum" cevabı ile Suriyeli işçilerin Türkiye'deki çalışanların iş olanaklarını kısıtladığını düşünmektedir. Z Kuşağı da "Kesinlikle Katılıyorum" cevabı ile %38,8 oranında aynı görüşe sahiptir. İkinci sırada %21,6 ile "Katılıyorum" cevabını vermiştir.

SONUÇ

Günümüzde göç ve göçmen konusunda kamuoyu ve akademik araştırmaların büyük çoğunluğu Suriye ve Suriyeli göçmenlerdir. Küresel bir sorun haline gelen göç günümüzde sadece göç alan ya da göç veren ülkeleri etkilememektedir. Göçün, ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda ortaya çıkardığı sorunlar ve bu sorunların çözümü sadece göç alan ülkelerle sınırlı değildir. Bu durum küresel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Göçmenlerin göç ettikleri ülke içinde uyum, asimilasyon gibi toplumsal olarak ortaya çıkacak sorunların yanında onların hayatlarını devam ettirebilmesi için çalışmak zorunda kalmaları da başlıca ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. Bu durum göç edilen ülkenin göçmenlere uygulanacak ekonomik politikaları geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye'ye göç eden Suriyeli göçmenler için geliştirilen ekonomik politikalarla göçmenlerin işgücüne katılımı gerçekleşmiştir. Suriyeli göçmenlerin işgücü piyasasına dahil olması ile birlikte ülke içinde mevcut olan işgücü yapısına rekabet oluşturacakları düşüncesi bu göçmenlere karşı tutumunu da farklılaştırmıştır.

Bu çalışmada işgücü piyasasında aktif olan Y Kuşağı ve işgücü piyasasına önümüzdeki dönemlerde dahil olacak Z Kuşağının, Suriyeli göçmenlerin istihdamına bakış açısını ölçmek amaçlanmıştır. Çalışma elde edilen sonuçlar incelendiğinde; Y Kuşağının istihdamda yer alması verilen cevaplarda Z Kuşağına göre farklılık oluşturmaktadır. Z Kuşağı, genç olan Suriyeli göçmenlerin istihdamda yer almasının kendileri için dezavantaj oluşturacağını ifade etmektedir. Aynı zamanda, çalışma hayatında, Suriyeli göçmenlerin emek piyasasında yer alması ile rekabetin artacağı düşüncesindedirler. Bu oran Z Kuşağı içerisinde oldukça yüksektir. Y Kuşağı ise bu konuda Z Kuşağı gibi düşünse de bu fikre katılmayanların sayısı da oldukça yüksektir. Y Kuşağı, Suriyelilerin işgücü piyasasında yer almasına daha olumlu bakarken Z Kuşağı için bunu söylemek oldukça zordur. Henüz çalışma hayatına girmemiş Z Kuşağı için Suriyelilerin işgücü piyasasında yer alması düşüncesi onların işsizlik kaygısının olduğu şeklinde ifade edilebilir. Z Kuşağı, Suriyeli işçilerin kendilerinin iş olanaklarını kısıtladığını düşünmektedir. Y Kuşağının büyük çoğunluğu da bu görüşe katılmaktadır.

Etnosentrik bakış açısından uzak olan Y ve Z Kuşağı çalışma ortamında da çok kültürlülükten yanadır. Aynı zamanda küresel kuşak olarak kabul edilen Z Kuşağı çok kültürlüğe saygılı bir yönetici ile çalışmak istemektedir. Bu çalışmada ise; Y ve Z Kuşağının bu düşüncede olmadığı görülmektedir. İşsizlik ve genç işsizlik sayısı yüksek olan Türkiye’de çalışmada elde edilen sonuçlarda özellikle Z kuşağının verdiği cevaplar onların mezun olduğunda işsiz kalma endişesi şeklinde açıklanabilir. Gelecek dönem çalışma hayatında işgücünün çoğunluğu Y ve Z Kuşağından oluşacaktır. Türkiye’de yaşayan Suriyeli göçmenlerin işgücü piyasasında yer alması ile birlikte ortaya çıkan Y ve Z Kuşağının işsizlik kaygılarının azaltılması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. İstihdamın korunması, geliştirilmesi, yaygınlaştırılması ve işsizliğin önlenmesi faaliyetlerine yardımcı olmak amacıyla kurulan Türkiye İş Kurumu’nun (İŞKUR,2020) ve ekonomik politikaların değişen iş ve işgücü yapısını iyi analiz ederek istihdam olanaklarının artırılması ve işsizlik sayısının asgariye inebilmesi için çözümler üretmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abadan-Unat, N. (2017), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa, (3.Bs.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Acılıoğlu, İ. (2015), İşte Y Kuşağı, İstanbul: Elma Yayınevi.
- Adıgüzel, Y. (2016), Göç Sosyolojisi, Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Altunbay, M., Bıçak, N. (2018), Türkçe eğitimi derslerinde “Z Kuşağı” bireylerine uygun teknoloji tabanlı uygulamaların kullanımı, *Journal of World of Turks [JfWT]*, 10(1), 127-142.
- Altuntuğ, N. (2012), Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Betts, A. (2017), Zorunlu Göç ve Sosyal Politika, Çev. Seher Meltem Türkaslan, Ankara: Hece Yayınları.

Castles, S., Miller, M.J. (2008), Göçler Çağı Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri, Çev. Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Coomes, M.C. (2004), Understanding the historical and cultural influences that shape generations, *New Directions for Student Services*, 2004(106), 17-31.

Csobanka, Z.E., (2016), The Z Generation, *Acta Technologica Dubnicae*, 6(2), 63-76.

Çağlayan, S. (2006), Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 67-91.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (30.10.2019), Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri, Erişim Tarihi: 30.10.2019, <https://ailevecalisma.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>.

Dedeoğlu, S. (2018), Tarımsal üretimde göçmen işçiler: yoksulluk nöbetinde yoksulların rekabetine, *Çalışma ve Toplum*, 56, 37-67.

Deloitte (20.03.2020), Deloitte Y Kuşağı Araştırması 2017, Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/about-deloitte/articles/millennialsurvey-2017.html>.

Deloitte (20.03.2020), Y Kuşağı İnovasyon Araştırması, Erişim Tarihi: 20.03.2020, <https://www2.deloitte.com/tr/tr/pages/human-capital/articles/generation-y-innovation-survey-article.html>.

Dillioğlu, B. (2005), Suriyeli Mültecilerin Entegrasyonu: Eğitim ve İstihdam Politikaları, UTGAM Analiz, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Ankara: Polis Akademisi Başkanlığı.

Erdoğan, M. (2017), “Suriyelilerle Uyum İçinde Yaşamın Çerçevesi- Değerlendirme ve Politika Önerileri”, Suriyeliler Barometresi.

Erdoğan, M. (2016), Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler ile Birlikte Yaşamın Çerçevesi, Ed. Adem Esen ve Mehmet Duman, Türkiye’de Geçici Koruma Altındaki Suriyeliler: Tespitler ve Öneriler, İstanbul: Ayran Basım.

T.C. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü (10.02.2020), Geçici Korumanın Unsurları, Erişim Tarihi: 10.02.2020, http://www.goc.gov.tr/icerik6/gecici-korumanin-unsurlari_409_558_1095_icerik.

IOM, Göç Terimleri Sözlüğü, 2.Bs., No: 31.

İçduygu A., Sirkeci, İ. (1999), Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri, 75. Yılda Köylerden Şehirlere, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,

İçduygu, A., Erder S., Gençkaya, Ö. F. (2014), Türkiye'nin Uluslararası Göç Politikaları, 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere, İstanbul: Mirekoç.

İŞKUR (22.03.2020), Tarihçe, Erişim Tarihi: 22.03.2020, <https://www.iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/tarihce/>.

Kap, D. (2014), Suriyeli mülteciler: Türkiye'nin müstakbel vatandaşları, *Akademik Perspektif*, 30-35.

Kirchmayer, Z., Fratričová, J. (2020), *What Motivates Generation Z at Work? Insights into Motivation Drivers of Business Students in Slovakia*, Innovation Management And Education Excellence Through Vision, 2020.

Korkmaz, M. (2017), Geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin Türkiye işgücü piyasasına etkileri ve değerlendirmeler, *Sosyal Güvençe Dergisi*, 7(13), 58–83.

Kütükçü, T. (2015), e Kitap İş Dünyası İletişim Rehberi, İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş., Erişim Tarihi:20.02.2020,<https://books.google.com.tr/books?id=OMkYCwAAQBAJ&prints ec=frontcover#v=onepage&q&f=false>.

Milliyet (12.03.2020), Z Kuşağı Gençlerin Dinamiklerini Değiştirmeye Geliyor, Erişim Tarihi:12.03.2020,<https://www.milliyet.com.tr/cocuk/z-kusagi-gencler-in-dinamiklerini-degistirmeye-geliyor-1864431>.

Neccar, M. Ş. M. (2016), Suriye'den Türkiye'ye göç: nedenler, sonuçlar ve umutlar, Ter. Tuba Erkut, *İlahiyat Akademi Dergisi*, 185-198.

Özpınar, E., Satır Çilingir Y., ve Taşöz Düşündere, A. (2016), Türkiye'deki Suriyeliler: İşsizlik ve Sosyal Uyum, TEPAV,1-6.

Reddy, A.S., Dawlinmaria, P.J. (2020), A Study on expectation gaps among Generation Z employees and its impact on job satisfaction and organisational commitment, *Studies in Indian Place Names (UGC Care Journal)*, 40(23), 111-121.

Schofield, C.P., Honoré, S. (2011), Generation Y and learning: A changing world, *The Ashridge Journal*, 106-123.

Singh, A. (2014), Challenges and issues of Generation Z, *IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM)*, 16(7), 59-63.

Sparks, Honey (15.03.2020). Generation Z 2025: The Final Generation, Erişim Tarihi:15.03.2020,<https://www.sparksandhoney.com/reports-list/2018/10/5/generation-z-2025-the-final-generation>.

Şahankaya Adar, A. (2018), Türkiye'de yeni prekarya Suriyeli işgücü mü?, *Çalışma ve Toplum*, 56, 13-36.

Taş, Y., Küçüköğlü M., Özcan, S. (2016), Türkiye’de bulunan Suriyeli göçmenlerin barınma ve istihdam sorunları, *ResearchGate*, 1-17.

TDK (15.03.2020), Kuşak, Erişim Tarihi: 15.03.2020, <https://sozluk.gov.tr/>.

TÜİK (16.03.2020), Konularına Göre İstatistikler, Erişim Tarihi: 16.03.2020, http://www.tuik.gov.tr/PreTabloArama.do?metod=search&araType=hb_x.

Uludağ Güler, Ç. (2019), Türkiye’de Kuşakların Siyasal Dönüşümleri, Ed. Betül Yılmaz, Ankara: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

UNCHR(10.02.2020), Syria Regional Refugee Response, Erişim Tarihi: 10.02.2020 https://data2.unhcr.org/en/situations/syria#_ga=2.58203491.877430543.15803359192063951347.1571082415.

Weingarten, R.M., (2009), Four Generations, One Workplace: A Gen X-Y Staff Nurse’s View Of Team Building In The Emergency Department, *Journal Of Emergency Nursing*, 35(1), 27-30.

Yılmaz, B. (2020). Türkiye’de Kuşaklar ve Çalışma Değerleri. (2.bs). Ankara: Gazi Kitabevi.

Yılmaz, B., Uludağ Güler, Ç. (2019), Y kuşağı çalışanlarının Suriyelilerin istihdamına bakışı: akademik personel üzerine bir çalışma, *Banüsad*, 2(2), 231-253.

Yılmaz, L. Y. (2017), Yerel Halkın Türkiye’deki Suriyelilere Bakışı: Kilis, Gaziantep, Şanlıurfa, Hatay ve Adana Örnekleri, Ankara, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

SAĞLIKLI, GÜVENLİ VE BAĞIMSIZ YAŞAMAYA YÖNELİK AKTİF YAŞLANMA: ALMANYA VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI¹

Aslan Tolga ÖCAL², Mertcan GÖK³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; Almanya ve Türkiye’yi yaşlı bireylerin sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşamlarını sağlamaya yönelik faaliyetleri açısından karşılaştırmak ve öneriler sunmaktır. Nitel analiz tekniklerinin bir türü olan betimsel analiz yönteminin kullanıldığı çalışmada, aktivite kuramı çerçevesinde aktif yaşama yönelik faaliyetler sınıflandırılmıştır. Daha sonra bu sınıflamanın ana başlıklarından biri olan ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden; sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşama yönelik faaliyetler 7 alt başlıkta her iki ülke açısından ele alınmıştır. Bulgulara bakıldığında her iki ülke arasında politika, uygulama ve projeler açısından kısmen benzerlikler saptansa da önemli ölçüde farklılıklar olduğu da gözlemlenmiştir. Nüfusunun sayısı bakımından benzer olan bu iki ülke incelendiğinde, yaşlı nüfusa sahip ve başarılı faaliyetlerde bulunan Almanya’nın faaliyetlerinin, Türkiye için yaşlanma sürecinde örnek oluşturabileceği görülmüştür. Ancak Türkiye’nin toplumsal, ekonomik ve kültürel farklılıklarından ötürü, Almanya’daki faaliyetleri kendi iç dinamiklerine uygun bir şekilde uyarlaması gerekmektedir. Bu çalışmada ayrıca Türkiye’de uygulamaya yönelik başka önerilerde de bulunulmuştur. Türkiye’nin tek bir ülkeyle karşılaştırılması çalışmanın kısıtlılığını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: aktivite kuramı, nüfus yaşlanması, aktif yaşlanma, Almanya, Türkiye.

Jel Kodları: I18, J14

HEALTHY, SECURE AND INDEPENDENT LIVING FOR ACTIVE AGEING: A COMPARISON BETWEEN GERMANY AND TURKEY

ABSTRACT

The purpose of this study is to compare Germany and Turkey in terms of their activities to ensure healthy, secure and independent living for the elderly people and offer suggestions. In the study using the method of descriptive analysis, which is a type of qualitative analysis techniques, activities for active life were classified within the framework of activity theory. Then one of the main topics of this classification, which constitutes the subject of this

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Aslan Tolga Öcal danışmanlığında Mertcan Gök tarafından yazılan “Aktif Yaşlanma ve Yaşlılara Yönelik Politikalar: Almanya ve Türkiye Karşılaştırması” adlı tezden türetilmiştir.

² Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalı, atolgaocal@gmail.com, ORCID: 0000-0001-1293-6845

³ Marmara Üniversitesi Çalışma Ekonomisi Tezli Yüksek Lisans, merttcamg@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5456-9807.

study; healthy, secure and independent life activities are discussed in 7 subheadings for both countries. Looking at the findings, there have been significant differences between the two countries, although there are partial similarities in terms of policies, practices and projects. When examining these two countries, which are similar in terms of the number of populations, it has been observed that the activities of Germany, which has an elderly population and engaged in successful activities, can set an example for Turkey in the aging process. However, due to Turkey's social, economic and cultural differences, it is necessary to adapt the activities in Germany in accordance with Turkey's own internal dynamics. Furthermore, other suggestions that can be applied in Turkey have been made in this study. Comparing Turkey to only one country constitutes the limitation of the study.

Keywords: activity theory, population ageing, active ageing, Germany, Turkey.

Jel Codes: I18, J14

1. GİRİŞ

İnsan yaşamının doğal bir parçası olan yaşlanma, farklı bilim dalları açısından son yıllarda daha fazla incelenmekte ve bu konudaki akademik yayınlar ile toplumsal politikalarda ve uygulamalarda artış görülmektedir. Türkiye açısından konu ele alındığında 20-30 yıllık bir süreç içerisinde yaşlanma olgusuyla daha belirgin bir şekilde karşı karşıya kalınacağı öngörülmektedir. Bu süreçte yaşlılığa dair önlemlerin alınması yaşlı bireyler kadar tüm toplum açısından önem arz etmektedir.

Yaşlılık; kapsam, ilgi ve boyutları açısından oldukça geniş bir alana yayılmaktadır. Yaşlılık olgusu üzerine yapılabilecek çalışmaların genişliği, makalede konunun tek bir boyutunun incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu amaçla bir sınıflama yapılmıştır. Bu çalışmada yapılan sınıflama sonucunda; yaşlılık konusunda yaşlı bireylerin sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşamalarına imkân sunacak politika, uygulama ve projeler 7 alt başlık çerçevesinde gerek Almanya ve gerekse de Türkiye açısından ele alınmaktadır. Bunun sonucunda 7 farklı alt başlıkta bir karşılaştırma imkân bulunulabilecek ve böylece Türkiye ile Almanya'nın yaklaşım farklılıkları net olarak anlaşılacaktır. Çalışmada; Almanya'daki faaliyetlerden Türkiye'nin ne ölçüde ve nasıl faydalanılabileceğine ışık tutulmaya çalışılırken ayrıca Türkiye'de konuya ilişkin hâlihazırdaki durum ve faaliyetlerden de yararlanılarak önerilerde bulunulması amaçlanmaktadır.

Yaşlanma konusunda literatürde, Almanya ve Türkiye'yi karşılaştıran çok sayıda yayın bulunmakla birlikte sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşlanma üzerine az sayıda çalışma bulunmaktadır (Metin 2016, European Comission 2012a, European Comission 2012b). Bu çalışma, literatürde konuyla ilgili gerçekleştirilen diğer çalışmalardan farklı olarak örneklerle birlikte Almanya ve Türkiye açısından sistematik bir karşılaştırmayı içermektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve TARİHÇE

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından biyolojik olarak çeşitli hücresel ve moleküler hasarların ortaya çıkma dönemi olarak tanımlanan yaşlılık, bireysel bir olgu olarak gerçekleşmektedir (WHO, 2015:25). Yaşlı bireylerin toplum içerisindeki oranlarının artmasıyla birlikte yaşlılık, bireysel bir durumdan toplumsal bir kimliğe dönüşmektedir. Nitekim özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan Bebek Patlaması (*Baby Boomers*) kuşağının yaşlanması ve yerini yeni nesillerin almasıyla birlikte yaşlanma olgusu toplumların gündemini işgal etmeye başlamıştır. Toplumsal yaşlanma olgusunu oldukça uzun bir süredir yaşamaya devam eden gelişmiş ülkeler, yaşlılık politikalarına tarihsel süreç içerisinde farklı çerçeveler çizmeye çalışmışlardır. 1990'lı ve 2000'li yıllarda toplumsal yaşlanma olgusunun gelişmekte olan ülkeleri de etkilemesiyle birlikte, konu küresel boyutta tartışmaya açılmıştır.

Tarihsel sürece bakıldığında, yaşlılık politikalarına dair uluslararası çalışmaların ortaya çıkışında II. Dünya Savaşı bir kilometre taşıdır. II. Dünya Savaşı sonrası refah rejimlerinin ortaya çıkmasına bağlı olarak sosyal hakların gelişimi, yaşlı politikaları açısından etkili olmuştur. 10 Aralık 1948'de Paris'te ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, toplumdaki tüm dezavantajlı gruplar için öncü bir belge olmasının yanı sıra yaşlılık ve yaşlı kişilerin hakları için de temel bir belge olarak kabul edilmiştir (AÇSHB, 2017). Birleşmiş Milletlerin 1963 yılında düzenlediği “Yaşlılık Sağlık Sorunları” adlı seminer ve 1965 yılında toplanan “Yaşlı İstatistikleri” çalışmaları konuya verilen önemin artmasına işaret etmektedir (Sevil, 2005:50).

1982 yılında Birleşmiş Milletler (BM) önderliğinde I. Dünya Yaşlanma Asamble'si toplanmış ve eylem planına uygun olarak 1988 tarihinde Malta'da Uluslararası Yaşlılık Enstitüsü kurulmuştur. 1990 yılında ise BM, artan yaşlı nüfusa ve artan bu yaşlı nüfusun imkânlarının iyileştirilmesine dikkat çekmek amacıyla 1 Ekim gününü Dünya Yaşlılar Günü olarak kabul etmiş ve ayrıca 1990'lar, “aktif yaşlanma” kavramının gündeme geldiği yıllar olmuştur.

Aktif yaşlanma kavramı, yaşlı bireylerin orta yaştaki aktivitelerini ve alışkanlıklarını sürdürmeleri gereğini temel alan “aktivite kuramına” dayanmaktadır. Aktivite kuramı; bireylerin yaşlanmayla birlikte gerek ihtiyari gerek gayri ihtiyari bir şekilde toplumsal yaşamdan çekildikleri düşüncesine dayanan “yaşamdan geri çekilme kuramının” karşısında yer almaktadır. Aktivite kuramına göre yaşlı birey, aktif kalarak yaşlılığa uyum sağlayabilmektedir (Ceylan, 2015:46). Bu sayede kişi emekli olsa dâhi başarılı bir yaşlanma süreciyle yaşamının ilerleyen kısımlarında da aktif kalarak topluma yararlı olabilmektedir. Topluma yararlı olduğunu düşünen, pasiflik hissiyatından kurtulan ve sağlıklı bir şekilde yaşamını idame ettiren yaşlı birey, mutlu bir şekilde hayatını sürdürecektir. Bu doğrultuda yaşlının etkinliğini arttırmayı hedefleyen bu kuram, yaşlı bireylere yönelik var olan etkinliklerin

geliştirilmesine, yeni etkinliklerin oluşturulmasına, yaşlı bireylerin bu etkinliklere olan uyumluluklarının sağlanmasına vb. konulara vurgu yapmaktadır (Artan, 2017:43). Dünya Sağlık Örgütü de aktivite kuramıyla bağlantılı olarak aktif yaşlanmayı; yaşlılık sürecindeki insanların yaşam kalitelerini artırmak amacıyla, sağlık, katılım ve güvenlik durumlarını ve fırsatlarını en uygun hale getirme süreci olarak tanımlamıştır (WHO, 2001:17).

Aktif yaşlanma farklı sınıflamalar altında ele alınabilecek geniş bir kavramdır. Aktif yaşlanmayı; (i) ekonomik yaşama ve istihdama yönelik, (ii) sosyal hayata yönelik, (iii) sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşamaya yönelik ve (iv) kuşaklararası dayanışmayı sağlamaya yönelik olmak üzere 4 farklı grup altında sınıflamak mümkündür. Her ayrı sınıflama yaşlı bireylerin aktif bir yaşam sürmeleri açısından önemli politikaları içermektedir. Çalışmada sınıflamalardan sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşama yönelik politikalar, Türkiye ve Almanya özelinde karşılaştırılacaktır. Türkiye'nin bu konuda Almanya ile karşılaştırılmasının birtakım sebepleri bulunmaktadır. Almanya yaşlanan nüfusla mücadelesinde aktif politikaları başarıyla uygulamasının yanı sıra Türkiye ile benzer nüfus sayısına sahip bir ülkedir. Her iki ülke de 80 milyonu aşkın nüfusu ile ön plana çıkmaktadırlar. Almanya'da yaşayan 65 yaş ve üzeri nüfusun oranı %21,5'ken (OECD, 2018), 2050 yılında Türkiye'nin de benzer bir orana sahip olması beklenmektedir (Birleşmiş Milletler, 2019). Bu çalışma; başarılı Almanya örneğinden yola çıkarak yakın gelecekte yaşlı nüfus sayısının hızla artacağı öngörülen Türkiye'nin şu anki mevcut durumunu saptayarak, geliştirilebilecek politikalar konusunda fikir yürütülebilmesine dikkat çekmek istemektedir.

3. YÖNTEM

Yapılan çalışmada, nitel analiz tekniklerinin bir türü olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır (Altunışık, Coşkun, Yıldırım, 2004). Çalışmanın temeli ise, aktivite kuramına dayanmaktadır. Aktivite kuramından hareketle Almanya ve Türkiye karşılaştırmasında aktif yaşlanma sınıflandırılmış ve bu sınıflamalar içerisinde sadece sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşam olmak üzere 3 başlık altında karşılaştırma ve değerlendirme yapılmıştır. Sınıflandırma yapılırken, BM Avrupa Ekonomik Komisyonu'nun hazırladığı Aktif Yaşlanma Endeksi*, DSÖ'nün Aktif Yaşlanma

*Aktif yaşlanma kavramının AB içerisinde etkili olmasının ardından, kavrama uygun politikalar ortaya koyan AB ülkelerinin performanslarını ölçme amacıyla BM Avrupa Ekonomik Komisyonu tarafından 2012 yılında bir aktif yaşlanma endeksi geliştirilmiştir. Mevcut endeks istihdam, sosyal hayata katılım, sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşam ve aktif yaşlanma kapasitesi ve çevresel olanaklar olmak üzere dört ana unsurdan oluşmaktadır. (Bk. BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, 2019, Active Ageing Index, 2019, https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/Stakeholder_Meeting/ACTIVE_AGEING_INDEX_TRENDS_2008-2016_web_cover_reduced.pdf [19 Mayıs 2020].)

Belirleyicileri* ve resmî kurumlar ile ilgili literatürde yapılan sınıflandırmalardan yararlanılmıştır. Bu sınıflamanın ardından, Almanya ve Türkiye'nin durumu yerli ve yabancı literatür taraması sonucunda; politikalar, uygulamalar ve programlar bağlamında değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu değerlendirmede bir alt sınıflama ile 7 başlık belirlenmiş ve bu alanlardaki politika, uygulama ve programlar incelenmiştir. Literatürdeki konuya ilişkin yayınlardan yararlanılması sonucunda, araştırma alanındaki bulgular ve tespitler neticesinde konuya ilişkin öneriler ve yorumlar geliştirilmiştir.

4. SAĞLIKLI, GÜVENLİ VE BAĞIMSIZ YAŞAMAYA YÖNELİK AKTİF YAŞLANMA POLİTİKALARI, UYGULAMALARI VE PROGRAMLARI

Yaşlı bireylerin sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşamlarını sağlamaya yönelik faaliyetler, aktif yaşlanmanın önemli bir sahasını oluşturmaktadır. Sağlıklı, güvenli bağımsız yaşama yönelik faaliyetler; politika, uygulama ve programlardan yararlanılarak 7 alt başlıkta ele alınmaktadır. Bunlar; (i) yaş farkındalığının artırılması, (ii) hayat boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi, (iii) yaş ayrımcılığı ile mücadele, (iv) ev ortamında bağımsız yaşamın desteklenmesi ve teknoloji kullanımı, (v) kent ortamlarının yaşlılara uygun hale getirilmesi, (vi) yaşlı bireylerin ulaşım imkânlarının kolaylaştırılması ile (vii) sağlıklı yaşama ve fiziksel aktivitelere teşvik olarak sıralanabilir. Bu alt başlıklar konusundaki temel dayanaklar ve son dönem faaliyetler, Almanya ve Türkiye açısından bir arada ele alınacaktır*.

4.1. Yaş Farkındalığının Artırılması

Yaş farkındalığının artırılması konusunda Almanya'da son dönemde en çok dikkat çeken uygulamalardan biri "Her Yaş Önemlidir (*Jedes Alter zählt*)" adı verilen hareket stratejisidir. 25 Nisan 2012 tarihinde Alman İçişleri Bakanlığınca duyurulan bu strateji için yayımlanan raporda demografik sıkıntıların altı çizilmiş ve artık daha uzun sürelerle yaşama şansı bulan insanların varlığının avantaja çevrilmesi gerekliliğinden söz edilmiştir. Rapor, 6 temel konu üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; ailelerin güçlendirilmesi, çalışanların sağlıklarının, motivasyonlarının ve yeteneklerinin korunması, yaşlılık döneminde bağımsız yaşam, kırsal alanlardaki imkânların geliştirilmesi ve kent ile uyumunun sağlanması, sürdürülebilir bir refah ve büyüme yaratılması ve son olarak devletin etkinliğinin korunması olarak sıralanabilmektedir (Federal Ministry of the Interior, 2012:6).

*DSÖ, aktif yaşlanma kavramının belirleyicilerini 6 başlıkta toplamıştır. Bunlar: Sağlık ve Sosyal Hizmetler Sistemi, Davranışsal, Bireysel Faktörler, Fiziksel Çevre, Sosyal Çevre ve Ekonomik olarak sıralanabilmektedir. (Bk. WHO, *Health and Ageing: A Discussion Paper*, 2001, Cenevre.)

*Çalışma içerisinde bahsedilen politika, uygulama ve projeler, çalışmanın sonunda yer alan Ek.1 içerisindeki tabloda özet şeklinde sunulmuştur.

Almanya’da yaş farkındalığının artırılması amacıyla uygulanan diğer bir yöntem de medyanın kullanılmasıdır. Alman Aile Bakanlığı tarafından kurulan BAGSO derneği, bu konuda ön plana çıkmaktadır. 1987 yılından itibaren her üç yılda bir farklı bir federal bölgede Alman Yaşlılar Günü adlı etkinliği (AGE Platform Europe, 2018) düzenleyen dernek, politika alanındaki güçlü isimleri katılımcı olarak çağırarak ve binlerce kişinin katılımıyla da yaşlanma olgusunu medyaya taşımaktadır.

Türkiye’de yaşlı bireylerin sorunlarını gündeme getirme konusunda düzenlenen kongrelerin ve sempozyumların genellikle dernek temelli oldukları görülmektedir. Yaşlı Sorunları Araştırma Derneği’nin, Pamukkale Üniversitesi iş birliği ile 10 yıldır düzenlemekte olduğu Ulusal Yaşlılık Kongresi bu duruma örnek verilebilir. Yine Alzheimer Derneği’nin düzenlemekte olduğu Ulusal Alzheimer Kongresi, bir başka örnek olarak verilebilir.

Türkiye’de yaşlı farkındalığının artırılması yolunda önemli uygulamalardan biri de her yıl 18-24 Mart tarihleri arasında kutlanan Yaşlılara Saygı Haftası’dır. Yaşlılara Saygı Haftası çerçevesinde birçok yerel belediyede, yaşlı bireylere yönelik etkinlikler düzenlendiği görülmektedir. Örneğin İstanbul’da son 5 yıldır İstanbul Darülaceze Müdürlüğünde kalan bireylerle birlikte yemek organizasyonları düzenlenmektedir (İBB Kurumsal, 2017).

Yaş farkındalığının artırılması yolunda son dönemde gerçekleştirilen en önemli adımlardan biri de 20-22 Şubat 2019 tarihlerinde gerçekleştirilen I. Yaşlılık Şurası’dır. Bu şurayla beraber bizzat Cumhurbaşkanlığı tarafından 2019 yılının Yaşlılar Yılı ilan edilmesi, ulusal ve uluslararası alanda yaş farkındalığının oluşturulması, yaşlı refahı ve yaşlı hakları konusunda bütünlük bir yaklaşımın ele alınması, kuşaklararası dayanışma, aktif yaşlanma, hayat boyu öğrenme gibi kavramların daha çok gündem içerisine dahil edilmesi gibi amaçlar belirlenmiştir (AÇSHB, 2019a).

4.2. Hayatboyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi

Yaşlı bireylerin toplum içerisinde bağımsız bir yaşam sürmesi adına sahip oldukları yetenekleri ve bilgileri korumaları önemlidir. Ancak bu yeteneklerin ve bilgilerin, yaşanan teknolojik değişimler karşısında güncellenmesi gerekmektedir.

16 eyaletten oluşan Almanya’da, eğitim açısından her eyaletin farklı öncelikleri ve farklı amaçları bulunmaktadır. Merkezilikten uzak bir yapının var olması, eğitimle alakalı kanunlar ile yönetmeliklerin farklılaşmasına ve çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bu farklılıkların giderilmesi, işbirliğinin ve koordinasyonun sağlanabilmesi için Almanya Federal Cumhuriyeti Eyalet Eğitim Bakanları Daimi Konferansı (Kultusministerkonferenz - KMK) önemli bir işleve

sahiptir (European Association for the Education of Adults, 2011:5). Nitekim mevcut işbirliği ve Alman eyaletleri içerisinde ortak husus olarak bahsedilebilecek en önemli konulardan biri ise hayat boyu öğrenim felsefesini ele alan yetişkin eğitimi konusudur.

Almanya, yetişkin eğitimi konusunda geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu amaçla çıkarılmış pek çok yasa bulunmaktadır. Bu yasaların genel hükümleri incelendiğinde yetişkin eğitime yönelik ilkeler ortaya çıkmaktadır. Bu ilkeler; (i) kaliteli ve güvenli bir yapı oluşturarak hizmet sunma ve enstitüleri destekleme, (ii) eğitimlerin tarafsız bir şekilde olmasını sağlama, (iii) kaliteli öğretmenlerden yararlanma, (iv) topluluklarla ve eyaletlerle işbirliği içerisinde bulunma ve (v) bu hizmetlerin tüm nüfusa sağlanabilmesidir (DIE, 2004:21).

Almanya'da bunların dışında sendikalar, şirket tabanlı ticari sağlayıcılar, uzaktan eğitim birimleri, ticaret-tarım-endüstri odaları, yükseköğrenim kuruluşları, devlet destekli organizasyonlar, dini temelli kuruluşlar, dernekler ve gönüllü hizmetler vb. pek çok farklı yetişkin eğitimi sunan birimler de bulunmaktadır (European Association for the Education of Adults, 2011:8). Bunlara bazı örnekler olarak; Yetişkin Öğrenim Merkezleri (VHS, 2015), 200'den fazla sivil ortak ile hareket eden DVV International (DVV International, 2017:3), Katolik mezhebi tabanlı Katolik Federal Yetişkin Eğitimi Derneği (KBE, 2018), birçok farklı sendika ve kuruluşla ortak hareket eden Alman Meslek Eğitim Endüstri Yönetimi (European Association for the Education of Adults, 2011:9) vb. dernek ve kurumlardan bahsedilebilir. Bu enformel yetişkin eğitimlerine 55-64 yaş arası bireylerin katılım oranları, 2007'de yılında %28 iken; bu oran 2011'de %38'e ve 2016'da ise %43'e yükselmiştir (Eurostat, 2016). Bu durum Almanya'da yaşlanmaya başlayan nüfusun yetişkin eğitimlerine yöneldiğinin bir göstergesidir.

Türkiye'ye bakıldığında hayat boyu öğrenim felsefesi kapsamında yetişkin eğitimi faaliyetlerini düzenlemekle görevli olan temel kurum, Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesinde çalışan Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü'dür. Genel Müdürlüğe bağlı olarak Halk Eğitim Merkezleri, Olgunlaşma Enstitüleri ve Açık Öğretim Okulları gibi kurumlar yetişkin bireylere hizmet vermektedirler.

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (AÇSHB) kapsamında sunulan Aile Eğitim Programları (Aile Eğitim Programı, 2018) ve üniversitelerin sürekli eğitim merkezleri de hayat boyu öğrenme konusunda etkin olan kurumlardır. En dikkat çekici olanı ise doğrudan yaşlı bireylere yönelik olan 60+ Tazelenme Üniversitesidir. Türkiye Gerontoloji Atlası (GeroAtlas) araştırmasının bir ürünü olarak Antalya Akdeniz Üniversitesi bünyesinde 2016 yılında eğitime başlayan Tazelenme Üniversitesi, ilk senesinde 350 öğrenciye ulaşmış ve kısa bir süre içerisinde Türkiye'nin bazı bölgelerinde çeşitli üniversite işbirlikleri ile kampüsler açmıştır (Tazelenme Üniversitesi, 2016). Mevcut proje misyon olarak yaşlı bireylerin bilgi, beceri ve yeteneklerinin korunmasını benimsemiştir. Bu kapsamda proje içerisinde toplam eğitim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve herhangi bir ücret talep

edilmemiştir. Son olarak her yaş grubundan bireye 200'den fazla eğitim merkeziyle hizmet veren İSMEK (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Sanat ve Meslek Eğitimi Kursları) yerel yönetimler kapsamında hayat boyu eğitim olanağı sunan en önemli kurumdan biridir (İSMEK, 2020).

Türkiye'de yaşlı bireylerin hayat boyu öğrenime katılım oranı 2007'de %4,4 ve 2011'de %5,5 ve 2016'da ise %6,5 olarak açıklanmıştır (Eurostat, 2016). Son dönemlerde katılım oranlarında bir artış görünse de bu artış oranının oldukça az kaldığı söylenebilir. 2016'da AB ortalamasının %32,9 olduğu düşünüldüğünde katılım oranının düşüklüğü net bir şekilde belli olmaktadır.

4.3. Yaş Ayrımcılığıyla Mücadele

Almanya'da maruz kalınan en çok ayrımcılık türü %14,8 ile yaş ayrımcılığı olurken yaşlı bireylere yönelik yaş ayrımcılığının oranı ise %9,9'dur (Federal Anti-Discrimination Agency, 2017:2). Bu açıdan bakıldığında Almanya'da uygulanan yaş ayrımcılığı politikalarının önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmektedir. Yaş ayrımcılığını ve genel ayrımcılıkları reddeden başlıca kanuni düzenleme Alman Anayasası'dır. 1948 yılında BM tarafından yayımlanan "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi", 1949 yılında Alman Anayasasına da uyarlanmıştır (Federal Anti-Discrimination Agency, 2010:7).

1999 yılında AB'de yürürlüğe giren Amsterdam Anlaşması; cinsiyet, etnik köken, dil, din, ırk, inanç, cinsel yönelim ve yaşa dair ayrımcılıklarla mücadeleye yönelik araçları belirlemiştir. AB direktifleri içerisinde yer alan ve "İstihdam Üzerinde Çerçeve Direktifi (2000/78/EC)" olarak bilinen direktifle, işgücü piyasasındaki dini ya da inanışsal, engellilik halleri, cinsel eğilimler ve yaş ayrımcılığına karşı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

2006 yılında yürürlüğe giren Genel Eşit Muamele Kanunu'yla (*Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz*) birlikte her türlü ayrımcılığa yönelik var olan AB direktifleri, Alman hukukunda daha yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanmıştır. Genel Eşit Muamele Kanunu kapsamında, genel ayrımcılıklarla ilgili var olan AB direktifleri Alman hukukuna uyarlanmaya çalışılmış ve daha ileriye gidilerek direktif içerisinde olmayan çeşitli caydırıcı hükümler de eklenmiştir. Yaş ve diğer ayrımcılıklara karşın kanun, işverenlere şikayete dayalı bir sistem zorunluluğu getirmiş ve ayrımcılığa uğrayan çalışan mevcut durum ispatlandığı takdirde iki ay içerisinde tazminat talebinde bulunmaya hak kazanmıştır (Federal Anti-Discrimination Agency, 2010:32-33). Ayrıca 2006'da ayrımcılıkla mücadeleyi sıklaştırmak ve geliştirmek adına "Federal Ayrımcılıkla Mücadele Ajansı (*Antidiskriminierungsstelle Des Bundes*)" kurulmuştur (Federal Anti-Discrimination Agency, t.y.)

Türkiye'ye bakıldığında, aktif yaşlanma kavramı kapsamında uygulanan politikalarla birlikte çeşitli kanunlar ve uygulamalar vasıtasıyla yaş ayrımcılığı ile

mücadele edildiği görülmektedir. Ayrıca Türkiye, AB ile iş birliği içerisinde de 2000/750/EC sayılı Konsey Kararı kapsamında Ayrımcılıkla Mücadele Alanındaki Topluluk Programına Dair Mutabakat Zaptını 25 Kasım 2002 tarihinde imzalamıştır.

Anayasada da ayrımcılıkların her türüyle alakalı olarak kesin yargularla bir yasal düzenleme getirilmiştir. Anayasa'nın 10.maddesindeki “*Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir*” ifadesiyle genel olarak tüm ayrımcılık çeşitleri kesin çizgilerle reddedilmiştir. Türk Ceza Kanunu'nun 122. maddesinde ayrımcılığın cezai yükümlülüğü olduğu belirtilmektedir. Benzer şekilde 4857 sayılı İş Kanunu'nun 5.maddesinde dil, ırk, renk, cinsiyet, engellilik, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ve benzeri sebeplerle herhangi bir ayrımcılık yapılamayacağından söz edilmiştir. Yaş ayrımcılığı sıralanan maddeler arasında yer almasa da “benzeri sebepler” ifadesiyle yaş ayrımcılığının da bu kapsamda değerlendirildiği söylenebilir.

Türkiye’de 2019 yılında gerçekleştirilen kesitsel bir araştırmaya göre Türkiye’de yaşlılara yönelik yaş ayrımcılığı %6,5 olarak saptanmıştır (YADA Vakfı, 2019:154). Antalya’da gerçekleştirilen başka bir çalışmaya göreyse yaşlılara yönelik yaş ayrımcılığı, 2013’te %4,5, 2016’da %7 ve son olarak 2019 yılında %10,3 olarak ölçülmüştür (Arun, 2020).

4.4. Ev Ortamında Bağımsız Yaşamın Desteklenmesi ve Teknolojinin Kullanımı

Yaşlı bireylerin hareketliliğini kısıtlayan en önemli etkenlerden bir tanesi, yaşadıkları evlerin ve çevrelerinin kendilerine uygun bir şekilde olmamasıdır. Bu nedenle bireylerin yaşlılık dönemlerinde aktif, sağlıklı, güvenli ve bağımsız bir yaşam sürmeleri adına ev politikaları önemli bir yer tutmaktadır.

2017 yılı istatistiklerine göre Almanya’da 65 yaş ve üzerindeki bireylerin %36’sı evlerinde yalnız başına yaşamaktadırlar (Eurostat, 2017). Yalnızlaşma ve bireyselleşmenin bu derece hissedildiği Almanya’da, evlerin ve evlerin şartlarının yaşlı bireyler açısından yetersiz ve eksik kaldığı ve 65 yaş ve üstü bireylerin sadece %5’inin engellilere uygun apartmanlarda yaşadığı görülmektedir (AARP, 2017). Alman hükümeti, bakıma muhtaç bireylere hibe yapmanın yanı sıra devlet bankaları aracılığıyla ev düzenlemelerinde kullanılmak üzere uygun koşullarda kredi kullanma imkânı da tanımaktadır.

Yine 2004 yılında başlatılan ve üç yıl süre ile Avrupa Komisyonu tarafından fonlanan Enable-Age projesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Bu proje beş AB ülkesini (Almanya, İsveç, Birleşik Krallık, Macaristan ve Letonya) kapsamış ve temel hedef olarak kendi evinde yalnız yaşayan bireylerin ev şartlarını düzenlemeyi ele almıştır (Harschel, A.Schaap, Iwarsson, S.Horstmann, Tomsone 2015:2).

Teknolojiden faydalanan bakım sigortası; bireye kendi evine konumlandırılmış ve 24 saat hizmet sunabilecek çağrı merkezi sisteminin kurulmasında yardımcı olmaktadır. Buna göre bakım sigortası, uygunluğu kabul edilen ev için mekanizmaya dair kurulum bedelini öderken, sistemin aylık ödemesinin ise yarısını karşılamaktadır (Çağlar, 2017:127).

Almanya’da akıllı ev projeleri ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda özellikle son dönemlerde Avrupa Komisyonu’nun finansal desteğiyle uygulanan “Smart Service Power” projesi bu anlamda dikkat çeken bir uygulama haline gelmektedir. Proje doğrultusunda akıllı ev teknolojileri Avrupa bünyesinde yaygınlaştırılmaya çalışılmaktadır. Nitekim proje kapsamındaki evlerin yaşlı bireylerin sağlıkları, otonomileri, güvenlikleri ve bağımsızlıkları açısından önemli teknolojik gelişmeleri içerdiği ifade edilmektedir. Sistemin var olan avantajları arasında; herhangi bir yere düşme anında devreye giren ve anında ilgili birimlere haber verilmesini sağlayan bir sensör, bireyin durumunu kontrol eden ve ilaç hatırlatıcısı görevini üstlenen teknolojik iletişim asistanı, bireylerin sağlıkları ile ilgili her şeyi içeren datalara sahip bir e-sağlık uygulaması ve bireylerin su, kilo, tansiyon vb. ölçümünü sağlayan cihazlar yer almaktadır (EFRE, 2019:7). Mevcut proje henüz Almanya’nın geneline yayılmasa da Kuzey Ren-Vestfalya eyaleti içerisinde uygulanmaktadır.

Avrupa Komisyonu tarafından finanse edilen önemli programlardan bir diğeri de “Ambient Assisted Living” projesidir. Teknoloji ile bütünleşmiş olarak birçok farklı projeyi içeren bu çalışmalar bütünleşik bir anlayış gütmekte olup ev düzenlemeleri, yaşlı bireylere yönelik teknolojik çözümler, bir araya gelme imkânları, dijital fırsat ve yetenek geliştirme gibi araçlara yer vermektedir (AAL Programme, 2017). Almanya’nın, ev ortamında bağımsız yaşamı destekleme konusunda uyguladığı projelerin pek çoğunda teknolojik gelişmelerden faydalandığı görülmektedir.

Türkiye’de yaşlı bireylerin genellikle geniş bir aile içerisinde yer aldıkları düşünülmese de rağmen veriler bu görüşü tam anlamıyla doğrulamamaktadır. Çok yakın bir tarih olan 2009’da 65 yaş üstü bireylerin yalnız yaşama oranının %14 olduğu görülürken, bu oran 2017’de %22’ye çıkmıştır (Eurostat, 2017). Yalnız yaşama oranlarındaki bu artış, ev ortamı düzenlemelerini ve bu bağlamdaki teknoloji kullanımlarını Türkiye için de önemli kılmaktadır.

Türkiye’de ev içerisinde denge ve mobilite sorunlarının çözümünde yeterince bir gelişme sağlanamamıştır. Son dönemdeki nadir uygulamalardan biri, Ankara’da faaliyet gösteren “Yaşam Destek Hizmeti” adı verilen uygulamadır. Ankara Valiliği desteğiyle SABEV tarafından yürütülen bu uygulamayla evinde yalnız yaşayan veya gün içerisinde uzun bir süre yalnız duran, yatağa bağımlı bir şekilde hayatını sürdüren, şiddet riski altında olan, evinde yalnız yaşayıp güvende olmak isteyen ya da engelli olan bireylere teknolojik hizmet sunulmuştur. Sağlanan bu sosyal destekle birlikte

sistemin kurulumu esnasında yaşlı bireylerin evlerine bir ev aksesuarı olarak “Sesver aygıtı” yerleştirilmektedir. Bireylerin saatlerine veya kolyelerine takılan “Sesver düğmesi” sayesinde bireyler istedikleri zaman kurulan bu düzenekle Yaşamdestek Çağrı Merkezi’ne ulaşabilmektedirler. Gelen çağrının çeşidine göre karşıdaki görevli yaşlı bireylerin sorunlarını dinleyebilmekte, dertleşme isteklerine karşılık vermekte veya bu bireylerin evde başlarına gelebilecek herhangi bir kaza, hastalık veya ani duruma karşılık acil müdahale isteklerine cevap verebilmektedirler. (Tomanbay, 2015:150-155).

4.5. Kent Ortamlarının Yaşlılar İçin Uygunluğu

Yaşlı nüfusun en büyük sorunlarından birisi de kent içerisinde aktif yaşama katılım güçlüğüdür. Yaşlılığın engelliliği beraberinde getirmesi, sağlıklı bireylerin önceliklerine göre düzenlenmiş kent şartlarında yaşlı bireyleri evden dışarı çıkmamaya yönlendirmektedir. Almanya’da yaşlı nüfusunun yoğun olduğu düşünüldüğünde bu sorun daha dikkat çekici olmaktadır.

Kuzey Ren-Vestfalya eyaletinde yer alan ve yaşlı nüfusun yoğun olduğu Ruhr bölgesi, DSÖ’nün “yaşlı dostu” şehir ortaklarından birisidir. Bu doğrultuda DSÖ ile Ruhr bölgesi, işbirliği içerisinde hareket etmektedirler. Bölge açısından yapılan değerlendirmelerde en önemli sorunlardan birinin; arabaların kaldırımlara park edilmesi ve bundan dolayı yaşlı bireylerin ana yollardan yürümek zorunda kalmaları olduğu görülmüştür (WHO, 2007:14). Ruhr örneğinde olduğu gibi kaldırımlar ile diğer hareket imkânları sunan hizmetler, yeşil alana ve parklara ulaşım, yaşlı hizmet merkezlerine uzaklıklar, şehir içi güvenlik vb. unsurlar yaşlı bireyler için önemli olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla DSÖ kapsamında şehirlerdeki eksiklikler tespit edilip, düzenlemeler yapılmaktadır. Bu anlamda çevreyi temiz ve güvenilir hale getirme, dış çevrede oturma yerleri yapma, kaldırımları düz, geniş ve kaymayan bir yapıya dönüştürme, yaya geçitlerini yaşlı bireylerin karşıdan karşıya geçmesini kolaylaştıracak bir biçimde düzenleme, binalara asansörler inşa edip engellilere uygun hale getirme, yaşlı bireyler için toplanma alanları yaratma vb. politikalar uygulanmaktadır.

Yaşlı bireylerin kentlerde fiziksel güç ve hareket kayıplarına bağlı olarak suçla karşılaşma olasılıkları da yüksektir. Bu sebeple Alman Aile Bakanlığı, Polis Akademisi ile ortak geliştirilen Yaşlılıkta Güvenli Yaşam (*Sicher leben im Alter*) programı, 2008-2012 yılları arasında tüm ülke çapında uygulanmıştır. Bu program; özel mülke saldırıyı ve dolandırıcılığı önlemek için bilgilendirme yapan ulusal çalışma grupları, cinayet ve fiziksel saldırıları önleme adına oluşturulan ulusal çalışma grupları, herhangi bir suçun kurbanı olan yaşlı bireylere danışma ve destek hizmetleri ve ev bazlı bakım içerisinde kötü muameleyi veya ihmali önlemeye yönelik olarak iyileştirilmiş ev bakım hizmetleri olarak dört farklı temele dayanmaktadır (BM Avrupa Ekonomik Komisyonu, 2013:16).

Almanya’da bu proje ve programların dışında dolaylı olarak yaşlı bireylerin, kent düzleminde hayatlarını iyileştiren çeşitli başka projeler de yer almaktadır. Bunlar; (i) Berlin’in “Smart City Berlin” konsepti içerisinde gelişen ve küreselleşen dünyaya ayak uydurma çabası (Senate Department for Urban Development and the Environment, 2015:3), (ii) dezavantajlı grupların yaşam koşullarını iyileştirmeye odaklanan mahalli temelli “Sosyal Şehir (*Soziale Stadt*)” programı (Başaran Uysal, 2016:28) ve (iii) AB’nin çoklu ortaklarla hareket ederek “City4Age” projesini uygulayarak yaşlı dostu şehir konseptini hayata geçirmeyi hedeflemesi olarak sırlanabilir (European Commission, 2018).

Türkiye’de “Sağlıklı Kentler Birliği” ve “Yaşlı Dostu Kentler Sempozyumu” gibi ulusal hareketlerle gündem oluşturulduğu görülmektedir. Sağlıklı Kentler Birliği, DSÖ tarafından başlatılan “sağlıklı kentler” hareketinin Türkiye’ye yansımaları sonucu birkaç kentin bir araya gelmesiyle oluşturulmuştur (Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği, t.y.). Öte yandan Yaşlı Dostu Kentler Sempozyumu ise, 2015 yılında AÇSHB’nin Engelli ve Yaşlı Hizmetleri bünyesinde gerçekleştirilmiştir.

Sağlıklı kentler hareketinin yanında yaşlı dostu kavramını da ortaya atan DSÖ’nün çizmiş olduğu sınırlar ve normlar kapsamında, Türkiye’nin bazı şehirlerinde “yaşlı dostu” kavramının karşılanmakta olduğu ve bu konuda önemli örneklerin sunulduğu görülmektedir. 2014’de Muratpaşa, 2016’da Kadıköy ve 2018’de ise Mersin’in katılımları ile toplamda üç tane belediyenin DSÖ’nün yaşlı dostu kentler ağında yer aldığı görülmektedir. (WHO, t.y.). Kent ortamlarının yaşlı bireylere uygunluğu konusunda bu başarılı örnekler umut verici olmakla birlikte bütünsel ulusal bir stratejiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda yaşlı bireylerin trafik içerisinde ve kaldırımlarda yaya güvenliklerinin sağlanması adına toplumsal bir bilinç yaratılması da zaruridir. Nitekim şehirlerdeki yaşlı ve engelli bireylere yönelik olan bu hareket bariyerlerinin kaldırılması, birçok sosyal sorunun da çözümünü beraberinde getirecektir.

4.6. Yaşlı Bireylerin Ulaşım İmkanları

Ulaşım imkânları kent içerisinde olduğu kadar ülke içerisinde ya da uluslararası düzeyde de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yaşın ilerlemesine bağlı olarak hareket ve reflekslerdeki yavaşlama araç kullanımını kısıtlamakta ve ayrıca toplu taşımaya ulaşımında da çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır.

Almanya’da uygulanan politika araçları ulusal nitelikten ziyade AB kapsamı içerisinde gerçekleştirilmektedir. Örneğin “Road Safety” programı, doğrudan yaşlı bireyleri konu edinmeyen ancak dolaylı olarak onların da hareketliliğini ve yol güvenliğini sağlayan önemli bir programdır (European Commission, t.y.). Bu program, Alman Ulaştırma Bakanlığı aracılığı ile Almanya’ya uyarlanmaya çalışılmaktadır. 2011 yılında Bakanlık tarafından yayımlanan rapor içerisinde bu

programın yaşlı bireyler açısından oldukça önemli olduğuna değinilmiştir (Federal Minister of Transport, 2011:16).

AB’nde dönemsel olarak gündeme gelen ve yaşlı bireylerin ulaşım imkânlarını iyileştirmek adına geliştirilen çeşitli programlar da yer almaktadır. 2012-2015 yılları arasında uygulanan “TIDE (Transport Innovation Deployment in Europe)” ve 2011-2013 yılları arasında uygulanan “GOAL (Growing Older and stAying mobiLe)” programları, ulaşım açısından önemli projeler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Her iki proje de bireylerin ulaşım ile ilgili tutumlarını inceleyerek, şehirlerle koordine bir şekilde teknolojik imkânlarla sahip sürdürülebilir bir ulaşım sistemine yardımcı olmayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda GOAL programı temel olarak yaşlı bireyleri ele almıştır. Dolayısıyla bu program içerisinde; toplu taşıma araçlarında engelli bölümlerinin yer alması, öncelikli oturma imkânları, görme engelli bireyler için duyurular yapılması, bakım hizmetlerine yakın durakların olması, araçlara binmenin kolaylaştırılması, yaşlı bireyler için yürüme ve bisiklet sürme imkânlarının yaratılması ve iyileştirilmesi gibi önemli politika araçları benimsenmiştir (European Commission, 2011:7). SENIOR (Safety-ENhancing Innovations for Older Road userS) projesi ise, 2015-2018 yılları arasında AB ile Alman Otoyol Araştırma Enstitüsü (*Bundesanstalt für Strassenwesen*) işbirliği çerçevesinde gerçekleştirilen bir proje olması nedeniyle önemlidir. Bu proje yaşlı bireylerin trafik kazalarının azaltılmasına ve hareketlilik imkânlarının iyileştirilmesine odaklanmıştır (European Commission, 2015). Avrupa Komisyonu tarafından gerçekleştirilen ve Intelligent Energy Europe tarafından finansa edilen “AENEAS” projesi de, ulaşım alanındaki önemli projelerden bir diğeridir. 2008-2011 yılları arasında Almanya’nın Münih kentinde uygulama imkânı bulan proje, yaşlı bireylerin mobilitelerini artıracak önemli adımların atılmasını sağlamıştır (Raby ve Fiedler, 2011:6).

Türkiye’de de yaşlı bireyler ulaşım konusunda çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. 2012’de yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de yaşlı bireylerin %85,1’i otomobil sahibi değildir (YAŞAM, 2012:8). Bu durum yaşlı bireylerin büyük bir çoğunluğunun şehir içi veya şehir dışı ulaşımında toplu taşıma kullanma zorunluluklarına işaret etmektedir.

Bireysel araç kullanım imkânları kısıtlı olan yaşlı bireylerin çoğunluğunun toplu taşıma ile ulaşım sağladıkları bilinmektedir. Bu durumu kolaylaştırmak adına 4 Mart 2014 tarihli ve 28931 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Ücretsiz veya İndirimli Seyahat Kartları Yönetmeliği içerisinde çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Yönetmeliğin 5. maddesi içerisinde 65 yaş ve üzerinde olan Türk vatandaşlarının demiryollarının ve denizyollarının şehir içi hatları ve belediyeler tarafından kurulan şirketler veya belediyenin yetki verdiği özel şirketler tarafından sunulan topluma taşıma hizmetlerinden ücretsiz yararlanabileceklerinden söz edilmiştir. Benzer bir düzenleme şehirlerarası ulaşım için de gerçekleştirilmiş, 65 yaş ve üzerindeki Türk vatandaşların demiryolları ve denizyolları ile ulaşımının %50 indirimli olacağına hükmedilmiştir. 60 ve 65 yaş arasındaki bireyler içinse, belediyeler tarafından sunulan toplu taşıma imkânlarında %50’lik bir indirim sağlanabileceği ifade edilmiştir. Tüm

bu imkânlardan faydalanmak isteyen yaşlı bireylerin kendilerine uygun bir seyahat kartı çıkarmaları gerekmektedir. Ayrıca yaşlı bireylerin toplu taşıma kullanımını kolaylaştırma bağlamında gerek yazılı gerekse de yazılı olmayan toplu taşıma kuralları içerisinde engelli, gebe, yaşlı ve çocuklu ailelere oturma konusunda öncelik verilmektedir.

Yaşlı bireylerin toplu taşıma kullanımları konusunda gerçekleştirilen kolaylaştırıcı düzenlemelerle birlikte toplumsal bilinç noksanlığından da söz etmek gerekmektedir. Toplu taşıma araçları içerisinde veya istasyonlarda genellikle engelli ve yaşlı bireylerin kullanımına sunulan alanların amaçları dışında kullandıkları görülmektedir. Örneğin toplu taşıma istasyonlardaki asansörlerin, yaşlı veya engelli bireylerden çok yetişkin ve sağlıklı bireyler tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla hukuksal zeminle birlikte toplumsal bilincin oluşturulmasına yönelik de çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

4.7. Yaşlı Bireylere Yönelik Sağlıklı Yaşama ve Fiziksel Aktivitelere Teşvikler

Son olarak sağlıklı yaşama ve fiziksel aktivitelere teşviklerden bahsetmek gerekmektedir. Bütünleştirici politika anlayışına sahip Almanya’da sağlıklı yaşam her yaş grubunda önemslenmektedir. GSYİH’nin yaklaşık %11’i kadar sağlık alanına harcama yapan Almanya’da yapılan bir araştırmaya göre, bireylerin ileri yaşlarda gerçekleştirdikleri fiziksel aktivitelerle; sağlıklarını ve toplumsal yaşama katılımlarını artırdıkları tespit edilmiştir (Tesch-Roemer, 2011:9; World Bank, 2020).

Almanya’da sağlıklı yaşamı benimsetmek, önleyici önlemler almak, kötü beslenme alışkanlıklarını sonlandırmak, fiziksel aktivite eksikliğini gidermek ve obeziteyi azaltmak adına 2010 yılında Sağlık Bakanlığınca bir ulusal eylem planı belirlenmiştir. 2013 yılında eylem planının ilerleyişini anlatan bir rapor yayımlanmıştır. Bu raporda bireylerin beslenme alışkanlıklarının değiştirilmesi, fiziksel aktivite ve sağlıklı yaşam gibi konulara dair eğitimler, günlük hayatta fiziksel aktivitelere yer vermeye yönelik teşvikler ve ev dışında yenen yemeklerin kalitelerinin artırılması gibi araçlar belirlenmiştir (Federal Ministry of Food, 2013:16).

Alman Olimpiyat Sporları Konfederasyonu (*Deutsche Olympische Sportbund*) ve Alman Tıp Birliği (*Bundesärztekammer*) tarafından uygulanan “Sağlık İçin Spor” yaklaşımı benimsenmiştir. Toplum sağlığının spor yoluyla korunmasını amaçlayan bu yaklaşım yaşlı bireyleri de içermektedir (WHO - Regional Office for Europe, 2012: 4-5). Doğrudan yaşlı bireylerin hareket imkânlarını artırmayı ve teşvik etmeyi amaçlayan “Dengeli Yaşlanma”, Sağlık Bakanlığına bağlı Federal Sağlık Eğitimi kurumunca uygulanmaktadır. Buna göre çeşitli programlar uygulanarak yaşlı bireylerin egzersiz ya da fiziksel aktivite alışkanlıkları kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Örneğin bu kapsamda uygulanan “Her Gün Eğitim Programı”yla

birlikte 60 yaş üzerindeki bireylere on iki haftalık bir kurs süresince kendi kapasiteleri dahilinde yapabilecekleri egzersiz eğitimleri verilmektedir (Alter Werden in Balance, 2020). Yine aynı kapsam içerisinde, Lübeck Hareket Dünyaları Modeli programında ise yaşlı bireyleri (genellikle 80 yaş ve üstü katılımcılarla) hedef alan ve bir uzman eşliğinde, gruplar halinde birçok farklı aktiviteyi (ev işi yapma, ormanda yürüme, hasat toplama vb.) kapsayan bir fiziksel teşvik modeli uygulanmaktadır (WHO, 2018:75).

Türkiye son yıllarda bu konudaki çalışmalara hız vermiştir. 2014 yılında Sağlık Bakanlığınca gerçekleştirilen Kronik Hastalıklar Risk Faktörleri Araştırması'na göre; 65 yaş ve üzeri erkeklerin %81'i, kadınların ise %88'i herhangi bir fiziksel aktivite içerisinde yer almamaktadırlar (Sağlık Bakanlığı, 2013:172). 2015 yılında Ankara-Yenimahalle'de gerçekleştirilen bir araştırmaya göre 65 yaş ve üzeri bireylerin sadece %22,3'ünün düzenli egzersiz yaptığı ortaya çıkmıştır (Yılmaz ve Çağlayan, 2016:136). 2011 yılında yine Ankara'da gerçekleştirilen başka bir araştırmada, yaşlı bireylerin egzersiz yapma puanlarının oldukça düşük olduğu belirtilmiştir (Polat ve Kahraman, 2013:217). Tüm bu araştırmaların ışığında özellikle fiziksel aktivite konusunda çeşitli programların, teşviklerin, stratejilerin ve planların gündeme alınması bir zorunluluk haline gelmiştir.

Bu konuda son dönemde atılmış en önemli adım, Sağlık Bakanlığınca uygulanan "Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2015-2020"dir. Bu program çerçevesinde, yaşlanma sürecinin kalitesinin artırılması açısından çeşitli yol ve planlar belirlenmiştir. Bu eylem planı içerisinde sağlıklı yaşlanmaya dair çeşitli stratejiler ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda öncelikli müdahale yaklaşımının üzerinde durulmuştur. Öncelikli müdahale yaklaşımının ilk adımı bütün yaşlı bireyler için egzersiz, fiziksel aktivite ve rehabilitasyon hizmetlerinin geliştirilmesidir (Sağlık Bakanlığı, 2015:8). Bu sayede fiziksel aktivitelerin ve egzersizlerin hastalıkları önleyici niteliklerinin üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde yeterli ve sağlıklı beslenme de birincil destek müdahale şeklinde değerlendirilmiş ve tüm bunlara yönelik olarak çeşitli etkinlik ve hedefler belirlenmiştir.

Türkiye'de yaşlı bireylerin sağlıklı yaşamı benimsemelerini sağlamayı ve gündeme getirmeyi amaçlayan etkinliklerden birisi de yine Sağlık Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Türkiye Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Zirvesi'dir. 2017 yılında gerçekleştirilen mevcut zirvede konuşma yapan akademik ve siyasi düzlemdeki isimler, Türkiye'nin yaşlanma sürecine dikkat çekerek sağlıklı ve kaliteli yaşlanma konusunu gündeme almışlardır. 2010-2014 yıllarını kapsayan Türkiye Obezite ile Mücadele ve Kontrol Programı da dezavantajlı olarak adlandırılan kadınlar, çocuklar, engelliler, gebeler, yaşlılar vb. grupları da içerecek şekilde tüm nüfusu hedef almıştır (Yerlikaya ve Öcal, 2015:48). Mevcut program kapsamında; bahsedilen özel gruplara yönelik beslenme araştırmalarının yapılmasına ve koruyucu sağlık ve aile hekimliği hizmetleri kapsamında öncelikli olarak bu gruplara yönelik

obezite ile mücadele stratejilerine yer verilmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2010:30). Sonrasında bu programın stratejilerini de içerecek şekilde daha kapsamlı olan Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı da, yaşlı nüfusla birlikte tüm nüfusu hedef alan önemli bir çalışma olarak devam etmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2017).

Ayrıca yaşlı bireylerin sağlıklı bir şekilde yaşlanmasını sağlamayı hedef alan Sağlıklı Yaşlanma Projesi bulunmaktadır. Avrupa Komisyonu, Ankara Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü, çeşitli yurtiçi ve yurtdışı üniversiteler ve dernekler tarafından desteklenen bu proje kapsamında, yaşlı bireylerin sağlıklı yaşama imkânlarının artırılması ve hastalık yüklerinin azaltılması amaçlanmaktadır (Sağlıklı Yaşlanma Projesi, 2017). Bu amaçlar kapsamında çeşitli toplantılar, buluşmalar ve etkinlikler düzenlenmektedir.

Yine Türkiye 60 Yaş ve Üstü Yetişkin Gençler Bocce Ligi, 53 ilden 109 takımın mücadelesini içeren ve pratikte yaşlı bireylerin doğrudan fiziksel aktivite gerçekleştirmesini ve spor yapmasını sağlayan önemli bir organizasyon olarak ön plana çıkmaktadır (AÇSHB, 2019b). İlk kez Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde 2016'da gerçekleştirilen bu şampiyona, 2019'da tekrar gerçekleştirilmiştir. Huzurevlerinde yaşayan sakinleri kapsayan bu organizasyon, aktif yaşlanma kapsamında gerçekleştirilen önemli faaliyetlerin arasında sayılabilir.

5. SONUÇ

Başarılı ve kaliteli yaşlanma ile özdeşleşen aktif yaşlanma anlayışı, toplumsal yaşlanma konusunda alternatif bir çözüm sunmaya çalışmaktadır. Aktivite kuramına dayalı bu anlayışın temel amacı, yaşlı bireylerin toplumsal yaşamdan izole olmasını engelleme ve onlara sağlıklı, kaliteli, güvenli, aktif ve bağımsız bir yaşam sürdürme imkânı sunabilmektir. Bu nedenle aktif yaşlanma kavramı, yaşlı bireylerin salt olarak ekonomik yaşam içerisinde istihdam bağlamında aktif olmalarına odaklanmazken, birçok farklı alanda ve bütünlük bir yapıda yaşlı bireylere fırsatlar sunulmasını amaçlayan bir anlayışı ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında politika yapıcılar için yaşlı bireylere yönelik sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşam politikaları, uygulamaları ve projeleri önemli bir yerde durmaktadır.

Bu çalışmada sağlıklı, güvenli ve bağımsız yaşama yönelik aktif yaşlanma politikaları; (i) yaş farkındalığının artırılması, (ii) hayat boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi, (iii) yaş ayrımcılığı ile mücadele, (iv) ev ortamına bağımsız yaşamın desteklenmesi ve teknoloji kullanımı, (v) kent ortamlarının yaşlılar için uygunluğu, (vi) yaşlı bireylerin ulaşım imkânları ve (vii) yaşlı bireylere yönelik sağlıklı yaşama ve fiziksel aktivitelere teşvik çerçevelerinde değerlendirilmiştir.

Yaş farkındalığının artırılması bakımından Almanya'da BAGSO'nun önderliğinde düzenlenen etkinlikler ön plana çıkarken, Türkiye'de son dönemlerde bu konuda bir farkındalığın oluşabilmesi amacıyla politikalar üretilmeye başlanmıştır.

Hayat boyu öğrenme ve yetişkin eğitimi alanında ise, iki ülkenin politika aktörleri açısından farklılaştıkları görülmektedir. Zira Almanya’da birçok farklı hizmet sunan aktör yer alırken, Türkiye’de ise daha dar çerçeveli bir hizmet sunulmaktadır. Bu kapsamda yaşlı bireylerin öğrenme ve yetişkin eğitimine özendirici, motivasyonlarını artırıcı ve böylelikle sunulan hizmetlere katılımlarını sağlayacak politikalar üzerinde durulmalıdır.

Yaş ayrımcılığı ile mücadele konusunda ise Almanya’da, bu alandaki caydırıcı hukuki zemine katkı sağlayan politikalar yer alırken, Türkiye’de ise yaş ayrımcılığının hukuki düzlemde yeterince net bir şekilde ifade edilmediği görülmektedir. Bu açıdan Türkiye’de hukuksal düzlemde yaş ayrımcılığına kesin bir biçimde değinilmesi ve cezai sınırlarının belirlenmesi gerekmektedir. Nitekim son dönemlerde gerçekleştirilen araştırmalar, Türkiye’de yaşlılara yönelik yaş ayrımcılığının artış eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Ev ortamında bağımsız yaşamın desteklenmesi ve teknoloji kullanımı alanında Almanya’da yaşlı bireylere yönelik hareket imkânını artırıcı önemli fırsatlar ve teşvikler yer alırken, Türkiye’de ise yaşlı bireylerin hareket alanını düzenleyecek bir politika yer almasa da dar kapsamlı bir biçimde Ankara’da uygulanan telebakım hizmetinden bahsedilebilir. Bu tür hizmetlerin hem içerik hem de kapsadığı coğrafi alan ve kişi sayısı bakımından revize edilerek yaşlı ve engellilere bireylerin ihtiyacına göre düzenlendiği yeni çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Ayrıca özellikle yalnız yaşayan yaşlı bireylerin ev içi düzenlemelerinin, bu bireylerin ihtiyacına yönelik olarak gerçekleştirilmesine imkân sunacak projelere de ihtiyaç duyulmaktadır.

Kent ortamlarının iyileştirilmesi ve yaşlı dostu kentler konusunda her iki ülkede de DSÖ önderliğinde bölgesel bazda politikalar üretilmektedir. Öte yandan Almanya’nın kısa bir süreliğine de olsa yaşlı bireyler için uyguladığı Yaşlılıkta Güvenli Yaşam uygulaması oldukça iyi bir örnek teşkil etmektedir. Yine her iki ülkenin de bu konuda sürekli ve bütünlük politikalara ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Ulaşım açısından Almanya’nın AB önderliğinde daha teknolojik alanlara yatırımlar yaptığı görülürken, Türkiye’nin ise yaşlı bireylerin toplu taşımayı kullanımlarını kolaylaştırmaya yönelik politikalara sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sağlıklı yaşama ve fiziksel aktivitelere teşvik konusunda Almanya’da birçok farklı kurumun ve kuruluşun işbirliğiyle etkin politikalar izlenmektedir. Türkiye’de bu alanda uygulanan politikalar tazeliğini korurken, özellikle huzurevlerinde yaşayan bireyler arasında düzenlenen Bocce Ligi bu konuda oldukça güzel bir örnektir. Ancak yine de önleyici politikalar olarak düşünülen bu politikaların, Türkiye’de çeşitliliğinin artırılması ve tüm yaş gruplarına benimsetilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda birçok kamu kuruluşunun ortak işbirliğiyle bir yol haritası çizilmelidir. Nitekim bireylerin

fiziksel olarak gerekli enerjiye sahip olmaları sağlanmadan gerek çalışma yaşamı ve gerekse de toplumsal yaşam içerisinde aktif olmaları mümkün değildir.

Türkiye'nin nüfus dinamiklerinin önümüzdeki süreçte Almanya'nın mevcut nüfus dinamikleriyle benzeşmesi beklenmektedir. Çalışma içerisinde değerlendirilen konular bakımından Almanya'nın birçok alanda örnek bir ülke konumunda olduğu görülmektedir. Almanya'nın uygulamakta olduğu örnek politika, uygulama ve projeler; Türkiye açısından beklenen toplumsal yaşlanma tehlikesinin getireceği sorunların çözümü adına 20-30 yıl önceden önlem alınmasına katkıda bulunabilir. Tüm bunlarla beraber Almanya ve Türkiye'nin birbirlerinden farklı toplumsal, kültürel ve ekonomik koşullara sahip olduğu gerçeği de unutulmamalıdır. Her şeyden önce Almanya'da yaşlılık toplumsal bir kimlik içerisinde uzun yıllardır varlığını sürdürmektedir. Bunun yanında Almanya refah seviyesi bakımından dünyanın en önemli ülkelerinden biri konumunda yer alırken aynı zamanda bir AB üyesi olarak da yaşlılık politikaları açısından birçok AB politikası ve normunu kolayca benimseyebilmekte ve gerekli destekleri de alabilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin beklenen toplumsal yaşlanma sürecinde, Almanya'daki politikaları doğrudan uygulamak yerine bu politikaları örnek olarak göz önünde bulundurması ancak kendi iç dinamiklerine uygun bir şekilde uyarlaması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

AAL Programme (2017). Ageing Well in the Digital World. <http://www.aal-europe.eu/country/germany/> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020).

AARP (2017). The Aging Readiness & Competitiveness Report: Germany. <https://arc.aarpinternational.org/countries/germany> (Erişim Tarihi: 23 Mart 2020).

AGE Platform Europe (2018). Building Bridges - 12th German Senior Citizen Day 2018. <https://www.age-platform.eu/event/building-bridges-12th-german-senior-citizen-day-2018> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020).

Aile Eğitim Programı (2018). Kimler Katılabilir. <http://www.aep.gov.tr/aep-hakkinda/kimler-katilabilir/> (Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2017). Yaşlılığa Genel Bakış. <https://eyh.aile.gov.tr/yaslilik-genel-bakis> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019a). Yaşlılık Şurası Hakkında. <http://www.yasliliksurasi.gov.tr/sura-hakkinda.html> (Erişim Tarihi: 8 Mayıs 2020).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019b). Türkiye 60 Yaş ve Üstü Yetişkin Gençler Bocce Ligi Müsabakaları Duyurusu.

<https://ailevecalisma.gov.tr/eyhgm/duyurular/tuerkiye-60-ya%C5%9F-ve-%C3%BCstue-yeti%C5%9Fkin-gen%C3%A7ler-bocce-ligi-muesabakalar%C4%B1-duyurusu/> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020).

Alter Werden in Balance (2020). Alltags Training Programm, <https://www.aelter-werden-in-balance.de/atp/was-ist-atp/> (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2020).

Altunışık R. Coşkun, R. ve Yıldırım, E. (2004). *Sosyal Yöntemlerde Araştırma Yöntemler-SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Kitabevi.

Ankara Üniversitesi Yaşlılık Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (YAŞAM) (2012). *Ankara'da Yaşlı Yoksulluğu: Ekonomik, Sosyal, Kültürel İhtiyaçların Analizi*. Ankara.

Artan, T. (2017). *Yaşlılarla Sosyal Hizmet*. Ankara: SABEV Yayınevi.

Arun, Ö. (2020). Salgında Patlayan Yaş Ayrımcılığı: Türkiye'de Peter Pan Sendromu ve Yaşlanmanın Yaklaşan Sorunları. <https://tyap.net/spya> (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2020).

Başaran Uysal, A. (2016). Sosyal Şehir Programı ve Yerel Katılım: Berlin Örneği, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, Cilt.25(Sayı.4), ss. 27-47.

Birleşmiş Milletler (2019). Percentage of total population by broad age group, <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (2013). *Abuse of Older Persons*, Cenevre.

BM Avrupa Ekonomik Komisyonu (2019). Active Ageing Index. https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/Stakeholder_Meeting/ACTIVE_AGEING_INDEX_TRENDS_2008-2016_web_cover_reduced.pdf (Erişim Tarihi: 19 Mayıs 2020).

Ceylan, H. (2015). *Yaşlılık ve Refah Devleti: Bakım Hizmeti Alan Yaşlılar İçin Nitel Bir Araştırma –İsveç Örneği*. İstanbul: Açılım Kitap.

Çağlar, T. (2017). *Yaşlı Bakımı – Modeller ve Uygulamalar*. Ankara: Nika Yayınevi.

Deutscher Volkshochschul-Verband e.V (2015). VHS (Adult Education Centres) in Numbers (as of 2015). <https://www.dvv-vhs.de/en/the-association/adult-education-centres/> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Deutsches Institut für Erwachsenen- bildung – DIE (2004). *Portrait of Continuing Education Germany*. Bielefeld.

DVV International (2017). *Strategic fields of action DVV International*. Bonn.

EFRE (2019). *Smart Service Power*. Dortmund.

European Association for the Education of Adults (2011), *Country Report on Adult Education in Germany*, Helsinki.

European Commission (2011). *GOAL Implementation Possibilities*. Hollanda.

European Commission (2012a). *Active Ageing and Gender Equality Policies*, Lüksemburg.

European Commission (2012b). *Employment Policies to Promote Active Ageing 2012*, Birmingham.

European Commission (2015). Safety-ENhancing Innovations for Older Road userS. <https://cordis.europa.eu/project/rcn/193376/factsheet/en> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

European Commission (2018). City4Age - The Ultimate City for the Elderly Population. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/city4age-ultimate-city-elderly-population> (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020).

European Commission (t.y.). Road Safety Programme 2011-2020: Detailed Measures. http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-10-343_en.htm (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Eurostat (2016). Participation Rate in Education and Training by Age. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=trng_aes_101&lang=en (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020).

Eurostat (2017). Distribution of Population Aged 65 and Over by Type of Household. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_lvps30&lang=en (Erişim Tarihi: 6 Mayıs 2020).

Federal Anti-Discrimination Agency (2010). *Guide to the General Equal Treatment Act*. Berlin.

Federal Anti-Discrimination Agency (2017). *Discrimination in Germany*. Berlin.

Federal Anti-Discrimination Agency (t.y.). About US, https://www.antidiskriminierungsstelle.de/EN/AboutUs/aboutUs_node.html (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Federal Minister of Transport (2011). Building and Urban Development. *Road Safety Programme 2011*, Berlin.

Federal Ministry of Food, Agriculture and Consumer Protection (2013). *IN FORM - German National Initiative to Promote Healthy Diets and Physical Activity*, Berlin.

Federal Ministry of the Interior (2012). *Every Age Counts – The Federal Government's Demographic Strategy*, Berlin.

Harschel, A. K. A.Schaap, L. Iwarsson. S. Horstmann V. ve Tomsone, S. (2015), Self-Rated Health Among Very Old People in European Countries: An Explorative Study in Latvia and Sweden, *Gerontology & Geriatric Medicine*, Cilt. 1(Sayı. 1), ss.1-10.

İBB Kurumsal (2017). Büyükşehirden Ulusal Yaşlılar Haftasına Özel Etkinlik. <https://www.ibb.istanbul/News/Detail/33850> (Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2020).

İSMEK (2020). Eğitim Merkezlerimiz. <https://www.ismek.ist/tr/kursmerkezleri.aspx> Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2020).

Katholische Bundesarbeitsgemeinschaft für Erwachsenenbildung (KBE) (2018). Catholic Adult Education. https://keb-deutschland.de/wp-content/uploads/2018/06/Flyer-KEB_eng.pdf (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Metin, B. (2016). *Dünya'da ve Türkiye'de Yaşlanma Sorunu – Yaşlanan Toplum ve Aktif Yaşlanma*. Ankara: Gazi Kitabevi.

OECD (2018). Elderly Population. <https://data.oecd.org/pop/elderly-population.htm> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2020).

Polat, Ü. ve Bayrak Kahraman, B. (2013). Yaşlı Bireylerin Sağlıklı Yaşam Biçimi Davranışları ve Algılanan Sosyal Destek Arasındaki İlişki. *Fırat Tıp Dergisi*, Cilt.18(Sayı.4), ss. 213-217.

Raby, D.G. ve Fiedler, M. (2011). *Good Practice Implementation Report-Final Publishable Repor*. Brüksel.

Sağlık Bakanlığı (2010). *Türkiye Obezite (Şişmanlık) ile Mücadele ve Kontrol Programı (2010-2014)*. Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2013). *Türkiye Kronik Hastalıklar ve Risk Faktörleri Sıklığı Çalışması*, Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2015). *Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2015-2020*. Ankara.

Sağlık Bakanlığı (2017). Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı 2018-2023 Güncelleme Çalıştay. <https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/beslenmehareket-haberler/t%C3%BCrkiye-sa%C4%9Fl%C4%B1kl%C4%B1-beslenme-ve-hareketli-hayat-program%C4%B1-2018-2023-g%C3%BCncelleme-%C3%A7a1%C4%B1%C5%9Ftay%C4%B1.html> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Sağlıklı Yaşlanma Projesi (2017). Proje Hakkında. <http://saglikliyaslanmaprojesi.com/proje-hakkinda.html> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Senate Department for Urban Development and the Environment (2015). *Smart City Strategy Berlin*. Berlin.

Sevil, H.T. (2015). *Yaşlılığın Sosyal Anatomisi*. Ankara: SABEV Yayınevi.

Tazelenme Üniversitesi (2016). Kuruluş Öyküsü. <https://tazelenme.com/hakkinda> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Tesch-Roemer, Clemens (2011). “Active Ageing and Quality of Life in Old Age”, *Meeting of the Unece Working Group on Ageing*, Cenevre, 21-22 Kasım 2011, ss. 1-21.

Tomanbay, İ. (2015). Sosyal Bakımda Yeni Yaklaşım, Yeni Anlayış, Yeni Çözüm Modeli: Yaşam Destek Terkten Tebebakıma Bir Yolculuk. Harun Ceylan (Ed.), *Modern Hayat ve Yaşlılık* içinde. Ankara: Nobel Yayınları s.131-177.

Türkiye Sağlıklı Kentler Birliği (t.y.), Sık Sorulan Sorular. <http://www.skb.gov.tr/sik-sorulan-sorular/> (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020).

WHO - Regional Office for Europe (2012). *GERMANY Physical Activity Factsheet*, Bonn.

WHO (2001). *Health and Ageing: A Discussion Paper*. Cenevre.

WHO (2007). *Global Age Friendly Cities: A Guide*. Cenevre.

WHO (2015). *World Report on Ageing and Health*. Cenevre.

WHO (2018). *Physical Activity Factsheets for the 28 European Union Member States of the WHO European Region*, Kopenhag.

WHO (t.y.), Global Network for Age-friendly Cities and Communities. <http://apps.who.int/agefriendlycitiesmap/> (Erişim Tarihi: 9 Mayıs 2020).

World Bank (2020). Current Health Expenditure (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/SH.XPD.CHEX.GD.ZS?locations=DE> (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2020).

Yaşama Dair Vakıf (YADA) (2019). *Türkiye’de Yaşlılık Tahayyülleri ve Pratikleri Araştırması*. İstanbul: Filmon Baskı Çözümleri.

Yerlikaya B. ve Öcal A.T. (2015), “Sports as a Social Policy Tool in Turkey”, *British Journal of Arts and Social Sciences*. Cilt.20 (Sayı.1). ss.38-56.

Yılmaz, F. ve Çağlayan, Ç. (2016). Yaşlılarda Sağlıklı Yaşam Tarzının Yaşam Kalitesi Üzerine Etkileri, *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi*, Cilt.20(Sayı.4). ss. 129-140.

EKLER

Ek1. Almanya ve Türkiye’de Uygulanan Sağlıklı, Güvenli ve Bağımsız Yaşamaya Yönelik Aktif Yaşlanma Politikalarının Karşılaştırılması

İncelenen Başlıklar	Almanya	Türkiye
Yaş Farkındalığının Arttırılması	-İç İşleri Bakanlığınca duyurulan Her Yaş Önemlidir stratejisi -Alman Yaşlılar Günü	-Ulusal Yaşlılık Kongresi -18-24 Mart Yaşlılara Saygı Haftası -I.Yaşlılık Şurası ve 2019 Yaşlılar Yılı
Hayat Boyu Öğrenme ve Yetişkin Eğitimi	-Yasal çerçeveye ilke ve destekler belirlenmiştir. -Geniş çerçeveli birçok politika sağlayıcı bulunmaktadır.	-Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü -Mesleki Eğitim Kursları -Sürekli Eğitim Merkezleri -Aile Eğitim Programları -60+ Tazelenme Üniversitesi -İSMEK
Yaş Ayrımcılığı ile Mücadele	-İstihdam Üzerinde Çerçeve Direktifi (2000/78/EC)	-Yasal çerçevede net bir şekilde yaş ayrımcılığı

	-Genel Eşit Muamele Kanunu -Federal Ayrımcılıkla Mücadele Ajansı	konusundan söz edilmemiştir.
Ev Ortamında Bağımsız Yaşamın Desteklenmesi ve Teknoloji Kullanımı	-Bakım sigortası kapsamında ev ortamını düzenlemeye yönelik hibeler ve krediler -Yaşa Uygun Yenileştirme Programı -Çağrı Merkezi Sistemi -AB destekli Smart Service Power ve Ambient Assisted Living Projeleri	-Yaşam Destek Hizmeti
Kent Ortamının Yaşlılar İçin Uygunluğu	-Ruhr Bölgesi-Yaşlı Dostu Kent -Aile Bakanlığı ve Polis Akademisi ile ortak geliştirilen Yaşlılıkta Güvenli Yaşam Hareketi	Muratpaşa-Kadıköy ve Mersin belediyeleri Yaşlı Dostlu Kentler kapsamındadır.
Yaşlı Bireylerin Ulaşım İmkanları	-Road Safety Programı -AB odaklı projeler	-Toplu taşımada indirimli ve ücretsiz ulaşım imkânları
Sağlıklı Yaşama ve Fiziksel Aktivitelere Teşvik	-Sağlık İçin Spor Stratejisi -Dengeli Yaşlanma Programı	-Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı 2015-2020 Obezite ile Mücadele ve Kontrol Programı - Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı -Türkiye 60 Yaş ve Üstü Yetişkin Gençler Bocce Ligi

YABANCI TURİSTLERİN UNUTULMAZ TURİZM DENEYİMLERİ ÜZERİNE NETNOGRAFİK BİR ARAŞTIRMA: GELİBOLU YARIMADASI ÖRNEĞİ¹

Elif ÜLKER DEMİREL²

ÖZ

Bu araştırma ile savaş alanı turizmi kapsamında Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden yabancı turistlerin seyahat deneyimlerini unutulmaz kılan unsurların belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda nitel bir araştırma metodolojisi kullanılmıştır. Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret etmiş olan yabancı turistlerin TripAdvisor'da paylaşmış olduğu yorumlar içerik analizine tabi tutulmuş ve bu kapsamda elde edilen veriler MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Araştırma bulguları temelinde ziyaretçilerin unutulmaz turizm deneyimini şekillendiren unsurlar duygusal ve bilişsel olmak üzere iki kategoride ve on altı boyutta değerlendirilmiştir. Bununla birlikte savaş alanı turizminin diğer turizm alanlarından farklılaşan özellikleri ile paralel şekilde söz konusu alt boyutlarda da bir farklılaşma mevcuttur. Araştırma kapsamında turistlerin seyahat deneyimlerini unutulmaz kılan unsurlar duygusal boyut bağlamında, *dokunaklı hisler ve duygusallık, etkilenmek ve hayran kalmak, kayıp hissi ve karamsarlık ile gurur duymak* alt kodları açıklanmaktadır. Bilişsel boyutta ise *anlamlılık, bilgi, tur rehberi, katılım, yenilik ve yerel kültür* alt kodları çerçevesinde ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Unutulmaz Turizm Deneyimi, Savaş Alanı Turizmi, Gelibolu, ANZAK, Netnography, MAXQDA

A NETNOGRAPHIC STUDY ON MEMORABLE TOURISM EXPERIENCES OF FOREIGN TOURISTS: THE CASE OF GALLIPOLI PENINSULA

ABSTRACT

The aim of this research is to identify the elements that make the travel experiences of foreign tourists unforgettable visited the Gallipoli Peninsula within the scope of the battlefield tourism. In this context, a qualitative research methodology was used. The comments shared by foreign tourists who visited the Gallipoli peninsula on TripAdvisor were subjected to content analysis, and the data obtained in this context were analyzed with the MAXQDA. Based on the findings of the research, it is seen that the factors that shape the unforgettable tourism experience of the visitors are evaluated in two categories as emotional and cognitive, and ten sub-dimensions. However, there is a differentiation in these sub-dimensions in parallel with the characteristics of battlefield tourism that differ from other areas. Within the scope of the research, the factors that make a tourist experience unforgettable are explained under the emotional dimension sub-codes of *moving feelings and emotionality, being affected and admired, feeling lost and heavy-hearted, and feeling pride*. The cognitive

¹ Bu çalışma Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Projeleri Birimi 2019/08 No'lu proje kapsamında desteklenmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Bölümü, elifulker@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5805-0452.

dimension is expressed within the framework of the sub-codes of *knowledge, tour guide, involvement, novelty, and local culture*.

Keywords: Memorable Tourism Experiences, Battlefield Tourism, Gallipoli, ANZAC, Netnography, MAXQDA

1. GİRİŞ

Günümüzde çok daha sofistike hale gelmiş olan tüketici beklenti ve ihtiyaçlarının satın alma kararlarını önemli ölçüde biçimlendirdiğini söylemek mümkündür. Tüketici odağında gerek rekabet gerekse artan çeşitlilik temelinde standart bir üründen veya hizmetten ziyade yaşanılan deneyim beklentilerine yönelik yaşanan değişim, turizm endüstrisinin de dahil olduğu birçok farklı sektörün iş modellerinin değişimine sebebiyet vermiştir. Zira standart ürün veya hizmetlerden farklı olarak deneyimler bireyler tarafından duygusal anlamlarla ilişkilendirmesi sebebiyle zihinlerinde yer etme konusunda çok daha güçlüdürler (Pine ve Gilmore, 1998: 99). Bununla birlikte seyahatler insanların deneyimlerini duygusal, fiziksel, zihinsel anlamda çok daha yoğun yaşadığı bir alana karşılık gelmektedir. Elbette ki deneyimler oldukça özeldir ve her seyahat eşit derecede anlamlı değildir (Hyde ve Harman, 2011: 1343). Ancak bazı seyahat deneyimleri insanlar açısından çok daha yoğun duyguların yaşandığı, unutulmaz olarak ifade ettiği deneyimlere karşılık gelmektedir. Yaklaşık on yıllık bir literatür birikiminin mevcut olduğu unutulmaz turizm deneyimi kavramı, insanların seyahat deneyimlerini unutulmaz kılan unsurların belirlenmesine yönelik bir fikir birliğinin mevcut olmadığı bir kavram olmakla birlikte (Zhang vd., 2017), literatürde farklı bağlamlarda araştırmalara yönelik bir ilginin olduğunu söylemek mümkündür (Kim ve Ritchie, 2014; Chandralal ve Valenzuela, 2013; Coudounaris ve Sthapit, 2017). Söz konusu unutulmaz deneyimler içinde bazı seyahatler, turistler açısından duygusal, zihinsel hatta manevi boyutta çok daha farklı bir konumdadırlar. Hüzün turizminin bir formu olarak savaş alanı turizmi (Lee, 2016), bu bağlamda ziyaretçilerin seyahat kararlarında milli duygular, hac, aile bağları gibi çok farklı seyahat motivasyonları temelinde biçimlenen ve çok daha derin duygular ile ilişkilendirilen bir alana karşılık gelmektedir (Hyde ve Harman, 2011: 1343). Her yıl 25 Nisan'da Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen ziyaretçiler ile Gelibolu Savaş Alanları, Birinci Dünya Savaşı sırasında Anzak askerlerinin (Australian and New Zealand Army Corps- ANZAC) 1915 yılında Gelibolu Yarımadası'na yaptığı çıkarmanın yıl dönümünde bulunduğu önemli etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır. 2015 yılında Anzak Günü'nün 100. yıl dönümünde, Avustralya'dan 109.291 ve Yeni Zelanda'dan 16.030 ziyaretçi Türkiye'ye giriş yapmıştır (<https://yigm.ktb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 12.05.2020). Dolayısıyla Gelibolu Savaş Alanları ve Gelibolu Yarımadası, her yıl Çanakkale Savaşı'nda şehit olmuş olan askerlerin anısına yapılan törenler ve ziyaretçileri ile gerek Anzak ülkeleri gerekse Türkiye için manevi açıdan önemli bir konumdadır. Bu coğrafyanın manevi önemi ve büyük turist topluluklarına ev sahipliği yapıyor olmasının bir yansıması olarak, ulusal ve uluslararası turizm literatüründe de birçok

çalışmada yer almaktadır. Literatürde savaş alanı turizmine yönelik çalışmalar ziyaretçilerin katılma motivasyonları (Çakar, 2020), tur operatörleri ve tatmin (Kuo vd., 2016), duygusal deneyim ve davranışsal niyet (Miles, 2014; Lee, 2016) konularına odaklanmaktadır. Bununla birlikte savaş alanı turizmi bağlamında turistlerin unutulmaz turizm deneyimlerini oluşturan unsurlara yönelik bir çalışma mevcut değildir.

Nitel bir metodolojiye sahip olan bu çalışma ile, Gelibolu Yarımadası'na ziyaret gerçekleştirmiş olan yabancı turistlerin, bu deneyimlerini unutulmaz kılan unsurların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Yaklaşık on yıllık bir literatür birikiminin mevcut olduğu unutulmaz turizm deneyimi kavramı ve bir deneyimi unutulmaz kılan unsurların anlaşılması ve boyutlarının belirlenmesi üzerine bir fikir birliğinin olmadığını belirtmek mümkündür. Dolayısıyla unutulmaz turizm deneyimi kavramı halen araştırmacılar tarafından farklı bağlamlarda incelenmekte ve bu araştırmalar temelinde farklı değişkenler öne sürülebilmektedir. Her yıl 25 Nisan Anzak Günü'nde Avustralya Hükümeti ve Türkiye Hükümeti ortaklığında törenlerin düzenlendiği ve yüzlerce insanın katıldığı törenlere ev sahipliği yapan Gelibolu savaş alanı, Anzaklar tarafından oldukça önemli oranda bir katılımın gerçekleştiği, özel bir deneyimdir. Bu çalışma ile Anzakların ziyaretleri süresince yaşadıkları deneyimleri unutulmaz kılan unsurların incelenmesi ve savaş alanı turizmi kapsamında unutulmaz turizm deneyimi boyutlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda öncelikle araştırmada hüznün turizmi bağlamında savaş alanı turizmi üzerine bir giriş yapılmasının ardından, unutulmaz turizm deneyimi kavramı açıklanarak çalışmanın teorik altyapısı değerlendirilecektir.

2. SAVAŞ ALANI TURİZMİ

Bireyleri rahatlatan, dinlendiren, günlük rutin ve streslerinden uzaklaşmaya yönelik deneyimler dışında bazen insanlar farklı motivasyonlarla turizm faaliyetlerine katılabilmektedirler. İnsanların bu seyahatleri farklı anlamlar ve arayışların temelinde şekillenebilmektedir. Yaklaşık 25 yıllık bir geçmişe sahip olan hüznün turizmi, çağdaş turizm yaklaşımının farklı bir yansımasıdır zira turizm hareketinin aktörleri olarak turistlerin bir seyahate yönelik arayışları ve beklentileri, yükledikleri anlamlar değişebilmektedir.

İlk kez 1995 yılında Lennon ve Foley tarafından literatüre kazandırılan hüznün turizmi (dark tourism) kavramı (Foley ve Lennon, 1999), hapishaneler, temalı müzeler, terörist saldırıların yaşandığı alanlar, ünlülerin mezarlıkları ve savaş alanları gibi geniş çeşitlilikte alanların ziyaretini kapsayan ve farklılaşan nüanslar temelinde nitelendirilen geniş bir kavramdır (Cheal ve Griffin, 2013: 227). Literatürde hüznün turizmi “*dark tourism*” (Foley ve Lennon, 1999; Podoshen, 2013) ya da ölüm turizmi “*thanatourism*” (Seaton, 1996) olarak da adlandırılan bu kavram gerek turizm literatüründe gerekse sektörel açıdan ilgi çekmeye devam etmektedir. Ancak insanların ölüm, acı, şiddet ya da felaketle bağlantılı olan yerlere ziyaretleri yeni bir

olgu olmamakla birlikte (Stone ve Sharpley, 2008: 573), bu bağlamda ziyaret kararlarının ardındaki motivasyonlar farklı olabilmektedir. Turistler bilgi edinme ve daha önce bilmedikleri bir şeyi anlama motivasyonu ile bu ziyaretleri gerçekleştirebilirken (Sharpey ve Stone, 2009); dini ve derin bir anlam arayışı (Hyde ve Harman, 2011), hac vazifesi olarak görmek (Cheal and Griffin, 2013); ölüme tanık olmak (Podoshen, 2013); ya da eğitim, merak, empati kurmak, milliyetçi duygular ve kimlik arayışı amacıyla bu ziyaretlerini gerçekleştirebilmektedirler (Ashworth, 2002; Iles, 2008; Stone ve Sharpey, 2008; Farmaki, 2013).

Araştırma kapsamında hüzün turizminin bir formu olarak odaklanılan savaş alanı turizmi ise turizmde önemli bir niş pazara karşılık gelmektedir (Dunkley vd., 2011: 860). Bu alanlarda son zamanlarda artan bir ilgi ile birlikte, bu ziyaretleri gerçekleştiren insanların motivasyonları hüzün turizmine katılım kapsamında göz önünde bulundurulmuş unsurlardan farklı olabilmektedir. Korku, üzüntü, depresyon, empati ve intikam gibi olumsuz duygular uyandıran (Lee, 2016: 698) savaş alanlarını ziyaret, insanların dünya tarihindeki önemli anlar ile etkileşimini mümkün kılmaktadır (Kuo vd., 2016: 106).

Savaş alanlarına yönelik ilginin büyümesi, niş bir sektör oluşumuna sebebiyet vermesinin yanında (Dunkley, Morgan ve Westwood, 2011: 860), insanların ölüme yönelik tutumlarının da değişmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla bu durum ölümün hatırlanma ve anma ihtiyacına yönelik artan hassasiyet şeklinde biçimlenmiş ve savaş mezarlıklarının kutsal yerler olarak bazı anlamlar yüklenmesine sebebiyet vermiştir (Lloyd, 2014: 21). Dolayısıyla hem bu alanların hem de ziyaretçilerin ihtiyaç, beklenti ve deneyimlerinin çeşitliliği göz önüne alındığında, tüketim bağlamında çeşitli sosyo-kültürel koşulların yanında, bu tüketim yüzleşmek, anlamak ve kabul etmek için bir araç olarak ölüm olgusunun değişmesi üzerinde potansiyel bir etkiye sahiptir (Stone ve Sharpey, 2008: 587).

Savaş alanı turizmi özellikle turistlerin söz konusu savaş alanı ile kişisel ya da ulusal bir bağlılıkla ilişkili olmasıyla diğer hüzün turizmi formlarından belirgin bir şekilde farklılaşmaktadır (Cheal ve Griffin, 2013: 237). Savaşlar ve savaş alanları, anımsamanın ötesine geçerek ve çeşitli sosyal prosedürler, anıtlar ve ulusal ideolojinin bir unsuru olarak, savaşların yeniden yaratıldığı kolektif sosyal hafızanın önemli bir parçası haline gelmektedir (Winter, 2009: 614). Dolayısıyla savaş alanları turizmi hafızanın anma ritüelleri, anıtlar ve müzeler gibi kültürel anlamlar yoluyla kurumsallaştığı kültürel hafıza alanları sunmaktadır (Dunkley vd., 2011: 861).

Bu alanlarda insanların yaşadıkları deneyimler oldukça öznel olmakta, bazı turistler için bu ziyaretler bir değişim ve dönüşüm ile sonuçlanabilmektedir. Zira bazı turistler için söz konusu savaş yerlerini ziyaret etmenin anlamı gerek aile bağlantılarının olması gerekse milliyetçi duygular ile gurur ve ulusal boyutta bir kolektif hafızanın mevcudiyeti sebebiyle çok daha büyük, çok daha derin

olabilmektedir. Dolayısıyla bazı insanlar bunu bir hac (*secular pilgrimage*) yolculuğu olarak içselleştirmekte ve kutsal bir anlam atfetmektedirler. Bu nedenle yaşamış oldukları deneyimler onlar için çok daha derin ve unutulmaz olabilmektedir. Bu durum savaş turizminin de farklı olduğu noktaya karşılık gelmektedir. Benzer şekilde bu araştırmanın da bağlamını oluşturan Avustralyalı turistlerin Gelibolu'daki ziyaret deneyimleri üzerine yapılan çalışma sonucunda (Cheal ve Griffin, 2013: 238), katılımcıların bu deneyimlerinin unutulmaz ve dönüştürücü olduğu ifade edilmiştir. Söz konusu deneyimlerin unutulmaz ve dönüştürücü olmasının altında yatan unsurların belirlenmesi ise bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

3. UNUTULMAZ TURİZM DENEYİMİ

Tüketimin deneyimsel boyutu ilk olarak 1982 yılında Holbrook ve Hirschman'ın, literatürde tüketime dair zaman içerisinde sorgulanan rasyonellik anlayışının bir getirisi olarak tüketimin sembolik, hedonik ve estetik bağlamda değerlendirildiği araştırmaları kapsamında ifade edilmiştir. Bu bağlamda tüketim deneyimi, rasyonel olgulardan ziyade, duyular, hazlar ve hisler, estetik, eğlence ve duygusal unsurlar ile öznel bir yapıya sahiptir (Holbrook ve Hirschman, 1982: 133-134). Ardından Pine ve Gilmore (1998) deneyim ekonomisi kavramı ile günümüzde birçok işletmenin artık tüketicilerine geleneksel teklifler sunmaktan ziyade, bir deneyimi tüketim faydası olarak sundukları noktasına değinmişlerdir. *Zira ürünler (emtiyalar) mübadele edilebilir, ürünler somut, hizmetler soyuttur ancak deneyimler unutulmazdır* (Pine ve Gilmore, 1998:97). Dolayısıyla satın alma kararlarında tüketicilerin satın aldıkları ürün ya da hizmetin fonksiyonelliğinden ziyade, zihinlerindeki o deneyimin yarattığı his de önemli olabilmektedir. Zira günümüz rekabet ortamında tüketiciler için değer yaratan teklifler sunmak işletmelerin başarılarının ardındaki unsurlardan biridir. Tüketiciler için değer yaratmak ise geleneksel bir ürün ve hizmet sunumundan ziyade, bir ürün ve hizmet deneyimi yaratılması ve bu deneyimin yaşanmasının ardından hala hatırlanabilir ve/veya unutulmaz olması anlamına gelmektedir. Çünkü emtiyalar, ürünler ve hizmetler satın alan bireyin dışındadır, ancak yaşanan deneyimler doğası gereği kişiseldir (Pine ve Gilmore, 1998: 99) ve tüketicilerin bir sonraki satın alımlarının da önemli bir belirleyicisi olabilmektedir (Kim vd., 2010).

Turizm endüstrisi bağlamında değerlendirildiğinde ise destinasyonlar tüketicilere – turistlere- entegre bir deneyim sağlayan turizm ürünleri ve hizmetlerin birleşiminden oluşmaktadır (Buhalis, 2000: 98). Dolayısıyla turizm endüstrisi açısından da bu entegre deneyimlerin zengin ve unutulmaz olması, özellikle destinasyonların konumlandırılması noktasında öne çıkan bir kavramdır (Oh, Fiore ve Jeoung, 2007: 119). Turizm deneyimi üzerine önemli oranda bir literatür birikiminden bahsetmek mümkündür (Mannel ve Iso-Ahola, 1987; Wang, 2009; Sims, 2009; Buonincontri vd., 2017). Bununla birlikte turizm literatüründe unutulmaz bir turizm deneyiminin kavramsallaştırılmasına dair çalışmalar ise oldukça yenidir (Kim, Ritchie ve Tung, 2010; Kim, Ritchie ve McCormick, 2012; Kim, 2014; Chandralal ve

Valenzuela, 2015; Coudounaris ve Sthapit, 2017, Sthapit, Coudounaris ve Björk, 2019).

Unutulmaz turizm deneyimi (Memorable Tourism Experience) gerçekleşmesinin ardından olumlu bir şekilde hatırlanan ve anımsanan bir turizm deneyimi olarak tanımlanmaktadır (Kim vd, 2012). Unutulmaz deneyimler bireylerin yaşamış oldukları gerçek deneyimlerden seçilerek ve duygusal değerlendirmeleri çerçevesinde zihinlerinde oluşmakta (Kim, 2013: 341) ve destinasyon kaynaklarını keşfederken turistlerin deneyimlediği zevkli olayların hatırlanmasını pekiştirmeye ve güçlendirmeye yardımcı olmaktadır (Servidio ve Ruffollo, 2016: 152).

Bununla birlikte hafıza kavramı tüketicilerin zihninde bir deneyimi unutulmaz kılan yapının oluşmasında büyük oranda önem arz etmektedir (Kim, 2009). Deneyimler hafızayı daha iyi destekler ve geliştirir çünkü deneyim ile elde edilen bilgi daha canlı ve somuttur, deneyim aracılığıyla öğrenme daha hızlıdır, tüketiciye bilgi akışı üzerinde kontrol sağlar ve son olarak deneyimler aracılığıyla elde edilen bilgilerin gelecekteki davranışlar üzerinde doğrudan etkisinin olması muhtemeldir (Hoch ve Deighton, 1989: 2-3). Dolayısıyla bireylerin satın alma kararlarında geçmiş deneyimler aracılığıyla hafızalarında yer alan bilgileri karar verme aşamasında kullandıklarını söylemek mümkündür. Turizm endüstrisi bağlamında da turistlerin ziyaret etmeyi planladıkları destinasyonlara dair kararlarında hafızalarında yer eden önceki deneyimlerin önemli ölçüde belirleyici olduğu söylenebilir (Servidio ve Ruffollo, 2016).

Dolayısıyla iyi kurgulanmış bir deneyim, turistlerin destinasyona yönelik tutumunu olumlu yönde şekillendirecek formda hafızanın biçimlenmesine, yani belirli bir olayın-deneyimin üzerinden süre geçmesine rağmen halen hatırlanıyor olmasına yol açar (Pine ve Gilmore, 1998: 101). Bu sebeple deneyimler turistlerin bir sonraki tutumlarının biçimlenmesinde filtre görevi görmektedirler (Oh vd., 2007: 123).

Unutulmaz turizm deneyimi kavramına yönelik olarak ilk olarak Kim vd. (2012) tarafından ölçek geliştirilmiş ve bu ölçek literatürde farklı bağlamlarda birçok kez test edilmiştir (Kim ve Ritchie, 2014; Cornelisse, 2014; Zhang, Wu ve Buhalis 2017; Coudounaris ve Sthapit, 2017). Araştırmacılar bir turizm deneyimini unutulmaz olan algılayan bireylerin sıklıkla yedi deneysel unsuru hatırladıklarını belirtmiş (Kim vd., 2012) ve unutulmaz turizm deneyimi ölçeğini yedi alt boyutla ifade etmişlerdir: Hedonizm, yenilik, ferahlık, katılım, yerel kültür, anlamlılık ve bilgi.

Bu bağlamda ilk boyut olan ve Yunanca "Hedone" sözcüğünden gelmekte olan hedonizm zevk, keyif ya da haz olarak ifade edilmektedir (Demir ve Ülker-Demirel, 2019: 11). Turizm ürünleri diğer ürün ve hizmetlerden farklı olarak tüketiminde hedonik unsurlar bakımından zengin bir içeriğe sahiptir (Otto ve Ritchie, 1996). Eğlence, keyif ve rahatlatma özellikle boş zaman ve turizm deneyimlerini tanımlanması noktasında sıklıkla kullanılan kavramlardır ve turistlerin tatmin ile satın

alma niyetleri üzerinde etkilidir (Duman ve Mattilea, 2004: 320). Turistler seyahat deneyimleri sırasında eğlence, haz-zevk gibi hedonik deneyimler arayışı içerisindeyler (Kim ve Ritchie, 2014: 324). Dolayısıyla bireyler yaşadıkları turistik deneyimleri hatırladıklarında onlara en çok haz ve mutluluk veren deneyimleri unutulmaz olarak değerlendirmektedirler.

Bir diğer boyut olan yenilik ise rutin, kaçış, heyecan, macera ve can sıkıntısını azaltma olarak ifade edilmekte ve turistlerin yeni ve farklı deneyim arayışlarının arkasındaki temel motivasyonlardan birinin oluşturmaktadır (Duman ve Mattilea, 2004: 313). Özellikle hafızaya yönelik araştırmalarda bireylerin yenilik arayışlarında deneyimledikleri benzersiz ve önceki deneyimlerinden farklı olan olayların, zihinde çok daha kalıcı yer ettiği ifade edilmektedir (Kim ve Ritchie, 2014: 325). Dolayısıyla turizm deneyiminde bireylerin yeni ve önceki deneyimlerinden farklı, benzersiz deneyimleri söz konusu seyahatlerini unutulmaz kılmaktadır.

Ferahlık bireydeki yenilenme, rahatlama ve canlanma duygusu olarak ifade edilmektedir (Kim vd., 2012: 15). Seyahat eyleminin bireye getireceği psikolojik fayda ve öznel bir özgürlük duygusu ile hissedilen yenilenme hissi, bireyin seyahat deneyimi açısından önemlidir çünkü günlük yaşamındaki stres döngüsünden uzaklaşmasını sağlamaktadır (Coudounais ve Sthapit, 2017: 1086). Dolayısıyla bireylerin seyahat kararlarında ferahlık hissinin önemli bir motivasyon unsuru olduğu belirtilebilir.

Katılım bireylerin seyahatlerinde etkinliklerde yer alma, dahil olma olarak adlandırılmaktadır. Katılma ve dahil olma önemlidir çünkü insanlar seyahat deneyimlerinde kişisel olarak ilgilendikleri ve yakinen ilişkili oldukları deneyimleri, diğer deneyimlerine göre daha çok hatırlamaktadırlar (Kim ve Ritchie, 2014: 325). Özellikle katılım unsuru kitlesel turizmden ziyade, bireysel ilgilenime bağlı olan kültürel turizmin temel motivasyonu oluşturmaktadır (Chen ve Rahman, 2018: 161).

Yerel kültür unutulmaz turizm deneyiminin bir diğer boyutu olarak değerlendirilmektedir. Turistle yerel kültür ve grupları ile olan etkileşimlerinin olduğu, özgün mutfak kültürü ve ritüellerin dahil olduğu seyahat deneyimlerini unutmama eğilimindedirler (Chandralal ve Valenzuela, 2013: 178).

Anlamlılık kişilerin seyahatlerinde bireysel olarak kendilerine dair bir şey öğrenmeleri, kendilerini tanımaları ve kişisel gelişimlerinde söz konusu deneyimlerinin hayatlarındaki konumu ile ilgili bir boyuttur. Günümüzde bireylerin farklılaşan yaklaşımları, kitlesel turizm faaliyetlerinden ziyade alternatif ve sofistike deneyimler arayışına doğru bir değişim geçirmektedir. Bazı bireyler için dahil oldukları turizm faaliyeti içsel bir yolculuk, kişisel bir gelişim ve değişim anlamına da gelebilmektedir (Kim ve Ritchie, 2014: 325). Dolayısıyla bu anlama sahip bir turizm deneyimi, bireylerin hayatlarında unutulmaz bir turizm deneyimi olarak yer alabilir.

Unutulmaz turizm deneyiminin son boyutu ise bilgidir. Bilgi turist deneyiminin bilişsel boyutu olarak değerlendirilmektedir (Sthapit, 2017: 112). Bu boyutta bireylerin seyahatlerinde entelektüel olarak gelişimlerini artırdıkları, kültürel olarak geliştikleri ve yeni içgörüler edindikleri, yeni bilgiler öğrendikleri turizm deneyimlerinden bahsedilmektedir. Zira farklı kültürler deneyimlemek, yeni şeyler öğrenmek günümüz turistleri açısından seyahat kararlarını ve motivasyonlarını biçimlendiren unsurlardan biridir.

4. METODOLOJİ

Robert Kozinets literatüre kazandırmış olduğu netnografi kavramını (1998), *hem alan çalışması hem de metinsel yorumlamada kültürel antropolojinin gelenekleri ve tekniklerine metodolojik olarak dayanan, internet tabanlı iletişimlerle oluşan kültürleri ve toplulukları incelenmesinden doğan yazılı bir açıklama* olarak tanımlamaktadır. Temelde internet üzerinden tüketici davranışlarını incelemek amacıyla topluluk ve kültürleri incelemeye dayanan nitel bir araştırma yöntemi olarak netnografi, son yıllarda özellikle pazarlama araştırmacıları tarafından farklı bağlamlarda araştırma yöntemi olarak tercih edilmektedir (Kozinets, 1998; Cruz, 2012).

Bu çalışmada Kozinets'in netnografi araştırmalarında önerdiği birbirini takip eden aşamalar temelinde bir süreç takip edilmiştir (2002,2010). Araştırma planlama ve giriş aşamasını içeren ilk aşamada öncelikle araştırma soruları ve bu araştırma sorularıyla ilgili olabilecek verilerin bulunduğu internet platformunun seçimine karar verilmektedir. Bu çalışma çerçevesinde “*Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden yabancı turistlerin bu ziyaretlerini unutulmaz kılan unsurlar nedir?*” sorusunun yanıtı aranmaktadır. Bu bağlamda araştırma çerçevesinde, Gelibolu Yarımadası'nı ve savaş alanlarını ziyaret eden yabancı turistlerin deneyimlerinin değerlendirilmesi amaçlandığından, bu deneyimlerine dair yorumlarına ulaşabilmek adına TripAdvisor platformundan yararlanılmıştır. Turizmde özellikle insanların seyahat kararlarını biçimlendiren unsurlar olarak kullanıcılar tarafından oluşturulan içeriklerden, pazarlama ve turizm alanlarında farklı bağlamlarda birçok çalışmada yararlanılmıştır (Akehurst, 2009; Berrada ve Bilgihan, 2013; Lu ve Stepchenkova, 2015). Kullanıcılar tarafından oluşturulan içerikler temelinde oluşan bir paylaşım platformu olan TripAdvisor, her ay 463 milyon insanın deneyimlerini ve görüşlerini paylaştığı, yaklaşık 8,7 milyon konaklamaya dair 860 milyondan fazla yorumun kullanıcılar tarafından paylaşıldığı dünyanın en geniş seyahat platformu olarak değerlendirilmektedir (<https://tripadvisor.mediaroom.com>, Erişim Tarihi: 03.04.2020). Bu kapsamda kullanıcılar tarafından yaratılan içeriklerin mevcudiyeti, Trip Advisor ve benzeri diğer uygulamaları araştırmacıların çalışmalarında yararlanma olanağı sağlayan önemli birer platform haline getirmektedir.

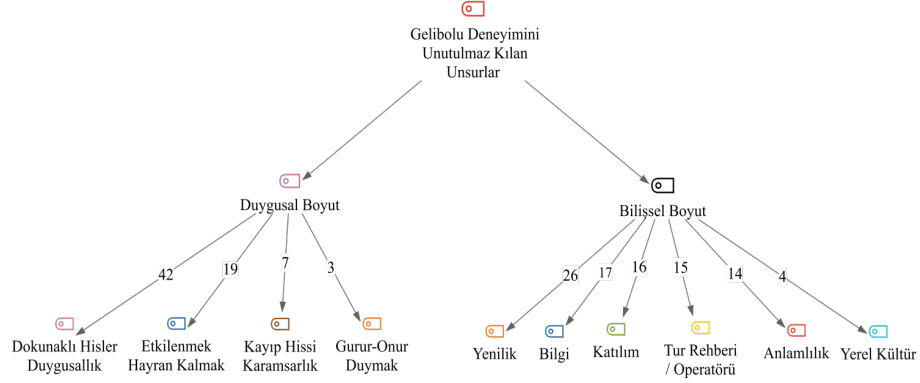
Ardından bir sonraki aşama veri toplama ve toplanan verilerin kategorileştirmesi sürecini kapsamaktadır. Bu bağlamda TripAdvisor yorumlarında Gelibolu başlığı altında yapılması gerekenler ve öne çıkanlar başlığı kapsamında yer alan bütün etkinliklere dair kullanıcılar tarafından yaratılan içerikler, herhangi bir zaman kısıtlaması olmadan araştırma verisi olarak değerlendirilmiştir. Bu aşamanın sonucunda ziyaretçiler tarafından yazılmış 1131 içeriğe ulaşılmıştır. Ardından araştırma amacına uygun olacak şekilde Gelibolu deneyimlerini unutulmaz kılan unsurları belirleyebilmek için anahtar kelimeler kullanarak bu veriler filtrelenmiştir. Bu kapsamda kullanılan anahtar kelimelerin seçiminde Kim vd., (2014) ile Sthapit (2018)'in çalışmalarından yararlanılmıştır. “Unutulmaz”, “hatırlanır”, “olağanüstü”, “asla unutulmaz / unutulmayacak”, “hayatta bir kez”, “hayatımın deneyimi” anahtar kelimeleri kullanılarak ilgili içerikler filtrelenmiştir. Bu aşamada ilgili içeriklerden yalnızca ziyarete gelmiş olan yabancı turistlerin yazmış oldukları İngilizce içerikler araştırma kapsamında tutulmuştur. Bununla birlikte Chandralal vd.’lerinin (2015) çalışmaları ışığında araştırma amacına uygun olacak şekilde söz konusu verilerin filtrelenmesi sürecinde iki temel kriter kullanılmıştır: (a) *Uygunluk* – Platform üzerinde yazılan yorum bireyin unutulmaz turizm deneyimi hakkında bilgi içermelidir, (b) *Zenginlik*: Söz konusu içerik deneyimin neden unutulmaz olduğu, nerelerin ziyaret edildiği gibi deneyimin yeterli derecede tasvirini içermelidir. Dolayısıyla unutulmaz turizm deneyimini tasvir etmeyen, ayrıntıların yer almadığı sadece bir cümle ya da yalnızca derecelendirmenin yer aldığı yorumlar araştırma kapsamı dışında kalmıştır. Belirtilen filtrelerin uygulanmasının ardından, bu şartlara uygun olan 43 adet içerik araştırma kapsamında değerlendirilmiş ve bu içeriklerin analizi MAXQDA 18.2 programına aktararak gerçekleştirilmiştir.

Sthapit (2018)'in çalışmasıyla benzer şekilde bu araştırmanın sürdürüldüğü platformun da özelliği gereği pasif, katılımcı olmayan gözlem yaklaşımı benimsenmiştir ve çalışmanın güvenilirliğini aktarmak adına süreçler ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Bu kapsamda elde edilen verilerin analizinde gömülü teori yaklaşımı benimsenerek kodlama üç aşamada gerçekleştirilmiştir: Açık kodlama, eksensel kodlama ve seçici kodlama (Corbin ve Strauss, 1990). Veri analizinin başlangıç aşamasında öncelikle yorumlar okunarak açık kodlama gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda 206 kod belirlenmiştir. Ardından birbirleriyle ilişkili olan kodlar kategoriler altında birleştirilmiştir. Ardından seçici kodlama sürecinde oluşturulan bu kodlar ve kategoriler çerçevesinde araştırmadaki temel kategoriler, kodlar ve alt kodlar entegre edilmiştir. Gömülü teori yaklaşımı çerçevesinde araştırma verileri analiz boyunca tekrar okunarak olası alt kodlar ve kategorilerle olası ilişkileri kontrol edilmiştir ve bu süreçte elde edilen alt kodlar kategoriler ile ilişkilendirilerek teoriye uyarlanmıştır (Sthapit, 2018: 116).

4.1. Bulgular

Araştırma kapsamında elde edilen verilerin içerik analizi kapsamında 163 adet kodlu ifade Unutulmaz Turizm Deneyimi teması altında tanımlanmıştır. Şekil 1’de

görüldüğü üzere söz konusu veriler Duygusal ve Bilişsel olmak üzere iki boyutta değerlendirilmektedir. Bu çerçevede duygusal ve bilişsel boyutta yer alan kodlar ve bu kodların ilişkili olduğu temalar değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Gelibolu'yu ziyaret eden yabancı turistlerin yaşadıkları deneyimleri unutulmaz kılan unsurlar 10 tema çerçevesinde incelenebilir.

Şekil 1. Turistlerin Gelibolu Yarımadası Ziyaret Deneyimlerini Unutulmaz Kılan Unsurlara İlişkin Hiyerarşik Kod-Alt Kod Bölümler Modeli

Duygusal Boyut

Bu boyut Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini unutulmaz kılan unsurlardan biri olarak bu ziyaretlerini dokunaklı (*moving*) ve duygusal (*emotional*) bir deneyim olarak tanımlamalarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda literatürdeki unutulmaz turizm deneyimi üzerinde çalışmalardan farklı olarak, bireyler savaş alanı ziyaretinin beraberinde getirdiği farklı hisler sebebiyle de olumlu, heyecanlı ve hedonik / hazzsal bir deneyimden ziyade daha duygusal bir deneyime sahip olmaktadır. Bu duygusal boyutta ziyaretçilerin deneyimleri dört alt tema ile açıklamak mümkündür: *Dokunaklı Hisler- Duygusallık, Etkilenmek- Hayran Kalmak, Kayıp Hissi- Karamsarlık ve son olarak Gurur- Onur Duyumak.*

Dokunaklı Hisler – Duygusallık

Ziyaretçiler yaşadıkları deneyimleri hissettikleri duygusallık ve genel olarak üzümlük hissi ile aktarmaktadırlar. Çalışma kapsamında değerlendirilen yorumların büyük bir çoğunluğu (42 içerik) dokunaklı ve duygusal bir deneyim yaşadıklarını ifade etmektedir.

“Çok huzurlu ancak yine de çok fazla keder dolu” (Avustralya, 2013).

2014 yılında İrlanda'dan gelen bir ziyaretçi:

Bu yıl kederli ve heba olmuş Gelibolu'nun 99. Yıldönümü. İrlanda, İngiliz, Anzak ve eve gelmeyen diğer denizsuları askerlere aşağıdaki övgüyü okumak hem üzücü hem de moral verici bir andı. Bu sözler Türk savaş kahramanı ve I. Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleri:

"Bu memleketin toprakları üzerinde kanlarını döken kahramanlar! Burada bir dost vatanın toprağındasınız.

Huzur ve sükûn içinde uyuyunuz. Sizler, Mehmetçiklerle yanyana, koyun koyunasınız. Uzak diyarlardan evlâtlarını harbe gönderen analar! Gözyaşlarınızı dindiriniz. Evlâtlarınız bizim bağrımızdadır.

Huzur içindedirler ve huzur içinde rahat uyuyacaklardır. Onlar, bu toprakta canlarını verdikten sonra, artık bizim evlâtlarımız olmuşlardır."

Bu yorumlar çerçevesinde ziyaretçilerin bu deneyimlerini duygusal bir şekilde geçirdikleri, hissettikleri kasvet duygusunun deneyimlerini önemli ölçüde biçimlendirdiği ve üzgün hissettikleri bir ziyaret olduklarını söylemek mümkündür.

Etkilenmek – Hayran Kalmak

Gelibolu'yu ziyaret eden turistlerin aktarmış oldukları ifadeler kapsamında bir diğer göze çarpan unsur ise Gelibolu Yarımadası'nın güzelliğine yönelik ifadeleri ile savaş alanına, alanda yer alan anıtlara ve Anzak Koyu'na yönelik olarak hissettikleri hayranlıktır. Bu bağlamda ziyaretçiler olağanüstü, büyüleyici, nefes kesici, inanılmaz ifadeleri ile söz konusu hislerini aktarmaktadırlar. 2018 yılında ziyaretini gerçekleştirmiş olan Avustralyalı bir ziyaretçi:

"...Bugün, koyun bu kısmı, her iki tarafında Ege kıyı şeridinin geniş manzarası ve okyanusun bu kısmında gidip gelen ve onu turistik bir Mekke haline getiren birçok yolcu gemisi ve yat ile oldukça nefes kesici"

2013 yılında Avustralya'dan gelmiş olan bir başka ziyaretçi ise:

"..akıldan çıkmayacak güzellikte ve sakinlikteki bu yarımada, I. Dünya Savaşı'nda burada meydana gelen savaşın zulmünü gizliyor"

2014 yılında gelen Avustralyalı bir ziyaretçi:

"Dokunaklı, yürek burkan, ilham verici ve nefes kesici...Bu sözler 2007 yılında kardeşimle olan önceki ziyaretimi düşündüğümde aklıma ilk gelen kelimeler..."

Bu bağlamda ziyaretçilerin Gelibolu deneyimlerini unutulmaz kılan unsurlar, yalnızca savaş alanında yaşananlar değil, ayrıca stratejik konumu gereği coğrafi güzelliği, mevcut ziyaret alanları ve anıtların özenle korunmuş olması gibi özellikler temelinde

ziyaretçilerin bu deneyimlerini bütünsel olarak etkilemektedir. Bununla birlikte içeriklerde ziyaretçilerin ifadelerinde yer verdikleri hissedilen hayranlık, literatürdeki araştırmalarda yer alan haz, eğlence ve heyecanı vurgulayan hedonik boyut ile söz konusu yorumlarda duygusallık ve hüznün baskın olması noktasında farklılaşmaktadır.

Kayıp Hissi- Karamsarlık

Kayıp hissi ve karamsarlık katılımcıların ifadelerinde yarımada yaşanan savaş sebebiyle genç yaşta insanların ölümü, onların mezar taşlarını ziyaret etmenin beraberinde getirdiği karamsarlık hissi ve savaş sebebiyle yaşanan büyük kayıplar üzerine hissettiklerini ifade etmektedirler. Avustralya'dan 2015 yılında ziyaretini gerçekleştirmiş olan bir ziyaretçi bu hissi şu şekilde aktarmaktadır:

“...Yaşanan can kaybı başa çıkılamaz”

Yine 2015 yılında ziyaretini gerçekleştiren bir diğer ziyaretçi:

“Bu yolculuklarında genç erkeklerin zihinlerinden neler geçtiğini hayal edemiyoruz. Böylesine genç askerler”

2015 yılında ziyaretini gerçekleştirmiş olan başka bir ziyaretçi ise hislerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Neredeyse yarım milyon asker hayatını kaybetti ve bu mezarlıklar erkek olduğunu kanıtlamaya çalışan pek çok çocuğun anlamsız kaybına tanıklık ediyor. Mezarlıkları ziyaret ettiğinizde ağlayacaksınız, çünkü ağlamazsanız insan değilsinizdir. Ne harcanmış bir hayat.....?”

Yaşanan savaşın etkisi özellikle ziyaretçilerdeki kayıp hissi ve karamsar duygular ile deneyimlerini değerlendirmelerine sebebiyet vermektedir. Bu hisler ziyaretlerine yönelik yorumlarında baskın bir olgu olarak görülmektedir.

Gurur – Onur Duymak

Avustralya ve Yeni Zelanda'dan (ANZAK) gelen ziyaretçilerin bir kısmı ise bu deneyimlerini duydukları onur ve gurur hisleri ile aktarmaktadırlar. 2016 yılında ziyaretini gerçekleştirmiş Avustralyalı bir ziyaretçi:

“Bir zamanların tarihi bir korku yeri, şimdi ise bir onur yeri”

2013 yılında Avustralya'dan gelen başka bir ziyaretçi ise ziyaretinin sonundaki hissini şu şekilde belirtmiştir:

“Oldukça duygusal, boğulmuş ve gururlu hissederek ayrıldım”

Bu bağlamda ziyaretçilerin söz konusu seyahat deneyimlerini gurur duyma hissi ile aktarmaları, savaş alanı turizmde ziyaretçilerin katılma motivasyonlarını oluşturan unsurlardan birine karşılık gelmektedir.

Bilişsel Boyut

Bu boyut çerçevesinde Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini unutulmaz kılan unsurlar bilişsel boyut teması kapsamında altı alt kod altında incelenmiştir.

Yenilik

Yenilik kavramı benzersiz, yeni ve önceki deneyimlere benzemeyen bir ziyaret deneyimini yansıtmaktadır. Araştırma kapsamında ziyaretçilerin savaş alanlarına gerçekleştirmiş olduğu ziyaretleri unutulmaz olarak tanımlarken kullandıkları ifadeler, yaşadıkları bu deneyimin daha öncekilerden farklı, benzersiz bir seyahat deneyimi olduğunu yansıtmakta ve deneyimlerini unutulmaz olarak yorumlamaktadırlar.

“Gelibolu’da Anzak Günü arifesi ve Anzak günü... Eğer Avustralyalı ya da Yeni Zelandalıysanız, bu günlerde burada olmalısınız. Bu çok değerli ve hayatınız boyunca hatırlayacağınız bir şey” (Avustralya, 2013).

“Cesaret ve ciddi orandaki ölümden, önemli bir anma yeri doğdu. Geçmişteki kahramanlıktan, günümüz kederine. Yıkım ve rekabetten, güller ve hatıralara. Burada geçenlerin büyüklüğü, asla unutulmayacak” (Avustralya, 2016)

Bununla birlikte bazı yorumlarda ziyaretçilerin gerçekleştirmiş oldukları bu seyahati anlatırken *“asla unutulmayacak en etkileyici seyahat”, “unutulmaz bir deneyim”, “en unutulmayacak seyahat”* ve *“hayatlarının deneyimi”* ifadelerine yer vermektedirler.

Bilgi

Gelibolu Yarımadası'nı ziyaretleri sonucunda mevcut bilgilerinin yanında, gezilen noktalardaki savaşın tarihini anlatan bilgilendirici metinlerin, bu noktalarda yaşananlara dair ayrıntıların olduğu görsellerin ve panoların, savaşa dair yaşanan ayrıntıları aktarma noktasında önemli rol olduğu ve ziyaretçilerin deneyimlerini anlamlandırmasına katkısı olduğu görülmektedir.

Bir Amerikalı olarak, 1915'in Gelibolu Seferi hakkında çok fazla şey bilmiyoruz. Birkaç belgesel gördüm ve bu önemli savaşla ilgili bazı

kaynaklar okudum, ancak savaş yerlerini ziyaret etmek ve mezarlık işaretlerini okumak tokat etkisi yaratan ve dokunaklı bir deneyim! (Hong Kong, 2014)

Anzak Koyu'ndan Avustralya Anıtı ve Conk Bayırı'na geçerek talihsiz savaşın can alıcı olaylarını araştırdık. Bu önemli alanlarda yer alan bilgi panolarını okunmasını ısrarla tavsiye ederim. Avustralya anıtı dışında, dört gün süren siper harbinde öldürülen veya yaralanan 7000 Avustralya askeri ve Türk'ün isimleri kayıtlı. Büyük anıt ise öldüren veya yaralanan binlerce Anzak'ı listeliyor (Avustralya, 2018).

Ağır bir kalple görüyorsunuz ama aydınlanmış bir şekilde ayrılıyorsunuz! (Avustralya, 2013).

Bu yorumlar temelinde bir seyahat deneyimini unutulmaz kılan unsurlardan birinin bilgilenmek, entelektüel anlamda izlenimler edinmek olduğunu ifade etmek mümkündür. Özellikle savaş alanı turizmi bağlamında yaşanmış tarihsel olaylara dair okunan bilgileri, seyahat deneyimleri vasıtasıyla anlamak ve içselleştirmek ziyaretçilerin bu seyahatlerini unutulmaz kılması noktasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Katılım

Burada yer alan yorumlar ziyaretçilerin gezdikleri alanları ayrıntılı bir şekilde gezmeleri, verilen bilgiler ve gerek okudukları gerekse alanda sergilenen mevcut bilgiler dahilinde değerlendirmeleri, törenlere katılmaları, tanıdıkları ya da ailelerinden Gelibolu'da savaşmış bireylerin isimlerini ve izlerini aramaları gibi deneyimleri kapsamaktadır. Ziyaretçilerin bu katılımları deneyimlerini çok daha farklı ve derinden yaşadıklarına dair ifadeler çerçevesinde aktarılmaktadır.

“Anzak Günü için saat 11'de otelimizden toplandık ve Anzak Koyu Anma alanına götürüldük. Ürkütücü didgeridoo sesi ile su üzerindeki mavi bir ışık yayılması ile başlayana kadar gece boyunca eğlendik. Bu tören unutulmazdı ama Maori kültür grubunun şarkı söylediği ve haka dansının yapıldığı Conk Bayırı töreninden daha da etkilendim” (Yeni Zelanda, 2016).*

** Avustralya yerlileri Aborjinlere ait bir üfleme çalgı*

Bununla birlikte ziyaretçilerin bu alanları gezme ve yaşananları yerinde öğrenme, alanda yapılanları değerlendirme ve yalnız kalarak düşünme ziyaretlerinin nasıl etkileyici olduklarını anlatırken vurguladıkları unsurlar arasında yer almaktadır.

Bu ziyaret istediğim bir şeydi. Birçok alana götürüldük ve ziyaret ettiğimiz her alanda bize meydana gelen olayların tarihini düşünmek için bolca zaman

ayrıldı. Her bir anıt ve mezarlık Türk Milleti ve Anzaklar arasında daima görülecek muazzam saygıyı yansıtıyordu (Avustralya, 2012).

Turistlerin savaş alanlarında yapmış oldukları ziyaretlerde hayatları boyunca gerçekten yapmak istedikleri bir eylemi gerçekleştirmiş olmaları, buradaki ortamın enerjisini deneyimlemeleri, bireysel olarak etkinliklere dahil olmaları, savaş alanlarını ziyaretleri, panoları okumaları, multimedya yayınlarını izlemeleri deneyimlerini unutulmaz kılan unsurların arasında değerlendirilmektedir.

Tur Rehberi / Tur Operatörü

Ziyaretçilerin seyahatlerini olumlu yönde etkileyen, unutulamaz kılan unsurlardan biri şüphesiz ki bilgilenecek, öğrenmek ile ilişkilidir. Bilginin aktarılması noktasında ise tur rehberleri ve düzenledikleri turlar ile tur operatörleri önemli bir konumda yer almaktadırlar.

“...etrafta yürümek, anıtları okumak, hassas ve bilgili rehberleri dinlemek ve okul günlerimin tarih derslerini yaşamak, bunu muhtemelen hayatımın en duygusal ve unutulmaz yolculuğu yaptı. (Yeni Zelanda, 2013)

Bununla birlikte tur rehberlerinin aktardığı mevcut bilinen ya da yazılanlar dışındaki bilgiler, ziyaretçilerin gerek görerek gerekse ortamın havasını yaşayarak bu deneyimlerini daha iyi anlamaları ve anlamlandırmaları konusunda belirleyici olmaktadır.

“Hasan (tur rehberi) her iki tarafın da savaş anındaki koşullarına dair bilgisi ve aktarma kabiliyeti açısından mükemmeldi. Kendisinin operasyona dair efsanelerin doğruluğunu aktarma niyeti turdakiler tarafından olumlu tepkiler aldı” (Avustralya, 2012)

“Rehberimiz Anzakların hikayesini tam olarak anlamamıza yardımcı oldu ve bunu gerçek hayatta görerek bu dokunaklı ve bilgilendirici deneyimi daha iyi anlamamız mümkün oldu” (Avustralya, 2014)

Yorumlar temelinde tur rehberleri ve iyi programlanmış tur hizmetlerinin ziyaretçilerin deneyimlerini bütünsel anlamda etkilediği, genel olarak bu deneyimin unutulmaz bir deneyim haline gelmesinde katkısının önemli oranda belirleyici olduğunu belirtmek mümkündür.

Anlamlılık

Gelibolu'yu gelen ziyaretçiler ayrıca bu seyahatlerini kendileri için anlamlı ve önemli olan bir ziyaret olarak adlandırmakta ve bu ziyaretleri ile birlikte kendilerine ya da ailelerine dair bir şey öğrendiklerini vurgulamaktadırlar. Bu durum ziyaretlerini

unutulmaz kılan unsurlardan biri olarak görülmektedir. 2012 yılında Avustralya'dan Gelibolu'ya gelen bir ziyaretçinin yorumu:

“Uzun yıllar Gelibolu operasyonu ile ilgili hatırı sayılır bir okuma yaptım-ek bir motivasyon ise, Büyük amcamın (20 yaşında) 22 Ağustos 1915'te 18. Tabur AIF tarafından Hill 60 adlı stratejik bir noktaya yapılan bir saldırıda kaybolması gerçeğiydi. Gelibolu, Türkiye'de geçirdiğim zaman benim için bir "zorunluluk" idi.”

“Türkiye'deki bu rahatsız edici güzellik ve sakinlikteki bu yarımada, 1. Dünya Savaşı'nda yaşanan savaşın zulmünü gizliyor. 1915'te Türklere karşı Gelibolu seferine karşı çıkan beş akrabası olan bir Avustralyalı olarak, Gelibolu'ya gelip kendi gözlerimle görmem hayatımın başka bir evresine geçişimin bir seremonisi oldu. Üçü kardeş olan akrabalarımın dört tanesi o korkunç savaşta burada öldürüldü, bu yüzden iki günlük ziyaretlerim ve mezarları / anıtlarını son derece duygusal ve dokunaklıydı” (Avustralya, 2013)

Ayrıca bu anlamlılık boyutunda bazı ziyaretçiler bu deneyimleri bir hac vazifesi olarak nitelendirmektedirler.

*“Bu, yaşamınızda gerçekleştirmeniz gereken haclardan biridir”
(Avustralya, 2016)*

*“...Evet oldukça yoğun bir haftaydı ancak bu hac için buna değer...”
(Avustralya, 2015)*

Yorumlar ışığında değerlendirildiğinde, bu deneyimlerini ziyaretçilerin hayatlarının bir dönemine geçiş, hayatlarında anlamlı olan bir şeyi gerçekleştirmiş olmanın yarattığı duygunun yansımalarını görmek mümkündür. Ziyaretçiler deneyimlerini unutulmaz kılan unsurları, hayatlarındaki önemli bağlantılar, onlar için manevi açıdan önemli olan hayatlarındaki dönem ya da unsurlarla ilişkilendirmektedir.

Yerel Kültür

Yerel kültür ziyaretçilerin yerel kültürle, yerel halk ile ve seyahat grubu ile olan etkileşimini, genel olarak yerel kültüre ait izlenimlerini aktarmaktadır. Gelibolu ziyaretini gerçekleştiren yabancı turistlerin bu ziyaretleri, gezmiş oldukları savaş alanları ile sınırlı olmakta ve daha lokal ve yerli halkla birebir etkileşimlerinin konaklama için tercih ettikleri yerlerde gerçekleştiklerini söylemek mümkündür. Bu bağlamda Gelibolu Yarımadası'ndaki deneyimleri savaş alanlarının ve genel olarak tarihi yarımada'nın Türk halkı tarafından iyi korunduğuna yönelik taktirleri ve gelmiş oldukları tur grubu ile deneyimleri çevresinde biçimlenmektedir.

“Gelibolu yarımadasının tamamı Türk halkı tarafından çok iyi bakılmış, böylesi bir değer” (Avustralya, 2014)

“Çimenler, mezarlıkların çevresi ve bahçeler Türkler tarafından titizlikle korunmakta ve bu Anzak milletleri ve Türkiye arasında kurulan güçlü bağı özetlemektedir” (Avustralya, 2018).

“...Britanya Milletler Topluluğu Harp Mezarlıkları Komisyonu ve Türkiye Hükümeti harika bir iş çıkarıyorlar...” (Birleşik Arap Emirlikleri, 2015).

Bu bağlamda yerel kültüre dair olan yorumlar incelendiğinde, özellikle hükümet, komisyonlar ve yerel yönetimler ile o bölgede yaşayan ve görev alan insanlara dair genel bir izlenim çerçevesinde duygularının biçimlendiği görülmektedir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmanın amacı Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden yabancı turistlerin bu seyahat deneyimlerini unutulmaz kılan unsurları belirleyerek literatüre katkı sağlamaktır. Unutulmaz turizm deneyimi kavramına yönelik kısıtlı bir literatür birikimi mevcuttur. Bununla birlikte araştırma kapsamında ele alınan savaş alanı turizmi ve bu alanlarda ziyaretçilerin ölüm ile olan etkileşimleri ile attettikleri duygular, deneyimlerini unutulmaz olarak değerlendirmelerine sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bu duygu ve deneyimler, unutulmaz turizm deneyimi kavramı ile kesişen noktaların da mevcudiyetini göstermektedir. Araştırmada öncelikle savaş alanı turizmi ve ölüm olgusu üzerinde durulmuş ve unutulmaz bir deneyim noktasındaki rolü incelenmiştir. Ardından unutulmaz turizm deneyimi kavramını oluşturan unsurlar irdelenmiştir. Araştırma netnografi yöntemi çerçevesinde TripAdvisor platformunda Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden turistlerin yorumları değerlendirilerek nitel bir araştırma gerçekleştirilmiştir.

Bu açıdan farklı bağlamlarda gerçekleştirilmiş bazı nitel araştırmalarda değişimle birlikte (Sthapit, 2018; Chandraral vd., 2015), literatürde yer alan unutulmaz turizm deneyimi boyutları hedonizm, yenilik, ferahlık, katılım, yerel kültür, anlamlılık ve bilgi olmak üzere yedi boyutta değerlendirilmektedir (Kim ve Ritchie, 2014). Bulgular temelinde değerlendirildiğinde savaş turizmi kapsamında ziyaretçilerin yaşadıkları deneyimler sonucu hissettikleri duyguların farklılaştığı noktalar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda ziyaretçilerin deneyimleri duygusal ve bilişsel boyut olmak üzere iki temel kategoride açıklanmaktadır. Duygusal boyutta ziyaretçilerin Gelibolu Savaş Alanı'nı ziyaretlerinde hissettikleri en yoğun duygular dört tema çerçevesinde toplanmaktadır: Dokunaklı hisler – duygusallık, etkilenmek-hayran kalmak, kayıp hissi – karamsarlık ve gurur duyma. Savaşta yaşananların boyutu, kayıpların büyüklüğü, askerlerin çoğunun oldukça genç yaşta olması gibi unsurlar ziyaretçilerin bu deneyimlerini duygusallık ve üzümlük hissi yaşamalarına sebebiyet vermekte ve bu durum yaşadıkları kayıp hissi ve karamsar hava ile

çevrenmektedir. Bunun yanında savaşa dahil olmuş aile fertlerinin mevcudiyeti ziyaretçilerin bu deneyimlerini çok daha içselleştirerek yoğun bir şekilde yaşamalarıyla sonuçlanmıştır. Ayrıca gurur ve onur duyma hissi de ifade edilmektedir. Bu bulgular savaş alanı turizmi ve turist davranışları literatürü ile tutarlılık göstermektedir (Hyde ve Harman, 2011; Birna vd., 2013). Bununla birlikte turistler seyahat deneyimleri görsel unsurlar ile tüm duyuların birbiri içerisine geçtiği bütünsel bir olgu temelinde değerlendirilmektedir (Krillova vd., 2014: 290). Dolayısıyla Gelibolu'nun görsel güzelliğinin yanında mevcut alanları gezmek, deneyimlemek, etkileşimde olmak, anıtları okumak, dokunmak, dinlemek gibi birçok duyuya hitap eden bu deneyimler, ziyaretçileri önemli oranda *etkilemektedir*. Bu etki söz konusu seyahat deneyimlerinin unutulmaz kılması noktasında, diğer bilişsel ve duygusal unsurlarla birlikte önem arz etmektedir. Unutulmaz turizm deneyimini oluşturan unsurlardan hedonizm ve ferahlık boyutları araştırma kapsamında ziyaretçilerin yorumlarında yer verdikleri duygularla örtüşmemiştir. Çünkü insanların bu alanlarda yaşadıkları duygusal deneyimlerin odağı, heyecan yaratan, rahatlatan, zevk alınan, özgürleştiren deneyimlerden çok daha farklıdır. Bu bağlamda savaş alanı turizminin özelliği gereği bu deneyimlerin insanlarda yarattığı hisler değişmektedir.

Turistler ziyaretlerini sadece eğlenmek, rahatlamak gibi motivasyonlarla gerçekleştirmemektedirler. Bazı seyahatler çok daha kişisel *anlam* yüklü, ruhani ve kutsal olabilmektedir. Araştırma bulguları temelinde Gelibolu Yarımadası'nı ziyaret eden turistler, savaş alanlarında yaşananlar ve bu yaşananların geçmişleri ve toplumları ile olan bağları temelinde anlamlar yüklemekte, *hac vazifesi* olarak görmekte ve bu deneyimlerini unutulmaz olarak değerlendirmektedir. Bu durum savaş alanı turizmi çerçevesinde insanların bu seyahatlere katılma motivasyonları ile tutarlılık göstermektedir (Cheal ve Griffin, 2013; Stone ve Sharpey, 2008; Farmaki, 2013). Bununla birlikte Sharpey ve Stone (2009)'un bulgularıyla benzer şekilde insanlar okullarda öğrendikleri, yılın belirli bir gününde törenleri yapılan bu önemli olayı anlamak, yerinde görmek ve *bilgilenmek* amacıyla gerçekleştirdikleri bu seyahatleri unutulmaz birer deneyim olarak görmektedir. Bu açıdan gerek yerel yöneticilere gerekse ilgili kurumların bu alanlarda gelen turistlere doğru bilgiyi aktarması, buna ilişkin panolar, interaktif ekranlar gibi görsel ve işitsel unsurlara yer vermesi insanların bu savaşı anlaması ve öğrenmesi açısından önemlidir. Bir diğer unsur olan *tur rehberleri ve tur operatörleri* ise gerek savaş alanında yaşananları gerekse savaşın her iki tarafına dair bilinmeyenleri aktarmaları sebebiyle önemli birer unsur olarak değerlendirilmekte, Chandralal vd. (2015) ve Ap ve Wong (2001)'in bulgularıyla benzer şekilde bir seyahati ziyaretçiler açısından unutulmaz bir deneyim haline getirebilmektedirler. Bu bağlamda tur şirketleri turistlerin savaş alanı noktasına getirilmesinden, tur deneyiminin tamamı boyunca yaşatılan deneyimin insanların değerlendirmelerini bütünsel anlamda etkilediğini göz önünde bulundurmalıdır.

Katılım boyutunda olduğu üzere, insanların hayatlarında gerçekten görmek istedikleri bir yeri ziyaret etmeleri, oradaki etkinliklere katılmaları, orada vakit geçirmeleri deneyimlerini hayatları boyunca unutmayacakları bir deneyim haline

getirebilir. Araştırma kapsamında insanların gerek milliyetçi unsurlar gerekse aile bağları ve toplumsal bir bilincin etkisiyle çok istedikleri bir yeri ziyaret etmeye yönelik motivasyonlarının, deneyimlerini unutulmaz kılan diğer unsurlarla birlikte bir araya geldiğinde ziyaretlerinin boyutunu değiştirdiği ve yaşamlarında çok önemli bir ana karşılık geldiği görülmektedir. Literatürle benzer şekilde *yenilik*, benzersiz ve farklı deneyimlerin yaşandığı etkinlikler, sıradan etkinliklere nazaran bir turizm deneyimini çok daha unutulmaz kılmaktadır (Chandralal vd., 2015; Kim ve Ritchie, 2014) ve ziyaretçilerin bu deneyimleri "*hayatının deneyimi*", "*asla unutulmayacak benzersiz bir deneyim*" şeklinde zihinlerinde konumlandırımlarıyla sonuçlanmaktadır. Son olarak ise *yerel kültür* boyutunun insanların ziyaretlerini farklılaştıran, yerel kültür ile olan etkileşimlerinin seyahatlerinin olumlu yönde etkileyen bir unsur olduğu görülmektedir. Araştırma bağlamında Gelibolu'yu ziyaret eden yabancı turistleri genellikle tur grupları ile ziyaret ettiklerinden, yerel halk ile etkileşimleri tur rehberleri ve belki de alanda çalışan sorumlu bireyler ya da satıcılar ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu yüzden değerlendirmelerinin genelde alanın korunması ve bakımlı kılınmasına dair görevlilerin, yerel yönetim ve hükümetin yapmış oldukları çabaların taktiri, genel olarak hoş bir izlenim yaratması yönündedir. Bu yaratılan izlenim bir bütün olarak değerlendirilen seyahat deneyimlerini olumlu yönde etkilemektedir. Bu bağlamda özellikle manevi açıdan gerek Anzak ülkelerinden gelen ziyaretçiler gerekse de Türkiye için büyük öneme sahip olan bu tarihi yarımadanın, turistlerin deneyimlerini unutulmaz kılacak unsurlar temelinde düzenlenmesinin bu deneyimlerini çevreleriyle ve sosyal medyadaki platformlar aracılığıyla paylaşmaları, sonraki ziyaretlerini biçimlendirmesi -gelenlerin bir kısmının ilk ziyareti değildir- ve ülke imajı açısından büyük önem arz etmektedir.

6. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE GELECEK ARAŞTIRMALAR İÇİN ÖNERİLER

Bu araştırma kapsamında göz önünde bulundurulması gereken bazı sınırlılıklar mevcuttur. İlk olarak mevcut veri sayısının düşüklüğü bu bağlamda değerlendirilebilir. Gelecek araştırmalarda kullanıcı tarafından oluşturulan içeriklerin mevcut olduğu birden fazla internet platformu göz önünde bulundurularak kapsamlı bir veri kümesi çerçevesinde araştırma genişletilebilir. Bununla birlikte Gelibolu Yarımadası ve savaş alanı turizmi çerçevesinde oldukça niş bir alan seçilmiş olması bu bağlamda sınırlı kalınmasına sebebiyet vermiştir. Bir diğer unsur ise, unutulmaz turizm deneyimi kavramı farklı araştırma alanları çerçevesinde halen üzerine araştırmaların sürdüğü, literatürde gelişmekte olan bir kavram olmasıdır. İnsanların deneyimlerini unutulmaz kılan unsurlar araştırmada da görüldüğü gibi farklı turizm deneyimlerinde farklılıklar gösterebilmektedir. Bu bağlamda gelecek araştırmalar açısından farklı turistik deneyimlerin insanların seyahat deneyimlerini benzersiz, unutulmaz kılma noktasında hangi unsurlar çerçevesinde şekillendiğinin tespiti önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akehurst, G. (2009). User generated content: the use of blogs for tourism organisations and tourism consumers. *Service business*, 3(1), 5

Ap, J., & Wong, K. K. (2001). Case study on tour guiding: Professionalism, issues and problems. *Tourism management*, 22(5), 551-563.

Barreda, A., & Bilgihan, A. (2013). An analysis of user-generated content for hotel experiences. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. 4 (3), 263-280.

Buonincontri, P., Morvillo, A., Okumus, F., & van Niekerk, M. (2017). Managing the experience co-creation process in tourism destinations: Empirical findings from Naples. *Tourism Management*, 62, 264-277.

Birna, A., Hyde, K. F., & Farmaki, A. (2013). Dark tourism revisited: a supply/demand conceptualisation. *International Journal of Culture, tourism and hospitality Research*. 7 (3), 281-292.

Buhalis, D. (2000). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism management*, 21(1), 97-116.

Cheal, F., & Griffin, T. (2013). Pilgrims and patriots: Australian tourist experiences at Gallipoli. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*. 7 (3), 227-241.

Chandralal, L., Rindfleisch, J., & Valenzuela, F. (2015). An application of travel blog narratives to explore memorable tourism experiences. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 20(6), 680-693.

Corbin, J. M., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative sociology*, 13(1), 3-21.

Chandralal, L., & Valenzuela, F. R. (2015). Memorable tourism experiences: Scale development. *Contemporary Management Research*, 11(3), 291-310.

Chen, H., & Rahman, I. (2018). Cultural tourism: An analysis of engagement, cultural contact, memorable tourism experience and destination loyalty. *Tourism Management Perspectives*, 26, 153-163.

Cornelisse, Miranda (2014), "Memorable Tourist Experiences in Authentic Vicos, Peru", *Journal of Tourism Consumption and Practice*, 6 (1), 104-127.

Coudounaris, D. N., & Sthapit, E. (2017). Antecedents of memorable tourism experience related to behavioral intentions. *Psychology & Marketing*, 34(12), 1084-1093.

Cruz, B. P. A. (2012). The netnography in the consumers' boycott studies: The Brazilian company Arezzo case. *Revista de Administração do Gestor*, 4(2), 65-87.

Çakar, K. (2020). Investigation of the Motivations and Experiences of Tourists Visiting the Gallipoli Peninsula as a Dark Tourism Destination. *European Journal of Tourism Research*, 24, 1-30.

Demir, S., & Ülker-Demirel, E. (2019). Bir Deneyimi Unutulmaz Kılan Unsurlar Nedir? Unutulmaz Turizm Deneyimi Üzerine Kavramsal Bir Değerlendirme. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 661-682.

Duman, T., & Mattila, A. S. (2005). The role of affective factors on perceived cruise vacation value. *Tourism management*, 26(3), 311-323.

Dunkley, R., Morgan, N., & Westwood, S. (2011). Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism. *Tourism management*, 32(4), 860-868.

G.J. Ashworth (2002) Holocaust Tourism: The Experience of Kraków-Kazimierz, 11:4, 363-367

Hoch, S. J., & Deighton, J. (1989). Managing what consumers learn from experience. *Journal of marketing*, 53(2), 1-20.

Holbrook, M. B., & Hirschman, E. C. (1982). The experiential aspects of consumption: Consumer fantasies, feelings, and fun. *Journal of consumer research*, 9(2), 132-140.

Hyde, K. F., & Harman, S. (2011). Motives for a secular pilgrimage to the Gallipoli battlefields. *Tourism Management*, 32(6), 1343-1351.

Iles, J. (2008), Encounters in the fields – tourism to the battlefields of the Western Front. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 6, 2, 138-154.

Kim, Jong-Hyeong (2009), *Development of a Scale to Measure Memorable Tourism Experiences*, (Indiana University, Faculty of the University Graduate School), United States.

Kim, J. H., Ritchie, J. R., & Tung, V. W. S. (2010). The effect of memorable experience on behavioral intentions in tourism: A structural equation modeling approach. *Tourism Analysis, 15*(6), 637-648.

Kim, J. H., Ritchie, J. B., & McCormick, B. (2012). Development of a scale to measure memorable tourism experiences. *Journal of Travel Research, 51*(1), 12-25.

Kim, J. H. (2013). A cross-cultural comparison of memorable tourism experiences of American and Taiwanese college students. *Anatolia, 24*(3), 337-351.

Kim, J. H. (2014). The antecedents of memorable tourism experiences: The development of a scale to measure the destination attributes associated with memorable experiences. *Tourism management, 44*, 34-45.

Kirilova, K., Fu, X., Lehto, X., & Cai, L. (2014). What makes a destination beautiful? Dimensions of tourist aesthetic judgment. *Tourism Management, 42*, 282-293.

Kuo, N. T., Chang, K. C., Cheng, Y. S., & Lin, J. C. (2016). Effects of tour guide interpretation and tourist satisfaction on destination loyalty in Taiwan's Kinmen Battlefield Tourism: perceived playfulness and perceived flow as moderators. *Journal of Travel & Tourism Marketing, 33*(sup1), 103-122.

Lee, Y. J. (2016). The relationships amongst emotional experience, cognition, and behavioural intention in battlefield tourism. *Asia Pacific Journal of Tourism Research, 21*(6), 697-715.

Lennon, J. J., & Foley, M. (1999). Interpretation of the unimaginable: The US Holocaust Memorial Museum, Washington, DC, and "dark tourism". *Journal of Travel Research, 38*(1), 46-50.

Lennon, J. J., & Foley, M. (2000). *Dark tourism*. Cengage Learning EMEA.

Lloyd, D. W. (2014). *Battlefield tourism: Pilgrimage and the commemoration of the Great War in Britain, Australia and Canada, 1919-1939*. A&C Black.

Lu, W., & Stepchenkova, S. (2015). User-generated content as a research mode in tourism and hospitality applications: Topics, methods, and software. *Journal of Hospitality Marketing & Management, 24*(2), 119-154.

Oh, H., Fiore, A. M., & Jeoung, M. (2007). Measuring experience economy concepts: Tourism applications. *Journal of travel research, 46*(2), 119-132.

Otto, Julie E., and J. R. Brent Ritchie. (1996). The Service Experience in Tourism. *Tourism Management*, 17 (3): 165-74.

Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1998). Welcome to the experience economy. *Harvard business review*, 76, 97-105.

Podoshen, J. S. (2013). Dark tourism motivations: Simulation, emotional contagion and topographic comparison. *Tourism management*, 35, 263-271.

Sims, R. (2009). Food, place and authenticity: local food and the sustainable tourism experience. *Journal of sustainable tourism*, 17(3), 321-336.

Kozinets, R. V. (1998). On netnography: Initial reflections on consumer research investigations of cyberculture. *ACR North American Advances*, 25, 366-371.

Kozinets, R. V. (2002). The field behind the screen: Using netnography for marketing research in online communities. *Journal of marketing research*, 39(1), 61-72.

Kozinets, R. V. (2010). Netnography: The marketer's secret weapon. *white paper*, 1-13.

Kuo, N. T., Chang, K. C., Cheng, Y. S., & Lin, J. C. (2016). Effects of tour guide interpretation and tourist satisfaction on destination loyalty in Taiwan's Kinmen Battlefield Tourism: perceived playfulness and perceived flow as moderators. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 33(sup1), 103-122.

Lee, Y. J. (2016). The relationships amongst emotional experience, cognition, and behavioural intention in battlefield tourism. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 21(6), 697-715.

Mannell, R. C., & Iso-Ahola, S. E. (1987). Psychological nature of leisure and tourism experience. *Annals of tourism research*, 14(3), 314-331.

Miles, S. (2014). Battlefield sites as dark tourism attractions: An analysis of experience. *Journal of Heritage Tourism*, 9(2), 134-147.

Servidio, R., & Ruffolo, I. (2016). Exploring the relationship between emotions and memorable tourism experiences through narratives. *Tourism Management Perspectives*, 20, 151-160.

Sthapit, E. (2018). A netnographic examination of tourists' memorable hotel experiences. *Anatolia*, 29(1), 108-128.

Sthapit, E., Coudounaris, D. N., & Björk, P. (2019). Extending the memorable tourism experience construct: an investigation of memories of local food experiences. *Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism*, 19(4-5), 333-353.

Stone, P., & Sharpley, R. (2008). Consuming dark tourism: A thanatological perspective. *Annals of tourism Research*, 35(2), 574-595.

Sharpley, R., & Stone, P. R. (Eds.). (2009). *The darker side of travel: The theory and practice of dark tourism*. Channel view publications.

T.C. Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü,
<https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html> (12.05.2020).

TripAdvisor, <https://tripadvisor.mediaroom.com/us-about-us> (03.05.2020).

Wang, N. (1999). Rethinking authenticity in tourism experience. *Annals of tourism research*, 26(2), 349-370.

Winter, C. (2009). Tourism, social memory and the Great War. *Annals of Tourism Research*, 36(4), 607-626.

Zhang, H., Wu, Y., & Buhalis, D. (2018). A model of perceived image, memorable tourism experiences and revisit intention. *Journal of destination marketing & management*, 8, 326-336.

COVID- 19 VE EMEK PİYASALARI: ETKİLER VE MUHTEMEL YÖNELİŞLER

Mustafa AYKAÇ¹, Güven MURAT²

ÖZET

İnsanlık tarihinde yakın geçmişte de domuz gribi, ebola, SARS ve kuş gribi gibi salgınlar görülmüştür. Bu salgınların yayılma hızı ve etki alanı sınırlı kalmıştır. COVID-19 daha önceki salgınlarla karşılaştırılmayacak bir hızda yayılmakta ve etkisini genişletmektedir. Salgının yayılma hızını düşürmek ve etki alanını daraltmak için uygulanan sosyal tecrit tedbirleri özellikle emek piyasalarında derin ve olumsuz etkilere yol açmış ve muhtemel birtakım muhtemel yönelişleri beraberinde getirmiştir. Yapılan çalışmada COVID-19'un küresel ölçekte çalışma sürelerini azalttığı, işsizliği artırdığı ve kayıt dışı istihdamın payını düşürdüğü gözlenmiştir. Salgın sonrası emek piyasalarında kısmi süreli çalışma ve aralıklı çalışma gibi uzaktan esnek çalışma sürelerinin ve uzaktan çalışma ve platform tabanlı çalışma şekillerinin yaygınlaşması beklenmektedir. Ayrıca, işgücünün vasıf/beceri niteliklerinin değişmesi ve yeni bir istihdam öncelikli ekonomi politikasının geliştirilmesi muhtemel diğer yönelişler olacaktır.

Anahtar Kelimeler: COVID-19, Emek Piyasaları, İşsizlik, Kayıt Dışı İstihdam

COVID- 19 AND LABOR MARKETS: IMPACTS AND POSSIBLE TRENDS ABSTRACT

In recent history, outbreaks such as swine flu, ebola, SARS and bird flu have been observed in the history of Humanity. The spread and impact of these outbreaks remained limited. COVID-19 spreads at a rate that cannot be compared to previous outbreaks and expands its impact. Social isolation measures applied to reduce the spread of the epidemic and to narrow its impact area have caused deep and negative impacts and brought about some possible trends, especially in the labor markets. In the study, it was observed that COVID-19 reduced working times on a global scale, increased unemployment and decreased the share of informal employment. In the post-epidemic labor markets, flexible working times, such as part-time and scattered work, and distance and platform-based working patterns are expected to become widespread. In addition, there will be other trends likely to change the qualifications / skills of the workforce and the development of a new employment-priority economic policy.

Keywords: COVID-19, Labour Markets, Unemployment, Informal Employment

¹ Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, maykac@marmara.edu.tr, ORCID 0000-0002-3700-9215

² Prof. Dr. Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, guvenmurat@ktu.edu.tr, ORCID 0000-0003-2449-2532

1. GİRİŞ

2019 yılı sonunda Çin’de başlayan ve 2020 yılının ilk çeyreğinde tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 küresel ölçekte hayatın tüm alanlarını derinden etkileyen bir kriz haline dönüşmüştür. Bu kriz dünyanın daha önce yaşadığı 1929, 1973, 1979 ve 2008 yılında karşılaştığı ekonomik ve finansal kaynaklı krizlerden farklı olarak sağlık yönü ağır basan krizdir. Dolayısıyla sonuçları da diğer krizlerde olduğu gibi yalnızca ekonomik değil aynı zamanda insanların hayat kalıplarını alt-üst eden sosyal boyuta sahiptir. Bu krizde temel öncelik ekonominin değil insan hayatının kurtarılması olmuştur. Bu nedenle salgının yayılmasını önlemek ve kontrol altına almak için insanların sosyal etkileşimini en aza indirmek ve hatta sınırlamaya yönelik tedbirler alınmıştır. Sosyal temasın yoğun olduğu sektörlerde işyerleri geçici olarak kapatılarak seyahat ve hareketlilik kısıtlamaları getirilmiştir.

Salgına dönük alınan bu sosyal tecrit tedbirleri bir taraftan insanların günlük hayatlarını adeta yeniden şekillendirirken, diğer taraftan dünya ekonomisinde durgunluğun tetikleyicisi olmuştur. Hem ülke bazında ve hem de küresel bazda GSYİH’da düşüşler, mal ve hizmet ticaretinde kesintiler ve talepte büyük azalışlar yaşanmaktadır. Mal ve hizmet piyasasında yaşanan bu olumsuzluklar emek piyasalarına yansımış ve ciddi problemleri beraberinde getirmiştir. Çalışma süreleri azalmış, kısa süreli çalışma uygulamaları hayata geçirilmiş, işsizlik artmış ve kayıt dışı istihdamın toplam istihdamdaki payı gerilemiştir. Ayrıca salgın sonrasında da emek piyasalarında yeni yönelişlerin ortaya çıkmasını hazırlayan muhtemel gelişmelerin işaretleri görülmüştür.

Bu muhtemel gelişmelerden hareketle yapılan çalışma COVID-19’un emek piyasalarındaki etkilerini ve muhtemel yönelişleri açıklamayı amaçlamaktadır. Çalışma üç ana başlık altında kurgulanmaktadır. İlk olarak salgının genel ekonomik şartlarda meydana getirdiği bozulmalar ele alınmaktadır. Bu çerçevede değişik sektörler üzerindeki etkiler ve küresel üretim ve değer zincirlerindeki kopmalar incelenmektedir. İkinci olarak işyeri kapanmalarının potansiyel etkileri üretim ve tüketim açısından değerlendirilmektedir. Üçüncü olarak genel ekonomik durumdaki bozulmaların ve işyeri kapanmalarının doğrudan etkilerinin emek piyasalarında yol açtığı sonuçlar ile salgın sonrasında ortaya çıkması beklenen yeni yönelişler ortaya konulmaktadır.

2. COVID-19 VE GENEL EKONOMİK GÖRÜNÜM

COVID-19 salgını 21. yüzyılda, 11 Eylül ve 2008 Küresel Finans Krizi’nden sonra insanlığın karşılaştığı üçüncü en önemli sosyal, ekonomik ve finansal şoktur. Salgından etkilenen ülkelerde üretimde durma, tedarik zincirlerinde kopma, piyasalara güvende bir çöküş ve tüketimde keskin bir düşüş yaşanmaktadır. Bu salgının etkisi uzun yıllar sürece kadar büyük ve derin olarak görülmektedir. Mevcut

şokun büyüklüğü, geleceğe yönelik ekonomik tahminleri daha önce benzeri görülmemiş bir düzeyde karmaşıklaştırmaktadır.

Virüsün ülkeler arasında giderek yayılması ve küresel bir salgına dönüşmesi, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülke hükümetini daha önce benzeri görülmemiş tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu tedbirler ağırlıklı ve öncelikli olarak, insan sağlığı üzerinde yoğunlaşmakla beraber, birçok işletmenin geçici olarak kapatılmasına, seyahat ve hareketliliğin yaygın bir şekilde kısıtlanmasına, finansal piyasalarda belirsizliğe ve kargaşaya, güven erozyonuna ve yatırım ve üretim artışıyla ilgili yüksek belirsizliğe yol açmıştır.

Salgın nedeniyle dünya ticaretinin 2020'de %13 ila %32 arasında düşmesi beklenmektedir. Bu düşüş sağlık krizinin benzeri görülmemiş doğası ve kesin ekonomik etkisine dair belirsizlik ile açıklanmaktadır. Dünya genelinde ve bütün bölgelerde ticaret hacminde çift haneli düşüşler yaşanacağı tahmin edilmektedir. Bu düşüşün etkisinin Kuzey Amerika ve Asya'dan yapılan ihracatı önemli düzeyde azaltacağı beklenmektedir. Ticaret, özellikle elektronik ve otomotiv ürünleri olmak üzere karmaşık değer zincirlerine sahip sektörlerde daha da düşecektir. Hizmet ticareti ulaşım ve seyahat kısıtlamaları yoluyla salgından en üst düzeyde etkilenen sektörler olacaktır. Salgının yayılmasını yavaşlatmak için getirilen hareket ve fiziki mesafe kısıtlamaları, 2008 Finansal Krizi sırasında olmadığı şekilde, işgücü arzı, ulaşım ve seyahatin doğrudan etkilenmesi anlamına gelmektedir. Oteller, restoranlar, zorunlu olmayan perakende ticaret, turizm ve önemli imalat alanları dahil olmak üzere ulusal ekonomilerin tüm sektörlerinde üretimin tamamen veya büyük oranda kapatıldığı bir süreç yaşanmıştır (WTO, 2020: 1-3).

Bu salgını önlemeye yönelik tedbirlerin küresel ekonomiyi durgunluğa sürüklemesi üzerinde en fazla üzerinde durulan etkilerden biridir. Küresel ekonominin büyük bir kısmı şu anda bir çeşit kilitlenme yaşamaktadır. Bu kilitlenmenin en belirgin ve olumsuz etkisi GSYİH'da diğer bir ifadeyle büyüme hızında yaşanan düşüştür.

OECD (2020: 12) küresel ölçekte GSYİH artışına yönelik "tek vuruş" (single-hit) ve çift vuruş (double-hit) şeklinde iki senaryolu bir tahminde bulunmaktadır³. Tek vuruş senaryosunda bu yıl küresel GSYİH'nın %6 oranında azalacağı ve 2021 yılı sonunda kriz öncesi seviyesine geri döneceği tahmin edilmektedir. Çift vuruş senaryosunda ise küresel GSYİH'nın bu yıl %7,6 azalması 2021 yılı sonunda kriz öncesi seviyenin çok altında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Uluslararası Para Fonu (IMF, 2020: 5) yaygın salgınların yaşandığı ve kısıtlama tedbirlerinin uygulandığı gelişmiş ekonomi grubunda GSYİH'nın 2020'de

³ Tek vuruş senaryosu yıl sonuna kadar ikinci bir salgın dalgası yaşanmayacağı buna karşılık çift vuruş senaryosu yıl sonuna kadar ikinci bir salgın dalgası yaşanacağı varsayımlarına dayanmaktadır.

%6,1 azalacağını öngörmektedir. Bu gruptaki çoğu ekonominin bu yıl ABD (-%5,9)'de dahil olmak üzere, Japonya (-%5.2), Birleşik Krallık (-%6.5), Almanya (-%7.0), Fransa (-%7.2), İtalya (-%9.1) ve İspanya (-%8.0)' da daralması beklenmektedir. Yükselen piyasalar ve gelişen ekonomiler de ciddi dış talep şoku, küresel finansal koşullarda dramatik bir darboğaz ve emtia fiyatlarında bir düşüş ile karşı karşıyadır. Bu durum emtia ihracatçılarının ekonomik faaliyeti üzerinde ciddi bir etki oluşturacaktır. Bir bütün olarak, yükselen piyasalar ve gelişen ekonomiler grubunun 2020 yılında %1,0 oranında küçüleceği tahmin edilmektedir.

Hızla değişen bir ortamda, COVID-19 ile mücadele tedbirlerinin GSYİH artışı üzerindeki etkisinin kesin büyüklüğünü ölçmek son derece zordur, ancak bunların çıktı, hanehalkı harcamaları, kurumsal yatırım ve uluslararası ticaret seviyesinde keskin daralmaları beraberinde getireceği açıktır. OECD tarafından yayınlanan bir çalışmada, birçok ekonomide üretimde %20-25 ve tüketici harcamalarında 1/3 oranında bir düşüş olacağı tahmin edilmektedir. Ayrıca, bu çalışmada üretim ve tüketim harcamalarındaki bu düşüşün 2008-09 küresel mali krizinde yaşanan düşüşlerden çok daha ağır olacağı ifade edilmektedir (OECD, 2020a).

Salgının küresel ekonomide muazzam bir durgunluğa yol açmasından duyulan endişe yaygın olarak dile getirilmektedir. COVID-19'un yol açacağı ekonomik durgunluğun daha önceki ekonomik durgunlukların temel nedenleri olan talep şoku (11 Eylül), arz şoku (1973 Petrol Krizi) ve finans şoku (Lehman Brother ve Büyük Buhan)' dan farklı olarak hem talep ve hem de arz şokunu beraberinde getirdiği ileri sürülmektedir. Diğer bir ifadeyle salgının üçlü bir şok etkisi oluşturması beklenmektedir. Dolayısıyla bu krizi mümkün olan kısa sürede en az hasarla atlattık için küresel işbirliği gerekli görülmekte ve dünya ekonomisine yön veren G20 ülkeleri tarafından oluşturulacak politikaların dört önemli önceliğe odaklanması gerektiği vurgulanmaktadır. İlk olarak, talep şokunun üstesinden gelmek için koordineli bir mali teşvik paketi ilan edilmelidir. İkinci olarak rekabetçi döviz kuru devalüasyonlarından kaçınmaya yönelik uzun süredir devam eden taahhütler tekrar edilmelidir. Üçüncü olarak, arz şokunu gidermek amacıyla küresel tedarik zincirlerini açık tutmak için ortak bir taahhütte bulunulmalıdır. Son olarak güvenli bir küresel finans ağı taahhüt edilmelidir (Triggs ve Kharas, (2020).

COVID-19 sonrası küresel ekonomiyi nasıl bir gelecek beklediğine ilişkin değişik senaryolar yazılmaktadır. Stiglitz (2020) bu krizin diğer krizlere göre farklı bir özelliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Ona göre krizin temel nedeni toplam talep yetersizliği değil, virüsün fiziki mesafeye yol açmasıdır. Fiziki mesafe hem arzı ve hem de talebi zayıflatmaktadır. Ayrıca Stiglitz salgın sonrası özellikle Amerikan ekonomisinin eşitsizlik krizi ve iklim krizi ile daha ciddi seviyelerde karşılaşacağını iddia etmektedir.

Rodrik (2020) salgının sahip olduğumuz eğilimleri tersine döndürmeyeceğini; neoliberalizmin yavaş yavaş yok olmaya devam edeceğini; ulus devletler kendilerine

gelmeye çalışırken küreselleşmenin kendini savunmaya devam edeceğini, Çin ve ABD arasındaki ekonomik savaşların süreceğini ve ulus devletlerde oligarklar, otoriter popülistler ve liberaller arasındaki savaşın daha da şiddetlendireceğini dile getirmektedir.

Acemoğlu (2020) da salgının hızla yayıldığı bugünkü durumu “kritik dönemeç” olarak adlandırmaktadır. Bu tarz dönemeçlere gelen toplumların kurumlarına, iktidar yapılarına, siyasi liderlerine ve diğer faktörlere bağlı olarak, radikal anlamda daha farklı olan yörüngelere gireceğini savunmaktadır. Bu yeni yörüngeleri “ trajedi”, “çinlik/çinleşme”, dijital kölelik ve refah devleti 3.0 şeklinde sıralamaktadır.

Tüm ekonomik krizlerin olduğu gibi bu salgın kaynaklı krizin de çözüm yolu bütün dünyanın gündeminde olmaya devam edecektir. Ancak bu krizin, alışık olduğumuz hayatı tamamen değiştirmese de bir dizi önemli ve radikal dönüşümleri beraberinde getirmesi de muhtemeldir.

3. İŞYERİ KAPANMALARININ POTANSİYEL DOĞRUDAN ETKİLERİ

Birçok ülke, ulusal sağlık sistemleri için yıkıcı sonuçlardan kaçınmak ve kaybedilen hayatları en aza indirmek için virüsün yayılmasını yavaşlatmak amacıyla sosyal mesafe politikaları başlatmıştır. Karantina tedbirleri ve ilgili iş aksaklıkları, seyahat kısıtlamaları, okul kapanmaları ve hayatın diğer alanlarında getirilen sınırlandırma tedbirleri işletmeler üzerinde ani ve ciddi etkiler yaratmıştır. Bu tedbirler sonucunda ekonomik faaliyetlerdeki keskin ve öngörülemeyen düşüşler hem iş sayısı ve hem de toplam çalışma saatleri bakımından istihdamda ciddi bir düşüşe sebep olmuştur. Bu kısıtlamalar sebebiyle birçok işletme faaliyetlerini tamamen veya kısmen durdurmak zorunda kalmıştır. Faaliyetlerini kısmen durduran işletmeler ise uzaktan çalışma, kısa çalışma ve diğer standart olmayan çalışma yöntemlerini tercih etmiştir.

ILO tahminleri, krizin bütün dünyada hızla yayıldığı ve etkilerinin küresel olarak görülmeye başlandığı dönemde işyeri kapanmalarının o kadar hızlı arttığını göstermektedir ki küresel işgücünün %81'i zorunlu veya önerilen kapanmaların görüldüğü ülkelerde yaşamaktadır. Zorunlu veya önerilen işyeri kapanmaları olan ülkelerde istihdam, üst-orta gelirli ülkelerdeki işgücünün %87'sini ve yüksek gelirli ülkelerdeki işgücünün %70'ini temsil etmektedir. Salgın şimdi de kapasitelerin ve kaynakların ciddi şekilde sınırlı olduğu gelişen dünyayı etkilemektedir (ILO, 2020: 2).

COVID-19 salgının beraberinde getirdiği yaygın işyeri kapanmalarının potansiyel doğrudan etkilerini ölçmek için üretim yaklaşımı ve tüketim yaklaşımı

kullanılabilir (OECD, 2020a) Üretim yaklaşımı ekonominin arz yönü, tüketim yaklaşımı da ekonominin talep yönü üzerinde durmaktadır.

3.1. Üretim Yaklaşımı

Üretim yaklaşımı ayrıntılı üretim kategorilerine bakarak ve kısıtlama tedbirlerinden en fazla etkilenen sektörleri tanımlayarak yaygın kapanmaların potansiyel doğrudan etkilerini belirlemeye çalışmaktadır. Salgının çıkış noktası olan Çin 1 milyar 438 milyon kişiyle dünyada en fazla nüfusa sahip olmasının yanısıra, 12 trilyon 238 milyar dolarlık GSYİH ile ABD'den sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisidir (<https://www.worldometers.info/>). Aralık 2019'dan beri COVID-19 salgınıyla mücadele Çin'de ekonomi, 2020'nin ilk çeyreğinde adeta harap olmuştur. Çin dünyanın geri kalanı için hem talep ve hem de arz kaynağı olarak hayati öneme sahip bir ülkedir. Ayrıca Çin ekonomisinde yaşanan olumsuzluklar finansal piyasalar için endişe kaynağı oluşturmaktadır. Bu itibarla, Çin'deki olumsuz ekonomik gelişmelerin gelişen ve gelişmiş ekonomileri etkileme gücü yüksektir.

Günümüzde tüm dünya ekonomileri birbiriyle karşılıklı ve çok yönlü bütünleşmiştir. Diğer bir ifadeyle dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir ekonomik, sosyal ve siyasal olayın tüm dünyada orta ve/veya yüksek düzeyde bir etkisi olacaktır. Gelişen ve gelişmiş ülkeler ve yükselen piyasalarda çok sayıda işletme girdi ve çıktı açısından Çin ile geriye ve ileriye doğru bağlantılara sahiptir. Çin'deki fabrika kapanmaları sebebiyle birçok önemli şirketin üretimi durmuştur. Çin, sadece mal ve hizmet tedariki için önemli değil, fakat aynı zamanda birçok uluslararası marka için önemli satın alma gücüne sahip tüketicilerin bulunduğu büyük bir piyasadır. Tanınmış bir otomobil üreticisi Jaguar ve Land Rover, koronavirüsün birkaç hafta daha devam etmesi durumunda fabrikaları için otomobil parçalarının tükeneceğini bildirmiştir (Umman, 2020). Hyundai, Çin'den parça tedariki sağlayamadığı için Güney Kore'deki fabrikasını kapatmıştır. S&P Küresel Değerlendirme Kurulu'na göre, bu salgın Çinli şirketlerin toplam otomobil üretimini %15 dolayında azaltmaya zorlayacaktır. Bir başka uluslararası şirket Starbucks da salgından oldukça olumsuz etkilenmiştir. Şirket Çin'de yaklaşık 4.000 satış noktasının büyük bölümünü kapalı tutmaktadır. Çinli turistler Asya ülkeleri için önemli bir gelir kaynağıdır. Son 12 ayda yaklaşık 173 milyon Çinli turist Asya ülkelerini ziyaret etmiş ve 250 milyar dolar harcamıştır. Seyahat yasağı nedeniyle Asya bölgesindeki havayolları ve oteller korku dolu günler geçirmektedir (Umman (2020a).

Diğer taraftan Çin küresel ticarete de önemli bir paya sahiptir. Çin 2018 yılında dünya sıralamasında yaklaşık 2.7 trilyon dolarlık ihracat değeri ile mal ve hizmet ihracatında birinci, 2018'de ise 2.6 trilyon dolarlık ticaret değeri ile mal ve hizmet ithalatında ikinci sırada yer almıştır. Buna göre, Çin'in diğer ülkelerle olan üretim ilişkileri, hızla doldurulamayan geniş bir alanı kapsamaktadır. Çin, özellikle bilgisayar, elektronik, ilaç ve nakliye ekipmanlarında ara mal üreticisi ve birçok mal

için birincil talep kaynağı olarak küresel tedarik zincirlerinde kilit bir role sahiptir. Gümrük Genel İdaresi, 2020'nin ilk iki ayında Çin'in toplam ihracatının ve ithalatının sırasıyla %17,2 ve %4 daraldığını belirtmiştir. Bu süre zarfında, Çin'in sanayi üretimi %13,5 ve sanayi karları %38,3 azalmıştır. Dünyanın dört bir yanındaki işletmeler, Çin'deki fabrika kapanmaları nedeniyle gelir kaybı ve tedarik zincirlerinde bozulma ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte, Çin'deki yaygın fabrika kapanmaları sadece bu ürünlerin tedarikini etkilemekle kalmayacak, aynı zamanda diğer pazarların mal üretme yeteneğine de zarar verecektir (Açıkgöz ve Günay, 2020: 522).

Salgın nedeniyle Çin'deki arz kesintileri diğer ülkelerin sektörel ihracatı üzerinde potansiyel etkiye sahiptir. Genel olarak, krizden en çok etkilenen ekonomiler AB (makine, otomotiv ve kimyasal ürünler), ABD (makine, otomotiv ve hassas aletler), Japonya (makine ve otomotiv), Kore Cumhuriyeti (makine ve iletişim ekipmanları) Çin, Tayvan Eyaleti (haberleşme teçhizatı ve ofis makineleri) ve Vietnam (haberleşme teçhizatı) olacaktır (UNCTAD, 2020). Şüphesiz dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olan Çin'de temel makro ekonomik göstergelerde yaşanan arz ve talep yönlü olumsuzlukların küresel ölçekte gelişmiş ve gelişen ülkeler ile yükselen piyasa ekonomilerini farklı oranlarda ve derinden etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir (OECD, 2020a).

Etkilenen sektörlerin çoğu, ekonomide toplam üretimin %30-40'ını oluşturmaktadır. Bu sektörlerin GSYİH üzerindeki doğrudan ilk etkisinin G7 ülkelerinde %20-25 arasında olduğu tahmin edilmektedir. G7 ülkelerinde, ulaştırma araçları imalatında ve diğer kişisel hizmetlerde tam kapanma olduğu varsayılmaktadır; inşaat ve profesyonel hizmet faaliyetlerinde üretim için yarı yarıya düşüşler beklenmektedir. Bu kapanmalardan doğrudan etkilenen diğer tüm üretim kategorilerinde 3/4'lük düşüşler olduğu öngörülmektedir. Bununla birlikte gerçek durum, kabul edilen kısıtlama tedbirlerine bağlı olarak bir ülkeden diğerine değişebilir. Tüm ekonomilerde, üretim üzerindeki etkinin büyük bir kısmı, perakende ve toptan ticarete ve profesyonel ve gayrimenkul hizmetlerinde üretimdeki azalmadan kaynaklanmaktadır. Bazı sektörlerde ülkeler arasında dikkate değer farklılıklar vardır. Almanya'da ulaştırma araçları üretiminin durdurulması ve İtalya'da turizm ve boş zaman faaliyetlerinde düşüş yaşanılması nispeten daha fazla önemlidir. Aynı yaklaşım diğer ekonomilere yayıldığında, işletme kapanmalarının şok etkisinin, kısıtlama tedbirlerinin tam olarak uygulanmasından sonra, gelişmiş ekonomiler ve büyük yükselen piyasa ekonomilerinde üretim düzeyinde %15 ve üzerinde gerilemeler yaşanacağı tahmin edilmektedir. Ekonomiler arasında yaşanan şok etkisindeki farklılıklar, çıktı bileşimindeki farklılıkları yansıtmaktadır. Turizmin göreceli olarak önemli olduğu birçok ülke, seyahatlerin durdurulması ve seyahat kısıtlamalarından potansiyel olarak daha ciddi şekilde etkilenebilir. Diğer uçta, petrol üretimi de dahil olmak üzere nispeten büyük tarım ve madencilik sektörlerine sahip ülkeler, kısıtlama tedbirlerinden daha küçük başlangıç etkileri yaşayabilir; ancak daha sonra azalan küresel emtia talebinin bu sektörlerde de üretimi olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Ayrıca, ekonomiler arasındaki çıktı üzerindeki ilk etkinin zamanlamasında,

zamanlama ve sınırlama tedbirlerinin derecelerindeki farklılıkları yansıtan bazı farklılıklar olacaktır. Çin’de, çıktı üzerindeki en büyük olumsuz etki zayıflamış ve bazı tedbirler artık hafifletilmiştir (OECD, 2020a).

3.2. Harcama Yaklaşımı

COVID -19 salgını diğer kriz tetikleyicilerden belirgin bir şekilde farklılık göstermektedir. Enfeksiyonlar işgücü arzını azaltmaktadır. Virüsü kontrol altına almak için gerekli olan karantinalar, bölgesel karantinalar ve sosyal mesafe, özellikle sosyal ve fiziki etkileşimlere (seyahat, konaklama, eğlence ve turizm ile adalet ve eğitim gibi bazı kamu hizmetleri gibi) dayalı sektörlerde hareketliliği sınırlandırmaktadır. İşyeri kapanmaları tedarik zincirlerinin kopmasına yol açmakta ve verimliliği düşürmektedir. İşten çıkarmalar, gelir düşüşleri, bulaşma korkusu ve hayatın tüm alanlarında artan belirsizlik, insanların daha az harcama yapmasına yol açarak işyeri kapanmalarını ve iş kayıplarını tetiklemektedir. Ekonominin önemli bir kısmının fiilen durdurulması ve bir anlamda hayatın durma noktasına gelmesi söz konusudur. Sağlık harcamalarının kaçınılmaz olarak beklenenin üzerinde keskin bir artış göstermesi beklenen bir sonuçtur. Genel makroekonomik etkilere ek olarak, bu yerel aksaklıklar ticaret ortaklarına ticaret ve küresel değer zinciri bağlantıları yoluyla yayılmaktadır (IMF, 2020: 2).

Salgın, günlük hayatımızın neredeyse her yönünü değiştiren kapsamlı bir olaydır. Bu değişiklik tüketim harcamaları için de geçerlidir. Kısıtlama tedbirleri, oteller, restoranlar turizm tesisleri, diğer hizmet işletmeleri ve dükkanlar kapalı olduğundan ve ülkelerin kendi içinde ve ülkeler arasında hava, deniz, kara ve demiryolu yolculuğu askıya alındığından, genel olarak harcamalar tüm sektörlerde azalmaktadır. Aynı şekilde, koronavirüs salgınının ekonomik sonuçları tüketicilerin fazla harcamaya daha az istekli ve eğilimli oldukları anlamına gelirken, hanehalkı gelirlerinin önümüzdeki aylarda düşmeye devam etmesi beklenmektedir. Ancak evde geçirilen zaman ev aletleri, ev eğlencesi ve yiyecekler için daha fazla harcama yapılmasına sebep olmuştur (Jones, 2020).

AB’de, hükümet tüketimi ve kamu yatırımları hariç olmak üzere, istikrarlı bir rol oynayan tüm talep bileşenlerinin salgından derin bir şekilde olumsuz yönde etkileneceği beklenmektedir. Birkaç yıldır Avrupa’da ekonomik büyümenin bel kemiği olan özel tüketimin, bu yıl hem AB’de ve hem de Euro Bölgesi’nde yaklaşık %9 oranında daralması beklenmektedir. Bununla birlikte, bu sert düşüşün, 2020 yılının ilk çeyreğinde yoğunlaşacağı tahmin edilmektedir. Çünkü harcama yapma fırsatının sınırlı olması “zorunlu tasarrufları” beraberinde getirmektedir. Daha sonra, kısıtlama tedbirleri kaldırıldığında, tüketim harcamalarının hızlı bir şekilde toparlanmaya başlaması beklenmektedir. Ancak, seyahat ve eğlence hizmetleri ile diğer kültürel faaliyetlere yapılan harcamalar yetersiz kalacağından, toparlanma tam olarak gerçekleşmeyecektir. Bu faaliyetleri etkileyen kısıtlamalar daha uzun sürebilir ve istihdamı ve işçi gelirlerini korumak için uygulanan mali tedbirler, 2020 yılında

hanehalkı satın alma gücünde bir düşüşü önlemek yerine sadece sınırlayacaktır. Ayrıca, istihdam ve gelir beklentileri konusundaki belirsizlik, ihtiyatlı tasarrufların, kısıtlamalar sona erdikten sonra kriz öncesinden daha yüksek kalmasını sağlayacaktır. (European Commission, 2020: 4).

OECD (2020a) tarafından yapılan ve belirli sektörlerde sınırlı bir azalma yerine, ekonomi genelinde harcamalarda bir azalma varsayımına dayandırılan tahminlere göre, giyim ve ayakkabı, mobilya ve ev eşyası, araç alımları, paket tatiller ve kişisel bakım hizmetlerine yapılan tüm harcamaların tamamen durduğu, rekreasyon ve kültürel faaliyetler ile otel ve restoranlara yapılan harcamaların 3/4 oranında azaldığı, ulaşım hizmetlerine ve özel araçların işletimine yönelik harcamaların yarı yarıya gerilediği ifade edilmektedir.

Tüm bu tahminler salgın sırasında ve sonrasında mal ve hizmet piyasalarındaki talep ve harcama düzeylerinin daha öncesine göre düşük olacağını bir göstergesidir. Küresel ölçekte mal ve hizmet piyasalarında yaşanacak bu daralma ve üretim kayıpları türev talep olan emek piyasalarında da önemli yansımalara sahip olacaktır.

4. EMEK PİYASALARINA YANSIMALARI

Birçok ülke, ulusal sağlık sistemleri için yıkıcı sonuçlardan kaçınmak ve kaybedilen hayatları en aza düşürmek için virüsün yayılmasını yavaşlatmak amacıyla fiziki mesafe politikaları başlatmış ve bu da insan hareketliliğini azaltmıştır. Karantina tedbirleri ve ilgili iş aksaklıkları, seyahat kısıtlamaları, okul kapanmaları ve diğer kısıtlama tedbirleri çalışanlar ve işletmeler üzerinde ani ve ciddi etkiler yaratmıştır. Bu tedbirler sonucunda ekonomik faaliyetlerdeki keskin ve öngörülemez düşüşler hem iş sayısı ve hem de toplam çalışma saatleri bakımından istihdamda ciddi bir düşüşe sebep olmaktadır. Tüm sektörlerdeki ekonomik faaliyet birçok ülkede büyük ölçüde kısıtlanmış ve bu da birçok işletme için gelir akışlarında ciddi düşüşlere sebep olmuştur. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, salgın yalnızca arzı (mal ve hizmet üretimi) değil, aynı zamanda toplam talebi (tüketim ve yatırım) de etkileyen bir makroekonomik şoka dönüşmüştür.

Başlangıçta Asya'da üretimdeki aksamalar, şimdi dünya çapında tedarik zincirlerine yayılmıştır. Büyüklükleri ne olursa olsun, belirli sektörlerde gelirden görülen önemli azalmalar, iflaslar ve iş kayıpları tehdidiyle ciddi istihdam kayıplarının yaşanmasına yol açmaktadır. Bununla birlikte, tüm işletmeler, özellikle havacılık, turizm ve konaklama endüstrilerinde ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. KOBİ'ler için ticari faaliyetlerin sürdürülmesi özellikle zorlaşmıştır. Bu işletmeler için canlanmanın daha zor olacağı tahmin edilmektedir. Seyahat yasaklarını, sınır kapatmalarını ve kısıtlama tedbirlerini takiben, birçok işçi iş yerlerine gidemez veya işlerini gerçekleştirmez hale gelmiştir. Bu da özellikle kayıt dışı gündelikçi işçilerin gelirleri üzerinde zincirleme etkilere yol açmıştır. Birçok ekonomideki tüketiciler mal ve hizmet satın alamamakta veya isteksiz davranmaktadır. Mevcut belirsizlik ve korku

ortamı göz önüne alındığında, işletmelerin yatırımlarını geciktirmesi, mal ve hizmet alımlarını ve yeni işçileri işe almayı geciktirmesi/ertelemesi muhtemeldir (ILO, 2020a: 2).

Bu başlık altında salgının emek piyasalarındaki etkisi iki nokta etrafında ele alınmaktadır. İlk olarak salgının emek piyasalarında çalışma süreleri, işsizlik ve kayıt-dışı istihdam üzerindeki etkileri değerlendirilmektedir. İkinci olarak, salgın sonrası yeniden yapılanma sürecinde emek piyasalarında ortaya çıkması muhtemel trendler (kısa süreli çalışma, uzaktan çalışma, standart dışı çalışma, değişen işgücü becerileri ve istihdam öncelikli bir ekonomi politikası) üzerinde durulmaktadır

4.1. Çalışma Saatlerinde Azalış

COVID-19 salgını birçok ülkede eşi görülmemiş bir ölçekte istihdamda daralmayı beraberinde getirmiştir. Hem işten çıkarmaları ve hem de çalışma süresindeki diğer geçici azalmaları yansıtan çalışma saatlerindeki değişiklikler, istihdamda yaşanan daralmanın vahametini net bir şekilde ortaya koymaktadır

Kitlesel ekonomik bozulma ve bunun çalışma saatleri üzerindeki etkisi nedeniyle küresel salgın, dünyada 3,3 milyar işgücünü etkilemektedir. Bununla birlikte, emek piyasasına yönelik olan şok yeknesak olmaktan uzaktır ve belirli sektörler ekonomik faaliyetteki çöküşün yükünü taşımaktadır. Kriz, ekonomik faaliyette ve çalışma süresinde benzeri görülmemiş bir azalmaya neden olmaktadır. İlk çeyrekte azalmış olan çalışma saatlerinin, kriz öncesi seviyeye (2019'un dördüncü çeyreği) göre %4,5 olduğu tahmin edilmektedir. Çalışma haftası 48 saat olarak kabul edildiğinde bu kayıp yaklaşık 130 milyon tam zamanlı işe eşdeğer gelmektedir. Bölgeler itibarıyla, 2020 yılının ilk çeyreğinde çalışma saatlerindeki tahmini düşüş eşit değildir. Bu yılın ilk çeyreğinde çalışılan saatlerin sayısı, 2019'un son çeyreğine göre Asya ve Pasifik'te (Doğu Asya'daki %11,6 düşüğe bağlı olarak) %6,5 oranında azalırken, diğer tüm büyük bölgelerde % 2'den az düşüşler kaydetmiştir. Çalışma saatlerindeki düşüşteki bölgeler arasındaki bu heterojenlik, salgının görülme zamanlaması ve ilgili sosyal kısıtlama tedbirleriyle yakından bağlantılıdır. 2020 yılının ilk çeyreğinde kaybedilen saat cinsinden küresel azalmalar büyük ölçüde COVID-19'un Çin'deki bu dönemde hatırı sayılır etkisinden kaynaklanmaktadır. İkinci çeyrekte çalışma saatlerindeki düşüşün başlangıçta tahmin edilenden daha kötü olması beklenmektedir. Nisan 2020'deki tahminlere göre, ikinci çeyrekte küresel çalışma saatlerinin kriz öncesi son çeyreğe göre %10,5 daha düşük olması öngörülmektedir. Bu azalışa iki ana faktör katkıda bulunmuştur. Birincisi, bu tür tedbirlerin uygulandığı birçok ülkede sıkı kısıtlama tedbirlerinin uzatılmasının ve yaygınlaştırılmasının, çalışma faaliyeti üzerinde kümülatif bir etkiye sebep olmasıdır. İkincisi, salgının yayıldığı ülkelerin zorunlu işyeri kapatmaları dahil olmak üzere daha sıkı kısıtlama tedbirleri uygulamasıdır. (ILO, 2020b: 4).

Tablo.1: Bölgelere Göre Çalışma Saatlerindeki Düşüş Tahminleri (2020 1. Çeyrek ve 2. Çeyrek)

Referans Alanı	Dönem	Eşdeğer tam zamanlı iş sayısı (Haftada 40 saat) (milyon)	Eşdeğer tam zamanlı iş sayısı (Haftada 48 saat) (milyon)	Çalışma Saatlerinde Düşüş (%)
Dünya	2020 Q1	165	135	4.8
	2020 Q2	365	305	10.7
Afrika	2020 Q1	8	6	1.7
	2020 Q2	42	35	9.5
Amerika	2020 Q1	7	6	1.7
	2020 Q2	60	49	13.1
	2020 Q2	28	23	17.0
Arap Devletleri	2020 Q1	2	1	2.1
	2020 Q2	8	6	10.3
Asya-Pasifik	2020 Q1	135	115	6.5
	2020 Q2	210	175	10.0
	2020 Q2	4	4	3.4
Doğu Asya	2020 Q1	115	95	11.6
	2020 Q2	85	70	8.4
Avrupa ve Orta Asya	2020 Q1	12	10	3.0
	2020 Q2	50	42	12.9
	2020 Q2	5	4	11.6
BRICS	2020 Q1	125	105	8.2
	2020 Q2	165	140	10.8

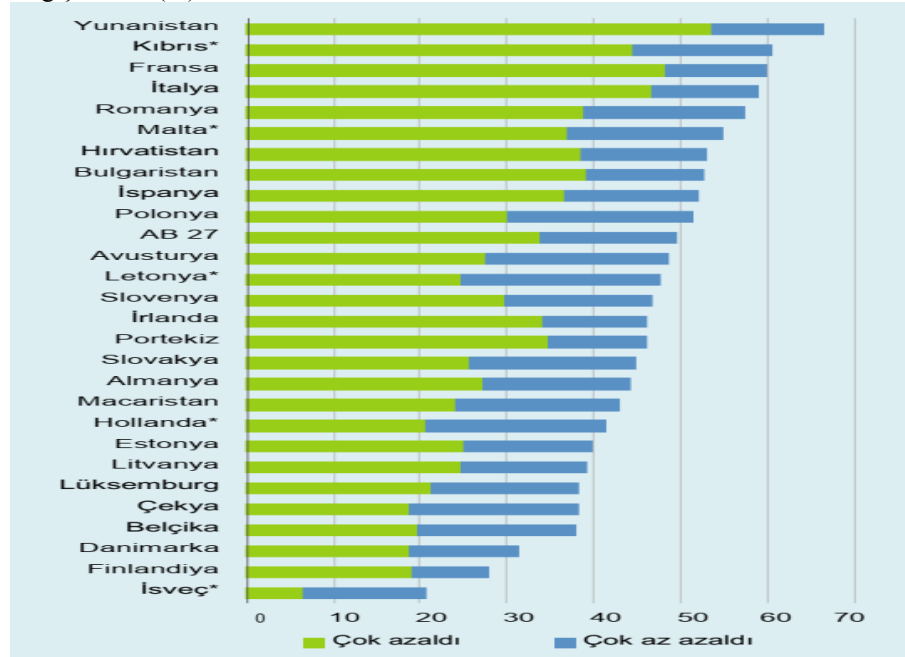
Kaynak: ILO (2020b). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third edition: updated estimates and analysis, Briefing Note, 29 April 2020, s. 4.

Tablo 1 analiz edildiğinde, görünüm tüm büyük bölgesel gruplar için daha da kötüleşmiş olsa da yeni tahminler Amerika ve Avrupa ile Orta Asya'da en büyük düşüşün gerçekleştiğini göstermektedir. Amerika'da, ikinci çeyrekte çalışma saatleri kaybının kriz öncesi seviyeye göre %12,4'e ulaşması beklenmektedir. Avrupa ve Orta Asya'da düşüşün şu anda %11,6 olduğu tahmin edilmektedir. Bölge gruplarının geri kalanı için tahminler çalışma saatlerindeki azalışın %9,5'in üzerinde olacağı yönündedir. Gelir grupları arasında, düşük-orta gelirli ülkelerin %12,5 ile en yüksek çalışma saatleri azalış oranıyla karşılaşmaları muhtemeldir. Özellikle Doğu Asya, bu yılın ikinci çeyreğinde çalışma saatlerinde toparlanma görülmesi beklenen tek

bölgedir. Ancak, bölgede çalışılan saatlerin 2019'un dördüncü çeyreğine karşılık gelen seviyenin %7,2 altında kalması öngörülmektedir. (ILO, 2020b: 5).

Mevcut krizde çalışma saatlerindeki kayıpların büyük bir kısmı, salgının üstesinden gelmek için alınan halk sağlığı tedbirlerinden kaynaklanmaktadır. Bu tedbirlerin etkinliği ve üretim ve tüketimde neden oldukları bozulma düzeyi farklılık göstermektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) yakın zamanda COVID-19 ile mücadelede vaka bulma, test etme, temas izleme ve izolasyon ve bakımın önemini yinelemiştir. Test ve izleme tedbirleri, sıkı kısıtlama ve kapatma tedbirlerine göre emek piyasasının daha bozulmasına neden olmaktadır. ILO tahminleri, test ve izlemenin çalışma saati düşüşlerinde %50'ye varan bir azalma ile ilişkili olduğunu göstermektedir (ILO, 2020c: 5).

Grafik 1: AB Üyesi Ülkelerde Salgını Sırasında Çalışma Süresindeki Değişiklikler (%)

Kaynak: Eurofound. (2020). Living, working and COVID-19: First findings – April 2020, Dublin, s. 5.

AB genelinde de çalışan nüfusun %50'sinin çalışma süresinde bir azalma yaşandığı gözlenmektedir (Grafik 1). İstihdam edilenlerin üçte birinden fazlası (%34) çalışma sürelerinin "çok" azaldığını ve %16'sı "biraz" azaldığını ifade etmiştir. Yunanistan, Fransa, İtalya ve Kıbrıs, tüm çalışanların yaklaşık yarısının çalışma

sürelerinin “çok” azaldığını söylediği ülkelerdir. Çalışma süresinin azalması ücretsiz izin talebinden kaynaklanabilir. Diğer taraftan, AB'deki işçilerin ortalama %7'si için birçok ülkede benzer bir oranda çalışma süresi artmıştır. İsveç, Finlandiya ve Danimarka'da (sırasıyla %52, %49 ve %45) çalışanların büyük bölümünün çalışma sürelerinin değişmediği rapor edilmiştir (Eurofound, 2020: 5).

Kriz döneminde çalışma sürelerinin azalmasıyla kendini gösteren sonuçlar, aynı zamanda kriz sonrasında da yeterince farklılaşmış olan standart-dışı çalışma şekillerinin artacağını ve çalışma sürelerinin azalmaya ve çeşitlenmeye devam edeceğini tahmin etmek en kuvvetli ihtimallerden biri kabul edilebilir. Bir diğer ihtimal ise, işyerine bağımlı olarak çalışan işçilerin artan oranda uzaktan ve/veya evden çalışma şeklinde çalışma türlerine geçişiyle gerçekleşmesinin beklenmesidir. Özellikle krizin süresi ve şiddeti bu çalışma şekillerinin kapsamını ve yayılma hızını belirleyecektir.

4.2. Kısa Süreli Çalışmaya Yöneliş

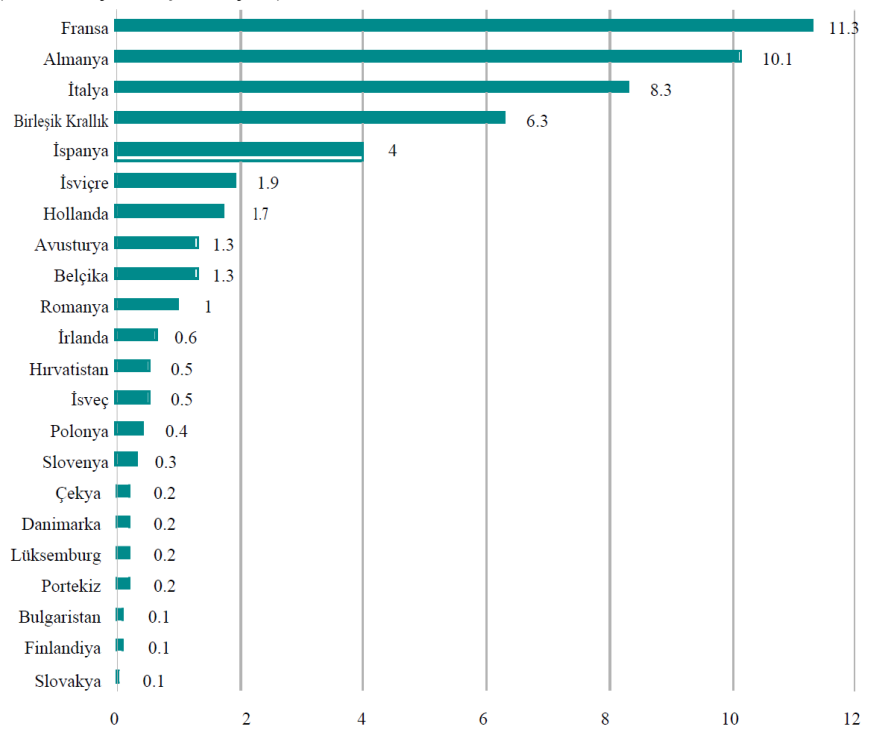
2008 Finansal Krizi sonrasında işletmelerin karşılaştığı arz ve talebe bağlı şoklara hızla cevap vermek için hükümetler kısa süreli çalışma planları geliştirmiştir. Kısa süreli çalışma planları uyarınca, hükümetler, çalışma saatleri kısaltılmış veya tamamen askıya alınmış işçilere kamu gelir desteği sağlamaktadır. İşletmeler işçileri işten çıkarmamak veya faaliyetlerine son vermekten kaçınmak için bu programlara başvurmaktadır. Salgın döneminde de bu programlar Türkiye dahil, OECD ülkelerinde işletmeleri ve işçileri desteklemek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu programlar, işletmelerin, talep ve çıktıda geçici düşüşlerle karşılaşmaları durumunda, nitelikli işçilerini işten çıkarmaya gerek kalmadan çalışma saatlerini ve işçilik maliyetlerini azaltmalarına izin vermektedir. Büyük Finansal Kriz sırasında, bu programları 33 OECD ülkesinden 25'inde uygulamış ve işsizlikteki artışı azaltmada ve işleri korumada başarılı olmuştur (OECD, 2020: 108).

Salgının sebep olduğu keskin ekonomik daralma, kısa süreli çalışmanın tercih edilmesi için önemli bir zemin oluşturmaktadır. Kısıtlama tedbirleri ve işletmelerin likidite krizi birçok sektörde çalışma saatlerinde zorunlu bir azalmayı beraberinde getirmiştir. Böyle bir durumda kısa süreli çalışma, işsizlik sigortası veya diğer gelir transferlerinden daha etkili olabilir.

Salgın krizinin ekonomik etkisiyle mücadeleye yönelik acil destek paketlerinin bir parçası olarak AB, işçilerin kriz sırasında işlerini sürdürmelerine yardımcı olacak geçici bir araç oluşturmuştur. AB Konseyi üye devletlere uygun şartlarda 100 milyar Euro'ya kadar kredi sağlayabilen geçici bir program olan acil durumlarda işsizlik risklerini azaltmak için destek (SURE) programını kabul etmiştir. SURE programı üye devletlerin, ulusal kısa süreli çalışma programları ve benzer tedbirlerin finansmanında AB mali desteğini talep etmelerine imkân tanımaktadır. SURE, 9 Nisan 2020'de kararlaştırılan Eurogroup raporunda yer alan iş ve işçi, işletmeler ve

üye ülkeler için 540 milyar € değerinde üç güvenlik ağından biridir. AB liderleri raporu 23 Nisan'da onaylamış ve paketin 1 Haziran 2020'ye kadar faaliyete geçirilmesini talep etmiştir (European Council, 2020).

Grafik 2: Kısa Süreli Çalışma ve Benzeri Programlara Katılan İşçi Sayısı (2020 Mayıs Başı, Milyon)

Kaynak: Müller, T. ve Schulten, T. (2020). Ensuring fair short-time work - a European overview, European Economic, Employment and Social Policy, ETUI Policy Brief N°7/2020, s. 2.

Avrupa genelinde kısa süreli çalışma ve benzeri programlara katılan işçi sayısı, Mayıs 2020 başında 50 milyonu aşmıştır. Fransa 11,3 milyon ile katılımın en fazla olduğu ülke konumundadır. Bu ülkeyi 10,1 milyonla Almanya, 8,3 milyonla İtalya ve 6,3 milyonla İngiltere izlemektedir. EU27'de, kısa süreli çalışma programlarına başvuruları yapılmış olan 42 milyonun üzerinde işçi vardır ve başvuru sayısı tüm zamanların en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Bakınız Grafik 2). Koronavirüs krizinin halihazırda 33 milyondan fazla insanın işsiz kalmasına yol açtığı bir ortamda, ABD hariç, kısa süreli çalışma programları, en azından kısa dönemde istihdamın sürdürülmesine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur (Müller ve Schulten, 2020: 2).

Grafik 3: Kısa Süreli Çalışma ve Benzeri Programlara Katılan İşçi Oranı (2020 Mayıs Başı, Tüm İşçilerin Yüzdesi Olarak

Kaynak: Müller, T. ve Schulten, T. (2020). Ensuring fair short-time work - a European overview, European Economic, Employment and Social Policy, ETUI Policy Brief N°7/2020, s. 3.

Avrupa genelinde kısa süreli çalışma veya benzeri programlara katılan işçilerin oranı arasında büyük farklılıklar vardır. Grafik 3'ten de görüleceği üzere en büyük oran - tüm işçilerin neredeyse yarısının katıldığı- İsviçre (%48,1) ve Fransa'da (%47,8) görülmektedir. Bu ülkeleri %46,6 ile İtalya ve %44,5 ile Lüksemburg takip etmektedir. Beş ülkede (Slovenya, Hırvatistan, Avusturya, Belçika ve İrlanda) tüm işçilerin yaklaşık 1/3'ü, dört ülkede (Almanya, İspanya, İngiltere ve Hollanda) işçilerin yaklaşık 1/4'ü kısa süreli çalışma programlarından faydalanmaktadır. Buna karşılık İskandinav ülkelerinde (Danimarka, Finlandiya ve İsveç) ve pek çok Orta ve Doğu Avrupa ülkesinde (Bulgaristan, Çekya, Polonya ve Slovakya) bu programlardan faydalanan işçilerin oranı %10 ve daha düşük düzeydedir. Tüm AB 27 genelinde, yaklaşık 160 milyon işçinin 1/4'ünden fazlası şu anda kısa süreli çalışma veya benzeri programlara katılmaktadır (Müller ve Schulten, 2020: 3).

Türkiye'de de bu dönemde tercih edilen ve uygulanmaya başlanan Kısa Çalışma Ödeneği'nden yararlanmak amacıyla 291 bin 594 firma, 3 milyon 194 bin 610 çalışanı için başvuruda bulunmuştur. Başvuruların sektörlere göre dağılımı imalat sektörü %39, toptan ve perakende ticaret %15, konaklama ve yiyecek hizmetleri

faaliyeti %12, eğitim %6 ve diğer sektörler ise % 26 olarak gerçekleşmiştir (<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-zehra-zumrut-selcuk-kisa-calisma-odenegine-3-milyon-194-bin-610-calisan-icin-basvuruda-bulunuldu/1820544>).

4.3. İşsizlikte Artış

Dünya genelinde 2 milyar 259 milyon işçi, 71 milyon işveren ve 740 milyon kendi adına çalışan işyeri kapanmalarından etkilenmiştir. Gelir grupları itibarıyla işyeri kapanmalarından en fazla düşük-orta gelirli ülkeler etkilenirken en az etkilenen düşük gelirli ülkelerdir. Ancak düşük-orta gelirli ülke grubundan sonra en fazla etkilenen yüksek gelir grubunda yer alan ülkelerdir (Bakınız Tablo 2). Bölgeler itibarıyla ise işyeri kapanmalarından etkilenenler sıralamasında ilk üç sırayı Asya ve Pasifik, Amerika ile Avrupa ve Orta Asya bölgesi paylaşmaktadır. Bu üç bölgede işyeri kapanmalarının yüksek oranda olması bu bölgelerin virüsten en yaygın ve ölümcül bir şekilde etkilenmesine bağlanabilir.

Tablo 2: İşyeri Kapanmaları ve İstihdam (22 Nisan 2020 itibarıyla)

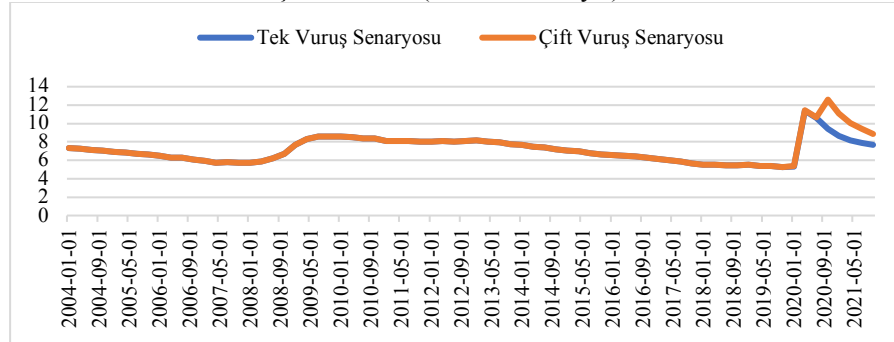
	Kapanan işyerlerinde istihdam edilenler (Milyon)	Kapanan işyerlerinde istihdam oranı (%)	İşyerini kapatan işverenler (milyon)	İşyerini kapatan işverenlerin oranı (%)	İşyeri kapanan kendi hesabına çalışanlar (milyon)	İşyeri kapanan kendi hesabına çalışanların payı (%)
Dünya	2 259	68	71	82	740	66
Düşük Gelirli Ülkeler	75	25	2	31	40	27
Düşük-Orta Gelirli Ülkeler	1 119	98	32	100	540	97
Üst-Orta Gelirli Ülkeler	502	39	19	62	115	31
Yüksek Gelirli Ülkeler	563	96	19	96	44	94
Afrika	265	56	11	77	117	51
Amerika	460	98	17	98	87	95
Arap Devletleri	49	89	1	76	4	69
Asya ve Pasifik	1 092	57	29	71	486	65
Avrupa ve Orta Asya	393	95	13	96	45	94

Çin Hariç	2 259	88	71	93	740	84
Dünya						

Kaynak: The Committee for the Coordination of Statistical Activities (CCSA). 2020). How COVID-19 is changing the world: a statistical perspective, s. 20. https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/ccsa_covid19_final.pdf. Erişim Tarihi 30.05.2020.

Emek piyasası şartlarının önemli ölçüde kötüleşeceği tahmin edilmektedir. OECD ekonomilerinde 2019 yılı sonunda 50 yılın en düşük seviyesine gerileyen işsizlik oranının bu yılın ortasında iki kattan fazla artması ve küresel mali kriz sırasında görülen düzeyin çok üzerinde %11,5 olması beklenmektedir. Ekonomiler yeniden faaliyete geçmeye başladıkça, işsizliğin kademeli olarak ılımlı seyretmesi beklenmektedir. Ancak bazı ülkelerde doğrudan iş kayıplarının büyüklüğü ve 2020 yılının ikinci yarısından sonra geçici ücret ve istihdam destek programlarının sona erdiği dikkate alındığında, işsizlik oranının salgın öncesi düzeyin üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. İkinci bir salgın dalgası varsayımı üzerine inşa edilen çift vuruş senaryosuna göre, işsizlik OECD ekonomilerinde 2020'nin dördüncü çeyreğinde %12,5 civarında zirve yaptıktan sonra daha uzun süre yüksek seviyelerde kalacaktır. Bu da uzun dönemli işsizlik histerisi riskini ve cesareti kırılmış işçilerin işgücüne katılmasında düşüşü beraberinde getirecektir. Bu senaryoda, OECD çapında işsizlik oranının 2021'in sonunda %9'a yakın olacağı, küresel mali kriz sırasında görülen zirvenin hala üstünde seyredeceği ve 2019 yılı sonundaki oranın 3 puan üzerine çıkacağı öngörülmektedir (Bakınız Grafik 4). Emek piyasalarındaki önemli gevşeme, ücret ve gelir artışı üzerinde aşağı yönlü bir baskı oluşturacaktır (OECD, 2020: 27). Bu ise genel olarak ücretlerin azalması, sendika üye sayısının düşmesi, toplu pazarlık kapsamındaki işçi sayısının daralması ve çalışma şartlarının kötüleşmesi ihtimallerini hatıra getirmektedir.

Grafik 4: OECD İşsizlik Oranı (2004-2021 Mayıs)

Kaynak: OECD (2020) OECD Economic Outlook, Volume 2020 Issue, Preliminary version, OECD Publishing, Paris, s. 28, <https://doi.org/10.1787/888934140202>.

ABD’de, bu salgın sebebiyle emek piyasasında benzeri görülmemiş bir şok meydana gelmiştir. COVID-19 salgını ve ortaya çıkan ekonomik gerileme, işsiz Amerikalıların sayısını Şubat ayında 6,2 milyondan Mayıs 2020’de 20,5 milyona yükselterek 14 milyondan fazla artırmıştır. ABD işsizlik oranı Şubat’ta %3,8’den Mayıs ayında %13,0’a yükselmiştir. Salgın nedeniyle işsiz kalanların sayısındaki artış, işsiz sayısının 2007 yılının sonundan 2010 yılının başına kadar 8,8 milyon arttığı Büyük Buhran’daki işsizlik artışından önemli ölçüde daha fazladır (Kochhar, 2020).

Japonya’da emek piyasasındaki değişiklikler işyeri kapanmalarının zamanlaması ve kapsamındaki farklılıklar nedeniyle daha az belirgin olmakla beraber işsizlik oranı artmıştır. Nitekim işsizlik oranı Kasım 2019’da %2,2’den Nisan 2020’de %2,6’ya çıkmıştır. Ayrıca Japonya’da Nisan 2020’de işsiz sayısı 2019 Nisan ayına göre 330 bin artışla 1 milyon 89 bin olarak gerçekleşmiştir (<http://www.stat.go.jp/english/data/roudou/results/month/index.html>). Yapılan bir değerlendirmeye göre, Asya devinin işsizlik oranı, teknik olarak hala işverenlerine bağlı olan ancak gerçekte çalışmayan ve tam maaş alamayan 4,2 milyon kişi de ilave edildiğinde %11,5’e kadar çıkabilir (Takeo, vd.: 2020).

Çoğu üye devlet tarafından COVID-19 kısıtlama tedbirlerinin uygulanmasından sonraki ikinci ay olan Nisan 2020’de, Euro bölgesi mevsimsellikten arındırılmış işsizlik oranı Mart 2020’de %7,1’den %7,3’e yükselmiştir. AB işsizlik oranı, Mart 2020’de %6,4’ten Nisan 2020’de %6,6’ya çıkmıştır. Eurostat verilerine göre, Nisan 2020 itibarıyla, 11 milyon 919 bini Euro bölgesinde olmak üzere AB’de 14 milyon 979 bin erkek ve kadının işsiz olduğunu tahmin edilmektedir. Mart 2020 ile karşılaştırıldığında, işsiz sayısı AB’de 397 bin, Euro bölgesinde 211 bin artmıştır (Eurostat 2020).

Tablo 3’e bakıldığında salgın nedeniyle AB üyesi ülkelerde uygulanan kısıtlama tedbirlerinin beraberinde getirdiği işsizlik artışından en fazla etkilenen ülkeler Kıbrıs, Litvanya, Bulgaristan ve Letonya olmuştur. Bu ülkelerde işsizlik oranı iki aylık dönemde %2,1 ila %2,9 oranında artmıştır. Bu ülkeleri %1 ila %1,9 arasında işsizlik oranında artış yaşayan Hırvatistan, Lüksemburg, Slovakya, İspanya ve Fransa izlemiştir. İşsizlik artışından en az etkilenen iki ülke ise %01’lik oranla Almanya ve Çekya olmuştur.

OECD bölgesinde sağlık krizi sırasında genç işsizliği daha hızlı ve daha fazla artmaktadır. İşsizlik artışı özellikle 15- 24 yaşlarındaki kadınlar ve gençler arasında belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Erkek genç işsizlik oranı 0,3 puan artarak %5,3’e, kadın genç işsizlik oranı da 0,5 puan yükselerek %5,8’e çıkmıştır. Ayrıca, genç işsizliği toplamda da 1,0 puan artarak %12,2’ye yükselmiştir (OECD, 2020b: 1).

Son veriler, özellikle genç kadınlar için Şubat 2020’den bu yana genç işsizlik oranında büyük bir artışa işaret etmektedir. Kanada’da, 2020 Şubat-Nisan arasında, genç erkek işsizlik oranı (%27,1) yetişkin erkek işsizlik oranından (%14,3) ve genç

kadın işsizlik oranı (%28,4'e) yetişkin kadın işsizlik oranından (%20,4) yüksek gerçekleşmiştir. Benzer bir senaryo, 2020 Şubat-Nisan döneminde genç erkekler için (16-24 yaş) işsizlik oranının (%8,5'ten 24,0'e) ve genç kadınlar için (16-24 yaş) işsizlik oranının (%7,5'ten % 29,8'e) yükseldiği ABD'de görülmektedir. Diğer ülkelerde (örneğin Avustralya, Çin, İrlanda, Kore Cumhuriyeti, Hollanda ve İsviçre) genç işsizlik oranında benzer eğilimler ortaya çıkmıştır (ILO, 2020c: 10).

Tablo 3: AB Üyesi Ülkelerde Mevsimsellikten Arındırılmış İşsizlik (Nisan 2019- Nisan 2020)

Ülkeler	Oranlar (%)		Mart 2020	Nisan 2020	Nisan 2019	Ocak 2020	Şubat 2020
	Nisan 2019	Ocak 2020					
Euro Bölgesi	7,6	7,3	7,1	7,3	12 508	12 075	
AB	6,8	6,5	6,4	6,6	14 493	13 989	
Belçika	5,5	5,2	5,3	5,6	282	265	
Bulgaristan	4,3	4,1	4,0	4,5	145	140	
Çekya	2,0	2,0	2,0	2,1	109	105	
Danimarka	5,2	4,9	4,8	4,7	156	147	
Almanya	3,1	3,3	3,4	3,5	1 358	1 475	
Estonya	4**	4,7	4,7	4,8	:	28**	34
İrlanda	5,2	4,9	4,8	5,3	5,4	125	120
Yunanistan	18,4*	16,2	16,1	:	:	871*	759
İspanya	14,2	13,9	13,6	14,2	14,8	3 253	3 224
Fransa	8,5	8,0	7,6	7,6	8,7	2 521	2 364
Hırvatistan	6,8	6,3	6,2	6,8	8,1	122	113
İtalya	10,2	9,4	9,1	8,0	6,3	2 655	2 420
Kıbrıs	7,5	6,1	6,0	6,7	8,9	34	28
Letonya	6,3	6,9	6,9	7,4	9,0	61	67
Litvanya	6,0	6,1	6,3	6,6	8,6	88	90
Lüksemburg	5,7	5,7	5,8	6,6	7,5	17	18
Macaristan	3,4**	3,4	3,6	3,7	:	158**	160
Malta	3,4	3,4	3,4	3,6	4,0	9	9
Hollanda	3,3	3,0	2,9	2,9	3,4	300	284
Avusturya	4,6	4,3	4,4	4,8	4,8	210	197
Polonya	3,4	3,0	3,0	2,9	2,9	585	514
Portekiz	6,6	6,8	6,4	6,2	6,3	341	352
Romanya	3,9	3,7	4,3	4,6	4,8	355	338
Slovenya	4,3	3,7	3,6	3,8	4,6	45	38
Slovakya	5,8	5,4	5,5	5,6	6,8	157	150
Finlandiya	6,7	6,6	6,6	6,6	6,6	186	182
İsveç	6,7	7,0	7,1	7,2	7,9	368	390

Trakya Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi
Cilt:8 Sayı:2 (91-122)

İzlanda	3,3	3,8	3,9	3,5	3,9	7	8
Norveç	3,6**	3,7	3,5	3,6	:	100**	106

Kaynak: EUROSTAT (2020). Newsrelease Indicators, 88/2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/1029499b2a-a61c-0d19e30138ef>, Erişim Tarihi 6.6.2020.

Not: * Şubat 2019 , **Mart 2019

Bu açıklamalar da göstermektedir ki salgın sırasında ve sonrasında işsizlikten en çok gençlerin etkilenmesi muhtemeldir. Dolayısıyla salgınla mücadele kapsamında hazırlanacak destek ve teşvik paketlerine gençlerin öncelikli olarak dahil edilmesini sağlamak için özel tedbirlere yer verilmesi bir zorunluluk olarak ülkelerin tercih listesinde durmaktadır.

4.4. Kayıt Dışı İstihdamda Düşüş

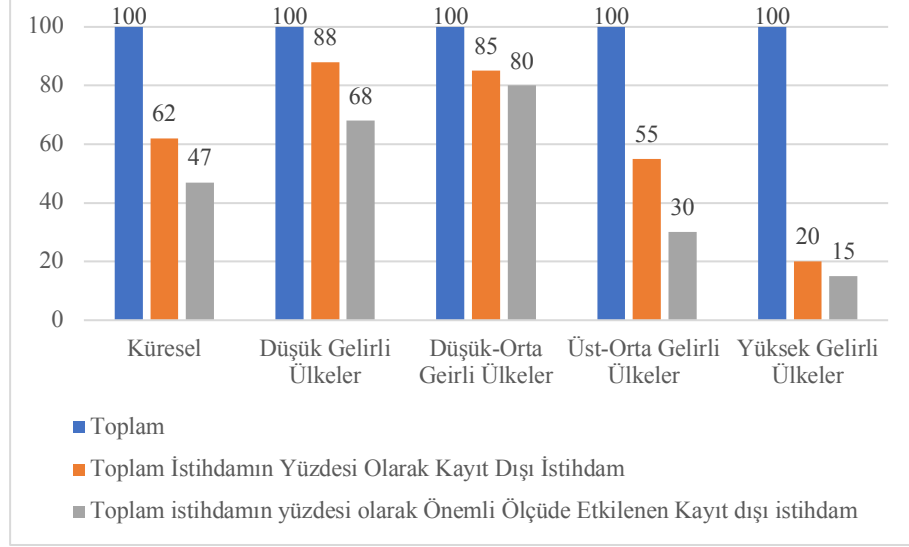
Aşının ve tedavinin geliştirilmesine kadar, fiziki mesafe kuralının uygulanması bulaşma zincirini kırmanın ve nüfusun büyük kesimlerini korumanın tek yolu olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, şu anda tüm dünyada 5 milyardan fazla insanı etkileyen tam veya kısmi kısıtlama tedbirleri uygulanmaktadır. Bu tedbirlerin kayıt dışı sektörlerde çalışanlar üzerinde önemli bir etkisi olduğu ve kadınların en çok etkilenen sektörlerde orantısız bir şekilde temsil edildiği tahmin edilmektedir. Nisan 2020 itibariyle, 1 milyar 100 milyona yakın kayıt dışı ekonomi çalışanı tam kısıtlı ülkelerde yaşamakta ve çalışmaktadır.⁴ Buna ek olarak kısmi kısıtlama uygulanan ülkelerde 304 milyon kayıt dışı çalışan bulunmaktadır.⁵ Bu işçiler birlikte kayıt dışı istihdamın %67'sini temsil etmektedir. Sektörel risk, istihdam durumu, işletmelerin büyüklüğü ve farklı düzeylerde kısıtlama tedbirlerinin (tam, kısmi ve zayıf tedbirler) ilave etkileri göz önüne alındığında, COVID-19'un kayıt dışı ekonomi çalışanları üzerindeki etkisinin daha da büyük olacağı tahmin edilmektedir. (ILO, 2020d: 1).

Grafik 5'te, gelir grupları itibariyle toplam istihdamın yüzdesi olarak kayıt dışı istihdam oranları ve salgın krizinden etkilenen kayıt dışı istihdam oranları verilmektedir. Küresel olarak kayıt dışı istihdamın toplam istihdamın %67'sini oluşturduğu ve bunların %47'sinin krizden etkileneceği tahmin edilmektedir. Kayıt dışı istihdam, toplam istihdamda düşük gelirli ülkelerde %88, düşük orta gelirli ülkelerde %85, üst orta gelirli ülkelerde %55 ve yüksek gelirli ülkelerde %20'lik bir paya sahiptir. Gelir gruplarına göre kayıt dışı istihdamın en üst düzeyde etkilendiği bölgenin düşük orta gelirli bölgelerin (%85) olduğu öngörülmektedir. Bu bölgeyi etkilenme sırasına göre düşük gelirli bölgeler (%68), üst orta gelirli bölgeler (%30) ve yüksek gelirli bölgeler takip etmektedir. Bu rakamlar salgın krizinin işsizlik üzerindeki artırıcı etkisinin kayıt dışı istihdamın toplam istihdamda önemli bir paya sahip olduğu düşük gelirli ülkelerde görüleceğini ortaya koymaktadır.

⁴ Tam kısıtlamanın uygulandığı ülkeler (a) zorunlu işyeri kapanmaları; (b) vatandaşların iç hareketi üzerindeki zorunlu kısıtlamalar ve (c) toplu taşımanın zorunlu olarak kapatılmasının sözkonusu olduğu ülkelerdir. Bu üç tedbirin, işçilerin sabit veya sabit olmayan işyerlerinde faaliyetlerini yerine getirme yeteneği üzerinde doğrudan etkisi vardır.

⁵ Ülkeler, yukarıda sıralanan üç tedbirden en az birinin zorunlu olduğu durumlarda kısmi kısıtlamaların uygulandığı ülkeler olarak nitelendirilmektedir.

Grafik 5: Ülke Gelir Gruplarına Göre Kısıtlama ve Sosyal Mesafe Tedbirlerinden Etkilenen Kayıt Dışı İstihdam Oranı (2020)

Kaynak: ILO. (2020e). Impact of lockdown measures on the informal economy, Briefing Note, April 2020, s. 2.

Kadınlar düşük ve düşük-orta gelirli ülkelerde kayıt dışılığa daha fazla maruz kalmakta ve erkek meslektaşlarından daha savunmasız durumda bulunmaktadır. COVID-19 krizinden önemli ölçüde etkilenen kayıt dışı ekonomi çalışanları arasında, kadınlar yüksek riskli sektörlerde orantısız bir şekilde temsil edilmektedir. Bu sektörlerde istihdam edilen kadınların oranı %42 iken erkeklerin oranı %32'dir. Cinsiyete göre fark, kadınların imalat ve toptan satış/perakende ticaret sektörlerinde erkeklere kıyasla daha fazla temsil edildiği üst orta gelirli ülkelerde en yüksektir. Kayıt dışı çalışanların bu kadar yüksek oranda kısıtlama tedbirlerinden etkilenmesi iki temel nedene bağlanabilir. Birincisi kayıt dışı istihdamın en çok görüldüğü sektörlerin en çok etkilenen sektörler olmasıdır. İkincisi kayıt dışı istihdamda yer alanların büyük bölümünün krizlere karşı daha savunmasız kendi hesabına çalışanlar ve 10'dan az işçi istihdam eden KOBİ'lerde yer almasıdır (ILO, 2020e: 2).

Tarım dışı istihdamın yaklaşık %60'ını oluşturan Asya-Pasifik bölgesindeki kayıt dışı çalışanlar Latin Amerika ve Doğu Avrupa'da çalışanlara oranla daha yüksektir. Bu bölgede kayıt dışı istihdam Japonya'da %20'den Myanmar ve Kamboçya'da %80'in üzerinde bir orana uzanan aralıkta değişkenlik göstermektedir. Kayıt dışı çalışanlar istihdam durumu, geliri ve faaliyet sektörü açısından çok farklı

özelliklere sahip çalışanları kapsamaktadır. Hem kayıt dışı ve hem de kayıtlı sektör işletmelerinde sosyal koruma veya diğer resmi sigorta düzenlemeleri olmayan ücretli çalışanları ve gündelikçilerin yanı sıra işportacılar ve bunlara katkıda bulunan aile üyeleri gibi kendi adına çalışanları içermektedir (Rhee ve Dabla-Norris, 2020).

Kayıt dışı ekonomideki işçi ve işletme sahipleri için, işi durdurmak veya evden-uzaktan çalışmak bir seçenek değildir. Evde kalmak işlerini kaybetmek demektir. Birçoğu için aynı zamanda geçim kaynaklarını kaybetmek anlamına gelmektedir. “Açlıktan ya da virüsten ölmek”, kayıt dışı ekonomide yaşayanların çoğunun karşılaştığı gerçek bir ikilemdir (ILO, 2020e: 1). Bununla birlikte, salgın ve bu salgını önlemeye yönelik fiziki mesafe uygulaması ve kısıtlama tedbirleri kayıt dışı sektörlerde çalışanlar üzerinde birçok olumsuz etkiler barındırmaktadır (Shaikh, 2020). İlk olarak kayıt dışı çalışanlar gelir kaybıyla karşılaşmaktadır. Kayıt dışı çalışanlar kayıtlı sektördeki çalışanlara göre daha fazla yoksul olmaya eğilimlidir. İkinci olarak kayıt dışı çalışanlar orantısız sağlık yükü ile karşılaşmaktadır. Çalışmalarının niteliği ve gerçekleştirildiği yerler göz önüne alındığında herhangi bir hastalık, kaza veya sakatlığın tüm yükü kayıt dışı çalışanlar için yüksek olma eğilimindedir. Mevcut salgın sırasında çalışmaya devam edenler, daha yüksek virüse yakalanma riski ile karşı karşıyadır. Üçüncü olarak kayıt dışı çalışanlar yasal tanınma ve koruma eksikliği ile karşı karşıyadır. Kayıt dışı çalışanlar, kayıtlı işçi olarak kabul edilmedikleri için sosyal güvenlik ağlarına ve çalışma haklarına erişememektedir. Hindistan’da, tarım dışında kayıt dışı sektördeki düzenli ücret/maaşlı işçiler arasında neredeyse %50’sinin herhangi bir sosyal güvenlik güvencesine/yardıma erişimi yoktur. Dördüncü ve son olarak doğrudan nakit transferleri tipik olarak ve ağırlıklı olarak aşırı yoksulu hedeflemektedir. Hariç tutma hataları nedeniyle, kayıt dışı çalışanlar genellikle bu gelir transferlerinin dışına itilmektedir.

Bu olumsuzluklar kayıt dışı çalışanları salgının şoklarına karşı emek piyasalarında son derece savunmasız bırakmaktadır. Bu işçilerin birçoğu, işlerini kaybedecek ve virüs kayıt dışı ekonomilerde yoğunlaştıkça aşırı yoksulluk ve gıda güvensizliği ile karşı karşıya kalacaktır. Sivil huzursuzluk ve sosyal gerginlik riski de artacak ve kayıt dışı çalışanların durumu önemli bir politik kaygı haline gelecektir.

5. EMEK PİYASALARINDA YENİ YÖNELİŞLER

COVID-19 salgını, tüm insanların hayatlarının çeşitli yönlerini etkileyen/etkilemeye devam edecek bir sağlık krizidir. Krizden etkilenen ülkelerin büyük bölümü salgının yayılmasını yavaşlatmanın bir yolu olarak kısıtlamalar, işyeri kapatmaları, hijyen düzenlemeleri, sosyal mesafeler, okul ve üniversite tatilleri veya hareketlilik izleme gibi çeşitli tedbirler uygulamıştır. Bu tedbirlerin insanların çalışma hayatları üzerinde kısa ve uzun vadeli etkileri olması beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle salgın hayatın diğer alanlarında olduğu gibi emek piyasalarında birtakım radikal dönüşümleri beraberinde getirecek ve artık hiçbir eskisi gibi olmayacaktır.

Çalışma Sürelerinin Esnekleştirilmesi

Esnek çalışma süreleri değişik şekillerde uygulama alanı bulacaktır. İlk olarak çalışma süreleri azaltılarak kısmi süreli çalışma, aralıklı çalışma ve sıkıştırılmış çalışma şeklinde uygulanmaktadır. İkinci olarak evden çalışma, uzaktan çalışma ve akıllı çalışma şeklinde çalışma yeri ve metodu değiştirilerek uygulanan esnek çalışma süreleri karşımıza çıkmaktadır. Bu esnek çalışma düzenlemeleri salgın öncesinde de işgücü devrini azaltma, verimliliği artırma, çalışanın moralini yükseltme ve şirket imajını iyileştirme gibi faydaları nedeniyle işverenler tarafından uygulanmıştır (Armstrong, 2020).

Salgının yol açtığı ekonomik krizin emek piyasalarında getireceği ilk önemli gelişme çalışma sürelerinin kısıtlanması veya esnekleştirilmesi olacaktır. Yukarıda kısa süreli çalışma konusunda da ifade edildiği üzere, bu programlar salgının yayılmaya başlamasıyla birlikte işyeri kapanmaları sebebiyle işçilerin gelir kayıplarını telafi etmek amacıyla uygulamaya konulmuştur. Birçok OECD ve G20 ülkesi tarafından uygulanan kısa süreli çalışma programları krizin geçmesiyle sonlandırılacak olan kısa dönemli programlardır. Ancak turizm ve seyahat sektörünün salgın öncesi faaliyet düzeylerine geri dönmesinin diğer sektörlerle göre daha uzun zaman alacağı dikkate alındığında bu sektörde kısa süreli çalışma programlarının bir süre daha devam etmesi beklenebilir.

Çalışma sürelerinin esnekleştirilmesinde bir başka alternatif aralıklı çalışma (scattered work)'dir. İşyerleri sağduyulu (akıllı) bir şekilde kullanılacak ve aralıklı çalışma saatleri salgın sonrası yeni normal çalışma şekli olacaktır. Bu çalışma şekli işverenlere yalnızca ofis alanı ve diğer genel giderler üzerinde büyük miktarlarda tasarruf sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda daha fazla çalışma esnekliği sağlayarak en iyi çalışanlarını cezbedebilme ve elinde tutabilme imkanı sunacaktır (Srivastava, 2020).

Virüsün yayılmasını kontrol altına almada işyerlerinde fiziki mesafenin sağlanmasında ve çalışan yoğunluğunun azaltılmasında salgın esnasında ve sonrasında esnek çalışma düzenlemelerinin daha yoğun ve yaygın kullanılacağını düşünmek bir kehanet değildir.

Uzaktan çalışmanın yaygınlaşması

Salgın krizi sonrasında yeniden şekillenecek olan emek piyasalarında ikinci önemli gelişme uzaktan çalışmanın öneminin artması ve yaygınlaşması olacaktır. Salgının küresel ölçekte yayılması, her zamankinden daha fazla şirketleri iş sürekliliğini korumak ve devam ettirmek için evden çalışma ve uzaktan çalışma araçlarına yönlendirmiştir. Salgın süresince Avrupa ve Asya ülkelerinde hizmet sektöründeki şirketlerin ve özellikle telematik eğlence işletmelerinin, enerji şirketlerinin, sigorta şirketlerinin, bankacılık hizmetlerinin ve teknolojik şirketlerin daha yüksek tele-çalışma uygulamaları sunan endüstriler olduğu görülmektedir (Belzunegui-Eraso ve Erro-Garcés, 2020: 10).

Dijital çalışmaya geçiş, toplu olarak, iş algımızda ve çalışma düzenlemeleri hakkında düşünme şeklimizde bir değişiklik meydana getirmiştir. Eğitim sektöründe yüz yüze sınıflardan canlı çevrimiçi sınıflara geçilmiş, yeni eğitim yöntemleri geliştirilmiş ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hizmet sektöründe birçok alanda sanal ve uzaktan yöntemlere yönelik hızlanmış olup mahkemeler video konferans yoluyla sanal ortamlarda davalara bakmaya başlamıştır. Çalışma ofisler e-ofis tarzına geçmiştir.

Çok sayıda şirket uzaktan çalışmanın geçici bir uygulama olmaktan çok kriz sonrasında kalıcı bir nitelik kazanacağına inanmaktadır. Nitekim küresel bir araştırma şirketi tarafından yapılan ve 317 üst düzey finans yöneticisini kapsayan bir çalışmada, finans yöneticilerinin %74'ü şirket içindeki işgücünü kriz sonrası şirketten uzak konumlara taşımayı planlamaktadır. Finans yöneticilerini bu kalıcı değişikliğe yönlendiren en önemli faktör, maliyet tasarrufudur. Bu maliyet tasarrufları şirketlerin teknoloji ve gayrimenkul harcamalarının azalmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, uzaktan çalışma çalışanlar için de mali faydalar sunmaktadır. Yapılan bir araştırmada, uzaktan çalışanların işe gidip gelme, ofis yemekleri ve diğer çeşitli masraflardan yılda 4.000 \$ tasarruf ettiği ortaya konulmuştur. Bu mali faydalar, üretkenlik seviyeleri ve personel refahı üzerindeki asgari düzeyde bozulma veya etkiyle birlikte ele alındığında, birçok şirketin salgın sonrası uzaktan çalışmaya devam etmesi bir realite olarak karşımıza çıkacaktır (Parungao, 2020).

Kriz esnasında ve sonrasında potansiyel olarak ev tabanlı uzaktan çalışmaya geçişle birlikte, bu işçilerin eşit işlem dahil ücret ve diğer çalışma şartlarının işyerinde çalışan işçilerle aynı düzeye getirilmesi önümüzdeki dönemde gündemdeki yerini koruyacaktır. Bu ve benzeri olarak çalışma hayatında yeni döneme hazırlık için çok sayıda hukuki düzenlemelere ihtiyaç duyulacağı ve reform süreçlerinin süreklilik arz edeceği tahmin edilebilir.

İşgücününün vasıf/beceri niteliklerinin değişmesi

İçinde bulunduğumuz sağlık krizinin emek piyasalarında ortaya çıkaracağı bir başka önemli gelişme işgücününün vasıf/beceri niteliklerini değiştirmesidir. Uzaktan çevrimiçi çalışma eğilimi, şirketleri ve kuruluşları giderek “dokunmasız” bir dünyada zorunlu evden çalışma politikaları uygulamaya zorlamaktadır. Bir gecede ve toplu olarak uzaktan dijital çalışmaya ani geçiş, işin yapılma biçimi ve çalışma düzenlemeleri hakkındaki düşünceleri hızla değiştirme potansiyeline sahiptir. COVID-19, işyerinin dijital dönüşümü için önemli bir kırılma noktası olabilir. Virüs tehdidi ortadan kalktığında dijital cini şişeye geri koymak neredeyse imkânsız görünmektedir (Mexi, 2020).

Bu nedenle emek piyasalarında salgın sırasında ve sonrasında istihdam edilebilirliği arttıran becerilerin çoğu dijital becerilerdir. Salgının hala aktif bir tehdit olduğu bölgelerde, insanlar işlerini iş arkadaşlarından uzakta çalışarak yapmak zorundadır. Yöneticiler ve ekip liderleri, dağıtılmış ekipleri motive etmek ve

yönetmek için gerekli becerilere ihtiyaç duymaktadır. İş arayanlar, aşına olmadıkları hızlı değişen dijital beceriler gerektiren işler için rekabet etmek zorunda kalabilir. Önümüzdeki dönemde bölgesel farklılıklar muhtemelen artacak, dijital çağda geride kalan bölgeler giderek artan zorluklarla karşılaşacaktır (Sheppard, 2020).

Yeni bir istihdam öncelikli ekonomi politikasının geliştirilmesi

Virüsün yayılması kontrol altına alındığında ve normal hayata kontrollü bir şekilde geçilmeye başlandığında, işlerin ve gelirlerin orta-uzun vadede tekrar eski düzeyine getirilmesi için talebe dayalı bir istihdam stratejisi gerekecektir. Bu strateji, stratejik sektörlerde istihdam yaratılmasının teşvik edilmesini; elverişli bir iş ortamının restore edilmesini ve verimlilik artışının yeniden canlandırılmasını; ekonominin çeşitlendirilmesini ve yapısal dönüşümün teşvik edilmesini ve teknolojik gelişmelerin en iyi şekilde kullanılmasını kapsamalıdır. Enfeksiyon oranı tekrar artmaya başlarsa, daha etkin kısıtlamaların yeniden ortaya çıkma ihtimali, tüketicilerin harcamalarında ihtiyatlı davranmasına ve işletmelerin düşük yatırımlar yapmasına yol açacaktır. Bunların birleşik etkisi muhtemelen daha zayıf talep ve daha düşük üretim ve istihdam düzeyleri olacaktır. Bu davranış değişikliklerinin uzun sürmesi muhtemeldir. Ekonomik bir depresyonu önlemek ve toparlanmayı hızlandırmak için gerekli olan tüketici ve iş güvenini geri kazanmaya yönelik tedbirlerin alınması önem arz etmektedir (ILO, 2020f: 6).

Ekonomiyi ve istihdamı teşvik paketlerinde uluslararası koordinasyon, küresel toparlanmayı daha etkili ve sürdürülebilir kılmak için kritik öneme sahiptir. Uluslararası toplum, sınırlı likidite ve mali yardım sağlayarak ve dış borç ödemesini hafifleterek veya erteleyerek mali alanı çok sınırlı olan ülkeleri desteklemede belirleyici bir rol oynayabilir. Bu bağlamda düşük gelirli ülkeler için çok taraflı ve iki taraflı borç ödemelerinin zamana bağlı olarak askıya alınmasına yönelik G20 desteği, IMF ve Dünya Bankası tarafından talep edilen potansiyel borç erteleme gibi adımlar atılabilir (ILO, 2020b: 11)

6. SONUÇ

COVID-19 bir taraftan genel makro ekonomik dengeleri ve görünümü, diğer taraftan emek piyasalarını olumsuz etkileyen bir sağlık krizidir. Bu derin ve kapsamlı etki aynı zamanda ekonomi politikalarında ve emek piyasalarında hâkim olan anlayışları da dönüştürme gücünü bünyesinde barındırmaktadır. Virüsün yayılmasını önlemek amacıyla uygulanması zorunlu olan tedbirler küresel piyasayı derin ve benzeri görülmemiş bir durgunluğa itmektedir. Salgın, makro ekonomik göstergeleri bozmuş ve işyeri kapanmalarını ve iflasları arttırmıştır. Kriz emek piyasalarında özellikle çalışma sürelerinde azalmalara yol açmıştır. Kriz döneminde çalışma sürelerinin azalmasıyla kendini gösteren sonuçlar standart-dışı çalışma şekillerinin (kısa süreli çalışma, uzaktan çalışma geçici çalışma) artmasına neden olmuş ve olmaya devam edecektir. İşsizlikteki artış özellikle gençler, kadınlar ve kayıt dışı sektörde istihdam edilenler için yıkıcı sonuçlara yol açmıştır. Bu yıkıcı etkiler salgın sonrası dönemde emek piyasalarında belirleyici ve şekillendirici bir rol oynayacaktır.

Uzaktan çalışma ve platform tabanlı çalışma şekilleri artacak, bu da işgücünün dijital vasıflara/becerilere sahip olmasını gerektirecektir. Bu ise meslek ve vasıf kazandırma ve işgücünün eğitimi faaliyetlerinin kesintisiz bir şekilde sürdürülmesinin önemini ve önceliğini hatıra getirmektedir.

Bu salgının etkisinin özellikle emek piyasalarında kısa süreli değil fakat uzun süreli olacağına dair tahmin ve yorumlar ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Küresel finans krizinin emek piyasalarındaki hala süregelen etkisine salgın krizinin beraberinde getirdiği olumsuzlukların eklendiği dikkate alındığında bu öngörü açık bir şekilde doğrulanmaktadır. Emek piyasalarındaki olumsuz etkilerin süresini ve boyutunu asgari düzeye indirmek amacıyla ülke hükümetleri krizin insani boyutunu dikkate alarak yalnızca işletmelere destek sağlanmakla kalmamalı, aynı zamanda işçileri ve ailelerini desteklemelidir. Destek paketleri, işletmeleri ve işleri kurtarmayı, işten çıkarmaları önlemeyi ve gelirleri korumayı amaçlamalıdır. Destek paketleri kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide, ücretli veya ücretsiz olsun kendi adına çalışanları, bağımsız işçileri ve gig ekonomisi işçileri dahil tüm standart ve standart dışı istihdamda çalışanlara odaklanmalıdır. Bu destek programları emek piyasalarındaki mevcut ve gelecekte ortaya çıkacak muhtemel yönelişlere uyum sağlayacak şekilde esnek bir şekilde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır.

Karantina döneminin ekonomik ve sosyal sonuçlarını azaltmak için işletmelere ve işlere verilen desteğin en savunmasız kişileri hedef alması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomideki küçük işletmelerin ve işçilerin kırılganlığı göz önüne alındığında, hükümetler işletmeleri ve çalışanlarını destekleyen ve yeterli sosyal koruma sağlayan tedbirleri finanse etmek için tüm seçenekleri araştırmalıdır.

Ayrıca, salgın, emek piyasalarında başta genç kadınlar olmak üzere tüm gençleri diğer gruplardan daha fazla ve hızlı etkilemektedir. Bu itibarla, gençlerin desteklenmesi için acil, geniş kapsamlı ve hedefli politika tedbirleri alınmalıdır. Bu tedbirler arasında geniş tabanlı istihdam/eğitim garantili programlara ağırlık verilmelidir.

Sonuç olarak COVID-19'un emek piyasalarındaki etkilerini ve muhtemel yönelişleri dikkate alan ve güvenli işe dönüşü amaçlayan politikaların geliştirilmesi, hayata geçirilmesi ve uygulama sonuçlarının denetlenmesi krizin derinleşmeden önlenmesinde önem arz etmektedir. Bu politikaların başarılı olması için ilgili taraflarla sosyal diyalog ve uluslararası işbirliğinin göz ardı edilememesi hayati öneme sahiptir. Devlet, işçi ve işveren taraflarını bu dönemlerde bir araya getirmede ve alınacak kararları uzlaşmayla almak suretiyle başarı şansını arttırmada kaçırılmaz bir fırsata sahiptir. Bu fırsat bir taraftan krizin etkilerini aşmada ve katlanılması gereken fedakarlığı paylaşmada tarafların anlayış ve hoşgörüsünün yüksek olmasını ifade ederken aynı zamanda da kriz şartlarından hızlı bir şekilde çıkılmasında ve üretim ve yatırım ortamının iyileştirilmesi ile bu sürecin hızlandırılmasında büyük bir sinerji yaratacağının işareti olarak kabul edilebilir.

KAYNAKÇA

Acemoğlu D. (2020). The Post-Covid state, *Project Syndicate*, June 5.

Açıkgöz, Ö., Günay, A. (2020). The early impact of the COVID-19 pandemic on the global and Turkish economy, *Turkish Journal of Medical Sciences*, 50: 520-526.

Armstrong, L. (2020). How employers can make arrangements for flexible Working, <https://www.totaljobs.com/recruiter-advice/how-employers-can-make-arrangements-for-flexible-working>, Erişim Tarihi: 21.06.2020.

Belzunegui-Eraso, A., Erro-Garcés, A. (2020). Teleworking in the context of the COVID-19 crisis, *Sustainability*, 12: 1-18.

Eurofound. (2020). *Living, working and COVID-19: First findings – April 2020*, Dublin.

European Commission. (2020). *European Economic Forecast Spring 2020*, Publications Office of the European Union, Luxembourg.

European Council. (2020). *COVID-19: Council adopts temporary support to mitigate unemployment risks in an emergency (SURE)*, Press releases, May 19.

Eurostat. (2020). Newsrelease Indicators, 88/2020, <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/10294960/3-03062020-AP-EN.pdf/b823ec2b-91af-9b2a-a61c-0d19e30138ef>, Erişim Tarihi 6.6.2020.

<http://www.stat.go.jp/english/data/roudou/results/month/index.html>, Erişim Tarihi 14.06.2020

<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/bakan-zehra-zumrut-selcuk-kisa-calisma-odene-gine-3-milyon-194-bin-610-calisan-icin-basvuruda-bulunuldu/1820544>, Erişim Tarihi 13.06.2020.

<https://www.worldometers.info/>, Erişim Tarihi 01.06.2020.

ILO. (2020). *ILO monitor 2nd edition: COVID-19 and the world of work updated estimates and analysis*, Briefing Note, 7 April 2020.

ILO. (2020a). *COVID-19 and the world of work: Impact and policy Responses*, Briefing Note, 18 March 2020.

ILO. (2020b). *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third edition Updated estimates and analysis*, Briefing Note, 29 April 2020.

ILO. (2020c). *ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Fourth edition: Updated estimates and analysis*, Briefing Note, 27 May 2020.

ILO. (2020d). *Impact of lockdown measures on the informal economy*, A Summary, 5 May 2020.

ILO. (2020e). *Impact of lockdown measures on the informal economy*, Briefing Note, April 2020.

ILO. (2020f) *A policy framework for tackling the economic and social impact of the COVID-19 crisis*, Briefing Note, 20 May 2020.

IMF. (2020). *World economic outlook, April 2020: the great lockdown*, International Monetary Fund. Research Department, Washington.

Jones, K. (2020). *These charts show how COVID-19 has changed consumer spending around the world*, The World Economic Forum COVID Action Platform.

Kochhar, R. (2020). *Unemployment rose higher in three months of COVID-19 than it did in two years of the Great Recession*, PEW Research Center,

Mexi, M. (2020). *The future of work in the post-Covid-19 digital era*, <https://www.socialeurope.eu/the-future-of-work-in-the-post-covid-19-digital-era>, Erişim Tarihi 15.06.2020.

Müller, T. ve Schulten, T. (2020). *Ensuring fair short-time work - a European overview*, European Economic, Employment and Social Policy, ETUI Policy Brief N°7/2020

OECD (2020). *OECD Economic Outlook*, Volume 2020 Issue 1, Preliminary Version, No. 107, OECD Publishing, Paris.

OECD. (2020a). *Evaluating the initial impact of COVID-19 containment measures on economic activity*, <http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/evaluating-the-initial-impact-of-covid-19-containment-measures-on-economic-activity-b1f6b68b/#section-d1e24>, Erişim Tarihi, 29.05.2020

OECD. (2020b). *OECD Unemployment Rates*, <https://www.oecd.org/sdd/labour-stats/unemployment-rates-oecd-05-2020.pdf>, Erişim Tarihi: 6.6.2020.

Parungao, A. (2020). *The future of remote work after COVID-19: 3 common predictions*, <https://www.ekoapp.com/blog/the-future-of-remote-work-after-covid-19-3-common-predictions>, Erişim Tarihi 16.06.2020

Rhee C., Dabla-Norris, E. (2020). *COVID-19 could bring about a 'new deal' for millions of Asia's informal workers*, World Economic Forum.

Rodrik, D. (2020). *Will COVID-19 remake the world?*, Project Syndicate April 6.

Shaikh, H. (2020) *Responding to the impacts of COVID-19 on informal workers in South Asia*, International Growth Centre.

Sheppard, B. (2020). *A guide to thriving in the post-COVID-19 workplace*, World Economic Forum.

Srivastava, S. (2020). *Reimagining workplaces post-pandemic: What would be the new normal?*, People Matters, <https://www.peoplesmattersglobal.com/article/life-at-work/working-in-the-post-covid-19-world-25571>, Erişim Tarihi 21.06.2020.

Stiglitz, J. E. (2020). *Deficit Lessons for the Pandemic From the 2008 Crisis*, The American Prospects, April 6.

Takeo, Y., Nohara, Y., and Urabe, Emi (2020). *Japan's Ultralow Jobless Rate Ignores 4 Million People on Leave*, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-06-05/japan-s-ultralow-jobless-rate-ignores-4-million-people-on-leave>, Erişim Tarihi 14.06.2020

The Committee for the Coordination of Statistical Activities. (2020). *How COVID-19 is changing the world: a statistical perspective*, s. 20, https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/ccsa_covid19_final.pdf, Erişim Tarihi 30.05.2020.

Triggs, A. ve Kharas, H. (2020). *The triple economic shock of COVID-19 and priorities for an emergency G-20 leaders meeting*, Brookings, March 17.

Umman P. (2020) *Coronavirus 'could cost global economy \$1.1tn in lost income'*. The Guardian, Wed 19 Feb 2020.

Umman, P. (2020a), *Will the coronavirus outbreak derail the global economy?* The Guardian Mon 10 Feb 2020

UNCTAD (2020). *Global Trade Impact of the coronavirus (COVID-19) epidemic, Trade and Development Report*,

<https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/ditcinf2020d1.pdf>, Erişim Tarihi
02.06.2020

WTO (2020). Trade set to plunge as COVID-19 pandemic upends global economy, Press Release, 8 April 2020.

ABD MERKEZ BANKASI'NIN BREZİLYA VE MEKSİKA MERKEZ BANKALARI İLE YAPTIĞI DOLAR/REAL VE DOLAR/PESO TAKASI ANLAŞMALARININ BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE'NİN KREDİ TEMERRÜT TAKASI ORANLARINA ETKİSİ

Sudi APAK¹ , Gürman TEVFİK²

ÖZ

Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası dünyada korona virüsün yarattığı dolar talebini hafifletmek için 2020 yılının Mart ayı içinde Dolar swap işlemi yapmak üzere harekete geçmiştir. Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası; on dört ülkenin merkez bankalarına, 2020 yılı Mart ayı içinde dolar swap hattı tesis etmiştir. Bu ülkeler arasında, Brezilya ve Meksika gibi gelişen piyasalar da bulunmaktadır. Bu swap hattı en az 6 ay sürecektir. Kredi temerrüt takası puanları ülke riskini ölçen temel göstergelerden biridir. Bu çalışmada, Dolar/Real ve Dolar/Peso swap anlaşmalarının Brezilya ve Meksika'nın 5 yıllık kredi temerrüt takası puanlarına etkisi incelenmiştir. Brezilya ve Meksika'nın kredi temerrüt takasları fiyatları yanında, Türkiye'nin kredi temerrüt takası fiyatları da değerlendirilmiştir. Bu üç ülkenin seçilmesinin nedenleri aşağıda belirtilmiştir. 1-Bu ülkeler yükselen piyasalar olup aynı zamanda G 20 ülkelerdir. 2-ABD Merkez Bankası Brezilya ve Meksika Merkez Bankalarına 60'ar milyar dolar likiditesi sağlayacaktır. 3-ABD Merkez Bankası, T.C Merkez Bankası'na Dolar likiditesi sağlamamıştır. 4-Brezilya Merkez Bankası açılan dolar likiditesini 6 Haziran 2020 tarihi itibarıyla kullanmamıştır. Kasım 2019 ve Mayıs 2020 arasında Türkiye ve Brezilya, Türkiye ve Meksika ile Brezilya ve Meksika arasındaki CDS fiyatlarının korelasyonu hesaplanmıştır. Bu tarihler arasında bu üç ülkenin kredi derecelerinde herhangi bir değişiklik olmadığı halde CDS'lerinde artış meydana gelmiştir. Hesaplanan üç adet korelasyonun +1'e yakın olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Amerika Merkez Bankası dolar likidite swaplarının Brezilya, Meksika ve Türkiye CDS'lerine etkisinin olmadığını açıklamaktadır. Kredi temerrüt takaslarının fiyatlarında meydana gelen yükselişin nedeni, korona virüsün yayılmasıdır. Korona virüsün yayılması nedeniyle bu ülkelerde gayrisafi milli hasılda beklenen küçülmenin yaklaşık %5-6 arasında olacağı, bunun da bu ülkelerin borç ödeme gücünde azalma meydana getireceği beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Takası, Kredi Temerrüt Takası, Korelasyon Katsayısı, ABD Merkez Bankası

THE EFFECT OF THE US FEDERAL RESERVE DOLLAR/REAL AND DOLLAR/PESO SWAP AGREEMENTS WITH CENTRAL BANK OF BRAZIL AND CENTRAL BANK OF MEXICO ON THE CREDIT DEFAULT SWAPS SPREADS OF BRAZIL, MEXICO AND TURKEY

¹ Prof. Dr., İstanbul Esenyurt Üniversitesi , sudiapak@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4333-8266

² Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi , gurmantevfik@esenyurt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6021-1921

ABSTRACT

The US Federal Reserve acts to ease pressure as coronavirus drives demand for US dollar. The US Federal Reserve set up dollar swap lines with fourteen countries in March 2020. Emerging markets such as Brazil and Mexico are among these countries. The swap lines will last at least six month. Credit default swap(CDS) spread is one of the major indicator of sovereign risk. In this study, the effect of dollar/real and dollar/peso swap agreements on Brazil and Mexico 5 years credit default swaps were examined. Turkey 5 years CDS value were also examined along with Brazil and Mexico credit default swaps. These three countries selected for following reasons. 1-These countries are emerging markets, and in G20. 2-US Federal Reserve will provide 60 billion dollar liquidity for the central banks of Brazil and Mexico. 3-Federal Reserve did not provide dollar liquidity for the central bank of Turkey. 4-Central Bank of Brazil did not use swap values as of the date of June 6, 2020. The correlation coefficients between Turkey and Brazil CDS values, between Turkey and Mexico CDS values, and between Brazil and Mexico CDS values (in the period of Nov. 2019-May. 2020) were calculated for the measure of the strength of the relationship. Three calculated correlation coefficients(r) are close to positive 1. This indicates that there is no effect of FED dollar swap lines on the CDS of Turkey, Brazil and Mexico. It is concluded that the main reason of the increases of the values of Credit Default Swaps is COVID 19. It is projected that the GDP's of these countries are to be contracted by around 5-6% and the ability to pay debt will diminish.

Key Words: Dollar Currency Swap, Credit Default Swap, Correlation Coefficient, US Federal Reserve

1.GİRİŞ

Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası'nın (FED) 19 Mart 2020 tarihinde uygulamaya koyduğu *Dolar Likide Swap Programı*'nın G 20 ülkeleri ve gelişen piyasalar arasında yer alan Brezilya, Meksika ve Türkiye CDS'leri üzerine etkisi araştırılmıştır.

FED, on dört ülkenin merkez bankasına Dolar'a karşı ilgili döviz cinsi üzerinden swap hattı açmıştır. Swap hattının ülke CDS'leri üzerine etkisinin olup, olmayacağıın araştırılması amacıyla üç ülkenin CDS'leri incelenmiştir. Seçilen ülkeler, Türkiye, Brezilya ve Meksika olmuştur. Türkiye, Brezilya ve Meksika CDS'leri karşılaştırmalı olarak incelenmiş, FED'in Dolar Likidite Swap'ının benzer üç ülkenin CDS'lerine etkisi araştırılmıştır.

Bu üç ülkenin gelişen piyasalar ve G20 ülkeleri arasında bulunması, FED'in Meksika'ya ve Brezilya'ya 60'ar milyar Dolar swap hattı açması ve Brezilya'nın bu hattı kullanmaması, Meksika'nın kullanmaya başlaması ve Türkiye'ye swap hattı açılmaması konuları, ülkelerin seçimini etkileyen nedenler olmuştur.

Bu üç ülkenin 6 aylık sürede (2 Kasım-19 Mayıs) CDS'leri arasındaki korelasyon katsayıları incelenmiştir.

2.YABANCI PARA TAKASI (SWAP)

2.1. Döviz Swap'ı (FX) nedir.

Vadeli (Forward) kurların hesaplanmasında, iki döviz cinsi arasındaki faiz farkının belli bir dönem için kur farkına dönüştürülmesi ve bu farkın cari döviz kuruna (spot) eklenmesi ya da çıkartılması söz konusudur (Tevfik A. Tevfik G., 1997). Faiz oranları arasındaki farkın kur farkına dönüştürülmesiyle bulunan rakama *swap point* denilmektedir. Bu rakam, faiz oranı yüksek döviz cinsi için forward discount olarak adlandırılmakta ve yüksek faiz, spot döviz kuruna eklenerek forward kur bulunmakta, faiz oranı düşük döviz cinsi için *forward premium* olarak adlandırılmakta ve o dövizin spot kurundan çıkarılarak forward kur bulunmaktadır.

Örnek:

Dolar/TL cari alış kuru 7,00 TL

3 ay vadeli bankalar arası dolar plasman faizi %1 (Offer Rate)

3 ay vadeli bankalar arası TL mevduat faizi % 11 (Bid Rate)

3 ay sonraki dolar/TL forward alış (bid) kuru ne olacaktır?

Faiz farkı : %11 - %1 = %10

Gün sayısı: 90 gün

$$Swap\ Point = \frac{Faiz\ Farkı * Spot\ Kur * Gün\ Sayısı}{(360 * 100) + (Yabancı\ Para\ Faiz\ Oranı * Gün\ Say.)}$$

$$Swap\ Point = \frac{10 * 7,00 * 90}{(360 * 100) + (10 * 90)} = 0,1707$$

0,1707 TL'sinin swap point ve TL faiz oranının dolar faiz oranına göre daha yüksek olduğu göz önüne alınarak doların TL'ye göre prim yapacağı söylenebilir. Swap point'in spot kura eklenmesiyle başa baş noktası şöyle hesaplanacaktır: 7,00 + 0,1707 = 7,1707 TL. Bulunan bu rakama banka tarafından uygun kar marjı eklenmektedir (Tevfik, A. ve Tevfik, G, 1997).

Burada forward alış kuru (BİD) için öneri verilmiştir.

Bu örnekte görüleceği gibi dolar 7,00 TL'den satılmakta, 3 ay sonra da 7,17'den satın alınmaktadır. Bu işleme *FX Swap* işlemi demektir. Eğer Swap point 0,200 olarak kote edilirse, faiz farkının kur farkına dönüşümü aşağıdaki gibi olacaktır.

$$(0,200 * 100 * 4) / 7,00 = \%11,43$$

2.2. Para (Currency) Swap

İki ayrı para cinsinden oluşan aynı büyüklükteki iki ayrı kredinin, vade tarihinde özgün para birimleri üzerinden daha önce üzerinde anlaşılan belirli bir pariteden geri ödenmek üzere değiştirilmesidir.

Bu yöntemde şunlar yapılabilir.

- Farklı paralara gereksinim duyan iki borçlu anapara tutarlarını değiştirebilir.
- Sözleşme süresi boyunca faiz ödemelerini değiştirir.
- Sözleşme bitiminde anaparalar iade edilir (Tevfik, A. ve Tevfik, G, 1997).

3. FED İLE BREZİLYA MERKEZ BANKASI (BANCO CENTRAL DO BRASİL) ARASINDAKİ DOLAR/REAL VE FED İLE MEKSİKA MERKEZ BANKASI (BANKO DE MÉXICO) ARASINDA DOLAR/PESO TAKASI

19 Mart 2020 tarihinde en az altı ay olmak üzere Brezilya Merkez Bankası'na ve Meksika Merkez Bankası'na 60'ar milyar dolar swap hattı tahsis etmiştir. Bu hattın tahsis edilmesinin amacı, dünyanın Dolara bağlı finansal sistemin düzgün çalışmasını sağlamak olmuştur. Swap hattı tahsis edilen ülke sayısı 14'tür.

COVID-19 salgını ABD Dolar fonlama piyasalarını baskı altına almıştır. FED ve diğer önemli merkez bankaları Dolar likiditesi sağlamak amacıyla swap hatları açmışlardır. Swap hatları, merkez banka rezervlerinin yetersiz veya döviz piyasasının baskı altında olduğu zamanlarda güçlü ve esnek bir araçtır (Rosalind, 2020).

Swap anlaşmasıyla; Örneğin, Brezilya Merkez Bankası (BCB), ABD Merkez Bankasından (FED) dolar talep eder, karşılığında ise, piyasa kuru üzerinden hesaplanan Brezilya Reali tutarını FED'in hesabına geçer. BCB Brezilya'da bulunan bankaların Dolar talebini karşılar, karşılığında faiz geliri elde eder. Swap'ın süresi boyunca BCB'nin Dolar yükümlülüğü FED'de hesap olarak oluşturulacak, aynı şekilde FED'in Brezilya Reali yükümlülüğü de, BCB'deki hesapta oluşturulacaktır. FED bu işlemle kur riski ve alacak(kredi) riski almamaktadır. Para swapı ve döviz swapı, yatırımcılara istenilen döviz cinsinden fon yaratmasına olanak sağlar.

Japon ve Avrupa Currency Swap pazarlarında ABD Dolarına olan talebin artması, Dolar fon sağlama maliyetlerini 2-7 Mart haftası yükseltmiştir (Chavez, 2020). Fed'in swap hattı açmasının nedeni, swap pazarındaki Dolar kıtlığı ve maliyetlerin artmasıdır.

Genel olarak, FED'in gerçekleştirdiği swaplar iki işlemi içerir. Yabancı merkez bankası ile FED arasında swap-hattı tesis edildiğinde, piyasada geçerli kur üzerinden belirtilmiş tutarda dolar karşılığı yabancı para FED'e satılır. FED yabancı para tutarını; yabancı merkez bankasında, kendi adına açılmış hesapta tutar. FED'in sağladığı dolar ise; yabancı merkez bankası adına Federal Reserve Bank of New York'da açılmış hesaba aktarılır. Aynı zamanda iki merkez bankası, ikinci işlem için bağlayıcı bir anlaşma yaparlar.

Bu anlaşma ile yabancı merkez bankası, belirtilen tarihte aynı kur üzerinden kendi parasını geri alacağını ve almış olduğu Dolar tutarını geri vereceğini taahhüt eder. Yabancı merkez bankası piyasa faiz oranları üzerinden FED'e faiz öder. Dolar likidite swap işlemlerinin vadesi bir gün ile 3 ay arasında olabilir ("Central Bank Liquidity Swaps", 2020).

Yabancı merkez bankası almış olduğu dolarları kendi ülkesindeki kurumlara swap anlaşması yaparak kredi olarak verir. Bu işlem, New York FED'de açılmış bulunan yabancı merkez bankası hesabından borç alan kurumun banka hesaplarına alacak kaydedilir. Yabancı merkez bankası, kurumlara vermiş olduğu krediden dolayı alacak riski (geri ödememe) taşımaktadır. FED'in kredinin geri ödenmemesinden dolayı hiçbir sorumluluğu yoktur.

FED'in almış olduğu yabancı para Federal Reserve'in bilançosunda varlık olarak gözükmektedir. Swap aynı kur üzerinden yapıldığı için bu aktifin dolar değeri değişmeyecektir. Yabancı merkez bankası adına Federal Reserve Bank of New York'ta açılan hesaba yatan Dolar tutarı FED'in yükümlülüğü olarak dikkate alınacaktır ("Central Bank Liquidity Swaps", 2020).

4. KREDİ TEMERRÜT TAKASI (CDS)

Kredi Temerrüt Takası (CDS), bir çeşit tezgâh üstü türev ürünü olup, referans kurumun kredi kalitesi hakkında ikili anlaşmadır. Bir CDS anlaşmasına gidildiğinde, bir taraf diğer tarafa (satıcıya) referans kurumun yükümlülükleri karşılamaması durumunda satıcı tarafından yapılacak ödemelerin karşılığı olarak dönemsel olarak prim öder. Bu anlamda, devlet ve şirket gibi referans kurumların kredi değerliliği için sigorta sağlayan finansal türev ürünüdür. Finansal Piyasalarda, CDS'in fiyatı "spread" olarak ifade edilen prim olarak kote edilir. CDS fiyatı, herhangi bir referans kurumun kredi kalitesi hakkında pazar algısının göstergesi olarak kabul edilir. Ticari Bankalar CDS'leri; varlıklarındaki özel sektör şirket tahvillerini kredi riskinden korumak (hedge), bilançolarındaki herhangi bir varlığın kredi riskinin tümüyle korunmak için (full hedge) ve böylece sermaye yeterliliğine sağladığı fayda amacıyla satın alırlar. Diğer taraftan, sigorta şirketleri, kredi türev ürünleri firmaları ve finansal garantörler bu ürünün satıcılarıdır.

CDS sözleşmeleri, referans kurumun kredi riskini hedge etme ana işlevi dışında, finansal piyasalarda çok amaçlı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, bu ürünler referans kurumun kredi kalitesini değerlendirmek amacıyla spekülörler ve arbitraj yapanlar tarafından da kullanılır. Bunların CDS sözleşmelerine ilgisi likidite ve fiyatları etkiler.

Ülke riski, devletlere verilen kredilerin tahsil edilebilirliğini ölçen risk türüdür. Bireylere veya firmalara verilen risk türünden farklıdır. Döviz rezervleri, ekonomik büyüme, bütçe performansı ve ödemeler dengesi gibi makro değişkenler ile politik faktörlere bağlı olarak ülke riski belirlenir. Belli başlı derecelendirme kuruluşları olan, Standard & Poors, Fitch ve Moody's ülkelerin ödeme kapasiteleri ve ödeme istekleri değerlendirilerek, ülkeleri derecelendirirler. Değerleme sonucunda; bu firmalar, bir ülkenin borcunu ödememe konusunda bilgi sağlarlar (Canuto, Santos, Porto, 2004).

Kredi durumu ve prim kavramlarını CDS pazarının açıklanması için tanımlanması gerekmektedir. Kredi durumu (credit event), referans kurumun borcunun ödeyememesi anlamında kullanılan CDS anlaşması içindeki en önemli terimlerden biridir. Alıcı tarafından ödenecek primin boyutu “basis point” olarak ifade edilir (%1, 100 basis point’e eşittir). CDS *spread*’i olarak da bilinen bu prim, CDS piyasasındaki arz ve talebe göre belirlenmektedir. CDS primi sigorta primine benzemektedir. Bu prim, referans kurumun ödememe riskinin ve öteki kredi durumlarının algılanma derecesine göre belirlenir (Revoltella, Mucci, Dubravko, 2010).

Örnek vermek gerekirse, CDS satıcısı (Prim alan), her yıl USD 10.000 karşılığı USD 1.000.000 nominal değerli ABC şirketine ait tahvili 5 yıl boyunca alıcıya (prim ödeyen) ödememe riskine karşı sigorta etmektedir. Bu durumda kavramsal (notional) CDS’in tutarı USD 1.000.000 ve prim ödemesi, kavramsal (gösterge) değer %1 (100 basis point) olan USD 10.000 olmuştur. Sigorta edilen ABC firmasının tahvili, adı geçen tahvil (underlying bond) olarak CDS sözleşmesinde yer alacaktır. Bu örneğe devam edecek olursak, ABC şirketinin tahvilleri 5 yıl boyunca ödememe riski ile karşı karşıya kalmazsa, alıcı 5 yıl boyunca her yıl USD 10.000 ödemiş ve karşılığında hiçbir şey almamış olacaktır. Beş yıl boyunca tahviller ödenmez ise, satıcı alıcının sözleşmede adı geçen tahvilin (underlying bond) nominal değerine göre uğrayacağı zararı tazmin etmekle yükümlüdür. Bu durumu bu örnekle açıklayalım. Ödemeden dolayı adı geçen tahvilin fiyatı % 40’a, başka bir deyişle USD 400.000 inmiş olsun. Bu durumda, satıcı alıcıya $1.000.000 - 400.000 = 600.000$ Amerikan Doları ödeyecektir. Son olarak önemli bir nokta ise; CDS alıcısının, adı geçen tahvili sigorta ettirmek için sahip olması gerekmemektedir. Başka bir deyişle, alıcının prim ödemesi için adı geçen bonoya sahip olması gerekmemektedir. Ödememe durumunda örnekte olduğu gibi 600.000 Amerikan Dolarını tahsil edecektir (Baker, Haynes, Lau, Roberts, Sharma, Tucman, 2019).

5. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

ABD Merkez Bankası 2007-2008 küresel finansal krize kadar gelişen piyasalar içerisinde sadece Meksika’ya swap hattı açmıştır. Bu dünya ekonomik sisteminde çok önemli bir konu olmasına rağmen çok az araştırma yapılmıştır (Chey, 2012).

Aizenman ve Pasricha’nın (2010) yaptığı çalışmada, 2008 yılında Amerikan Merkez Bankası’nın gelişen piyasa ekonomilerinden olan Meksika, Brezilya, Kore ve Singapur’a swap hattı açtığı günden bir gün sonra bu ülkelerin ortalama CDS puanlarının düştüğü belirlenmiştir. Swap hattından yararlanmayan diğer gelişen piyasalarda ise ortalama %15,8 oranında CDS puanları düşmüştür. Bu iki grup arasındaki farkın istatistiki olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Aizenman ve Pasricha (2010) bu ülkelere swap hattı açılmasının en önemli nedeni olarak ABD bankacılık sisteminin bu ülkelerin bankacılık sisteminde ağırlığının olmasını göstermiştir. Böylece ABD kendi bankacılık sistemini de korumuş olacaktır.

ABD Merkez Bankasının Brezilya, Meksika, Kore ve Singapur'a swap hattı açmasının bir başka nedeni, bu ülkelerin Amerikan hazine bonosu ve devlet tahvillerinin yaklaşık %9'unu elinde tutmasıdır (Chey, 2012).

2008 yılında G20 ülkesi olan Endonezya'nın swap hattı talebi ABD Merkez Bankası tarafından reddedilmiştir (Aglionby, 2009). ABD hazine eski bakanı George Shultz "ABD Merkez Bankası uluslararası finansal ilişkilerde ABD Başkanının talimatına göre hareket eder" demiştir (Shultz ve Dam, 1978).

2007 Aralık ayında ABD Merkez Bankası'nın diğer merkez bankalarına swap hattı açması merkez bankaları arasında iş birliğinin en önemli adımıdır (Obstfeld, Shambaugh ve Taylor, 2009).

Swap hattı merkez bankacılığı tarihinde uzun bir geçmişi vardır. Döviz piyasasına müdahale etmek ve köprü finansmanı sağlamak için kullanılmıştır (McCauley ve Rigaudy, 2011).

Coudert ve Gex (2010) "CSD piyasasını tahvil piyasası yönlendirir veya tahvil piyasasını CDS piyasası yönlendirir" demiştir. Tahvil piyasası için risk primi, örnek ülkenin tahvil piyasasındaki faiz oranından risksiz faiz oranının çıkartılması ile bulunur. Tahvil risk primi ile CDS primi arasında uzun dönemli ilişkileri göstermek için "unit root" ve "co-integration" testi kullanılır. Kısa dönemde CDS priminin bond risk primini etkilediği ve tersi de olduğu tespit edilmiştir. Fakat uzun dönemde CDS piyasası tahvil piyasasını etkilememektedir.

Buna benzer bir çalışma Ammer ve Cai (2008) tarafından yürütülmüştür. 9 adet gelişen piyasaların verileri "Johansen cointegration" analizi kullanılarak incelenmiş, CDS risk primi ile tahvil risk primi arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Zhu (2004) CDS ve tahvil piyasalarının karşılıklı ilişki içinde olduğunu belirlemiştir. 24 şirketin CDS primi ile tahvil risk primi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bu iki piyasa arasında kısa dönemli farklılıklar olmasına rağmen uzun dönemde CDS piyasasının bono piyasasını yönlendirdiği anlaşılmıştır.

Micu, Remolona ve Wooldridge'e göre (2004) ülkelerin ve firmaların CDS primleri, kredi derecelerinin düşürülmesinden etkilenmektedir. Artan CDS primleri kredi derecesinin tahminine etki etmektedir.

Gottschalk ve Walker (2011) CDS primleri olası ödememe riskinin tahmin edilmesinde ana araçtır.

Genel olarak CDS primi ile tahvil risk primi kısa dönemde birbirinden ayrılrsa da uzun dönemde aynı yönde hareket etmektedir. CDS primlerinde meydana gelen değişiklikler ülke tahvil getirisindeki değişmeyi gösteren öncü göstergedir.

6. ABD MERKEZ BANKASI'NIN DOLAR/REAL SWAP'ININ BREZİLYA'NIN KREDİ TEMERRÜT(CDS) RİSKİNE ETKİSİ

Brezilya'nın son 6 aylık kredi temerrüt takası riski aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 1: Brezilya'nın Kredi Temerrüt Takası

Tarih	CDS
22 Kasım 2019	126,100
22 Aralık 2019	103,600
22 Ocak 2020	98,500
22 Şubat 2020	93,300
22 Mart 2020	334,500
22 Nisan 2020	313,400
19 Mayıs 2020	322,000

Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/brazil/5-years/

Şekil 1.1: Brezilya'nın CDS'lerinin Gelişimi

Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/brazil/5-years/

FED tarafından, 19 Mart 2020 tarihinde 14 ülkeye dolar likidite swapı tahsis edilmiştir. 14 ülkeden biri de Brezilya'dır. Brezilya'ya tahsis edilen swap-hattı 60 milyar dolar olup en az 6 ay işlem yapılacaktır.

Tablo 2: Brezilya'nın Kredi Derecelendirmesi

S&P	Moody's	Fitch
BB-	Ba2	BB- (Görünüm Olumsuz)

Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com/world-credit-ratings/

Rapor tarihi itibarıyla (6 Haziran 2020), Brezilya Merkez Bankası Likidite SWAP Hattı'nı kullanmamıştır.

Brezilya'nın son altı aylık dönemde (Kasım22 2019-19 Mayıs 2019) CDS'leri incelendiğinde; en düşük olduğu tarih 22 Şubat 2020(CDS 93,300) ve en yüksek olduğu tarih 19 Mart 2020 (CDS 374,900) olmuştur. 19 Mayıs 2020 tarihinde CDS 322,000 olmuştur.

COVİD 19'un dünyada yaygınlaşmaya başladığı 22 Şubat 2020 tarihinden itibaren Brezilya CDS'lerinde önemli artışlar olmuştur. 22 Şubat-19 Mart dönemi artış oranı %302, ve 22 Şubat-19 Mayıs tarihleri arasındaki artış oranı %245 olmuştur.

FED tarafından 60 Milyar Dolarlık *Dolar/Real Likidite Swap Hattı*'nın açılması ve kullanılmamasının CDS'lere önemli etkisi olmamış, 22 Şubat-19 Mayıs tarihindeki artış oranı %245 düzeyinde kalmıştır. 6 Haziran 2020 tarihi itibarıyla, Brezilya'nın CDS'i 203,700 olmuştur.

7. FED'İN DOLAR/PESO SWAP'ININ MEKSİKA'NIN KREDİ TEMERRÜT RİSKİNE (CDS) ETKİSİ

ABD Merkez Bankası (FED) 19 Mart 2020 tarihinde Meksika Merkez Bankası'na (Banco de Mexico) 60 Milyar Dolar swap hattı açmış ve Meksika Merkez Bankası bu hattı kullanmaya başlamıştır.

Şekil 1.2: Meksika'nın CDS'leri

Kaynak: <http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/mexico/5-years/>

Tablo 3: Meksika'nın Kredi Temerrüt Takası

Tarih	CDS Meksika
22 Kasım	87,950
23-Aralık	77,670
23 Ocak	79,070
21-Şubat	67,610
23 Mart	282,050
22 Nisan	272,830
19 Mayıs	235,380

Kaynak: <http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/mexico/5-years/>

Tablo 4: Meksika'nın Kredi Derecelendirmesi

Derecelendirme Kuruluşları	CDS Meksika
S&P	BBB
Moody's	Baa1
Fitch	BBB-

Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com/world-credit-ratings/

Fed'in 19 Mart'ta uygulamaya koyduğu swap hattının Meksika'nın CDS'lerine olumlu yönde katkısı olmamıştır. 21 Şubat seviyesi olan 67,610 değerine gelememiştir. 19 Mayıs'ta CDS'lerin düzeyi 235,380 olmuştur. 6 Haziran 2020 tarihi itibariye, Meksika'nın CDS'i 131,460 olmuştur.

8. TÜRKİYE'NİN KREDİ TEMERRÜT TAKASI (CDS) RİSKİ

T.C: Merkez Bankası Fed ile swap hattı anlaşması yapmamıştır. Türkiye'nin 22 Şubat 2020 tarihinde 285,740 olan CDS'i, 19 Mayıs 2020'de 589,720'ye yükselmiştir. 6 Haziran Tarihi itibariyle de 511,080 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 1.3: Türkiye'nin CDS'leri

Kaynak: <http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/turkey/5-years/>

Tablo 5: Türkiye'nin Kredi Temerrüt Takası

Tarih	CDS Türkiye
-------	-------------

22 Kasım	330,460
22 Aralık	281,200
24 Ocak	238,590
22 Şubat	285,740
22 Mart	582,300
22 Nisan	594,300
19 Mayıs	589,740

Kaynak: <http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/turkey/5-years/>

Tablo 6: Türkiye'nin Kredi Dereceleri

Derecelendirme Kuruluşları	CDS Türkiye
S&P	B+
Moody's	B1
Fitch	BB-

Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com/world-credit-ratings/

ABD Merkez Bankası'nın Türkiye ile swap hattı anlaşması yapmaması, buna karşın, Brezilya ve Meksika'ya 60'ar Milyar Dolar swap hattı açmasının ülkelerin CDS'leri üzerine etkisi aşağıda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

9. FED'İN 19 MART 2020 TARİHİNDE UYGULAMAYA KOYDUĞU DOLAR LİKİDİTE SWAP PROGRAMI'NIN BREZİLYA, MEKSİKA VE TÜRKİYE CDS'LERİNE ETKİSİ.

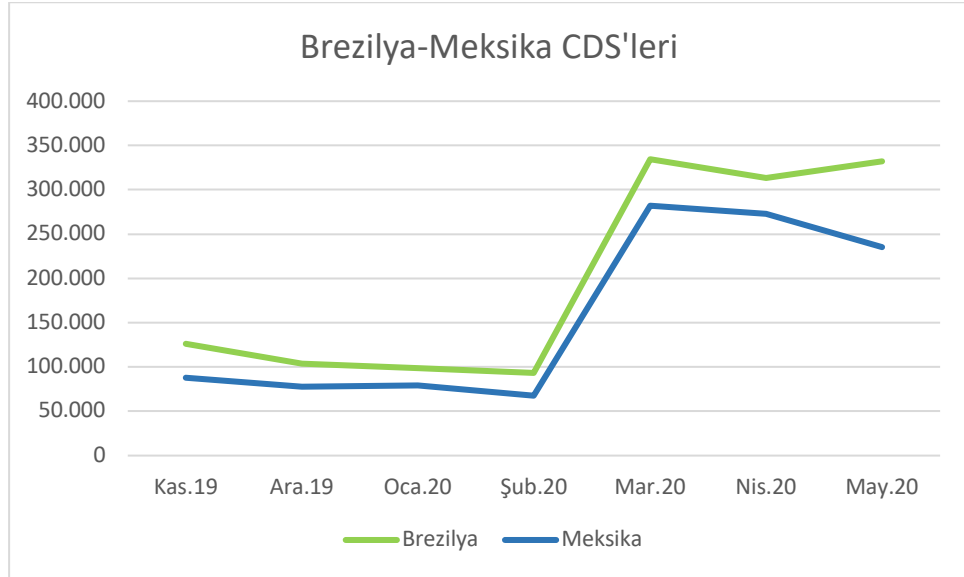
Karşılaştırmalı Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin son altı aylık CDS'leri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 7: Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Son Altı Aylık CDS'leri

Tarih	CDS Brezilya	CDS Meksika	CDS Türkiye
22-22-22 Kasım	126,100	87,950	330,460
22-23-22 Aralık	103,600	77,670	281,200

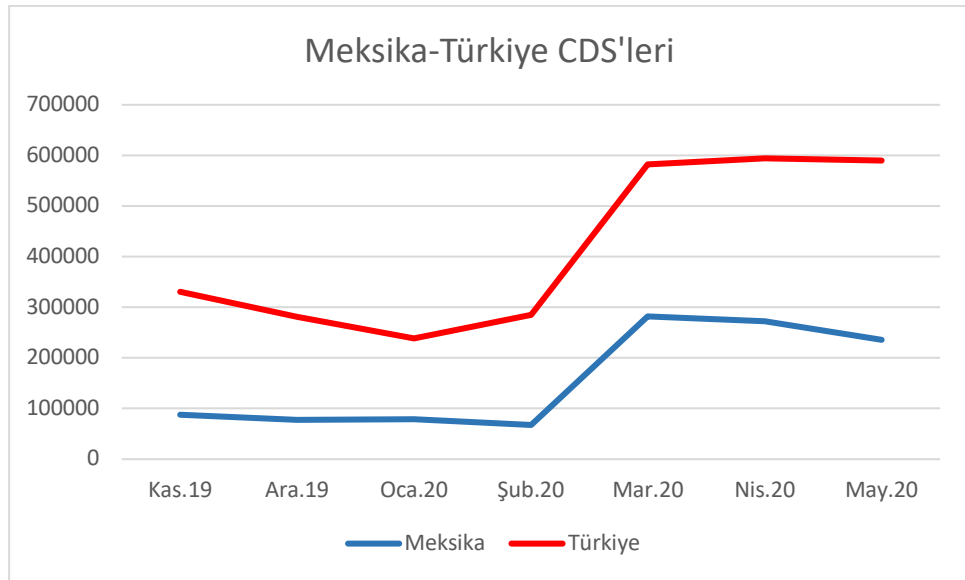
22-23-24 Ocak	98,500	79,070	238,590
22-21-22 Şubat	93,300	67,610	285,740
22-23-22 Mart	334,500	282,050	582,300
22-22-22 Nisan	313,400	272,830	594,300
19-19-19 Mayıs	322,000	235,380	589,740

Kaynak: <http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/>

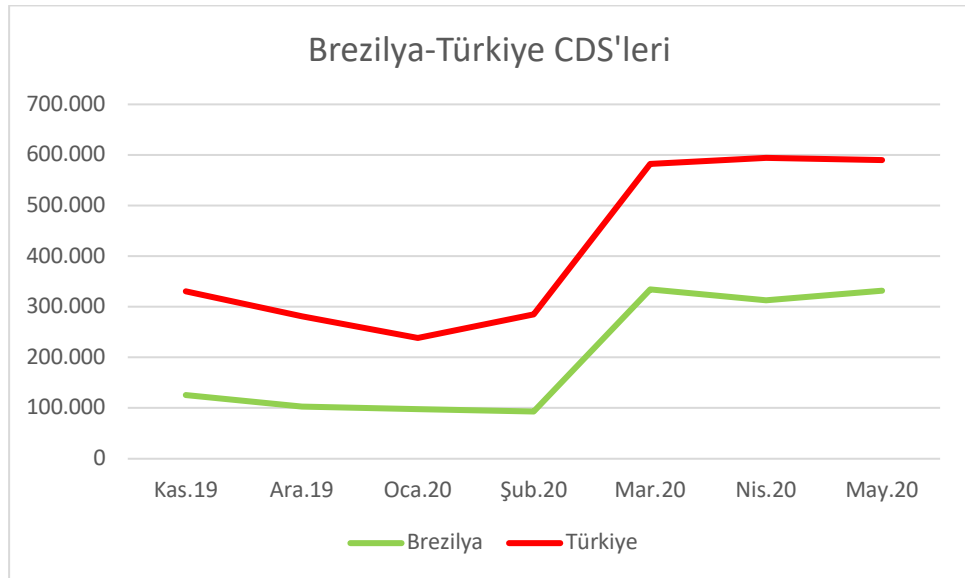
Şekil 1.4: Brezilya-Meksika CDS'leri

Kaynak: Tablo 7'deki bilgiler kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1.5: Meksika-Türkiye CDS'leri

Kaynak: Tablo 7'deki bilgiler kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Şekil 1.6: Brezilya-Türkiye CDS'leri

Kaynak: Tablo 7'deki bilgiler kullanılarak yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Tablo 8: Brezilya, Meksika ve Türkiye'nin Kredi Dereceleri

Derecelendirme Kuruluşları	Brezilya	Meksika	Türkiye
S&P	BB-	BBB	B+
Moody's	Ba2	Baa1	B1
Fitch	BB-	BBB-	BB-

Kaynak: www.worldgovernmentbonds.com/world-credit-ratings/

Tablo 7'deki bilgiler kullanılarak üç ülke arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmıştır.

ABD Merkez Bankası (FED) tarafında 60 Milyar Dolar swap hattı açılan Meksika ve Brezilya'nın son altı aylık CDS'leri arasında Korelasyon katsayısı (r) = 0,99 olmuştur. Bu ülkelerden Brezilya swap hattını kullanmamıştır.

ABD Merkez Bankası (FED) tarafından T.C. Merkez Bankasına swap hattı açılmamıştır. Türkiye'nin son 6 aylık CDS'leri ile Brezilya'nın son altı aylık CDS'leri arasındaki korelasyon katsayısı= 0,99 olarak hesaplanmıştır. Aynı şekilde, Türkiye ve Meksika'nın CDS'leri arasındaki korelasyon katsayısı %98 olmuştur.

10. SONUÇ

Brezilya, Meksika ve Türkiye CDS'leri karşılaştırmalı olarak incelenmiş, FED'in Dolar Likidite Swap'ının benzer üç ülkenin CDS'lerine etkisi incelenmiştir.

Bu üç ülkenin seçilmesinin nedeni: Brezilya'ya swap hattı verilmiş olmasına rağmen kullanmaması, Meksika swap hattını kullanması ve Türkiye'ye ise swap-hattı verilmemesidir.

Bu üç ülkenin 6 aylık sürede (2 Kasım 2019-19 Mayıs 2020) CDS'leri arasında yüksek bir pozitif korelasyon var olması, FED'in Dolar Likidite Hattı'nın CDS fiyatlarına etkisinin olmadığını, CDS artışlarının esas itibarıyla COVID-19 kaynaklı beklenen ekonomik küçülme olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu tarihler arasında bu üç ülkenin kredi derecelerinde herhangi bir değişiklik olmadığı halde CDS'lerinde artış meydana gelmiştir. FED'in swap politikasının etkili olması durumunda Türkiye ile Meksika ve Türkiye ile Brezilya arasındaki korelasyon katsayısı küçük olması gerekirdi.

Dolar likidite swap hattı açısından 3 ülke ayrı uygulamaya tabi olmuştur. Brezilya'ya, 60 milyar Amerikan Dolarlık swap hattı açılmış ancak kullanmamıştır. Meksika'ya, 60

milyar Amerikan dolarlık swap hattı açılmış ve kullanmaya başlamıştır. Ancak Türkiye'ye swap hattı açılmamıştır ("<https://apps.newyorkfed.org>", 2020).

Bu üç ülke (Brezilya, Meksika ve Türkiye) swap hattından yararlanma ve yararlanmama durumu değerlendirildiğinde, bu değerlemenin CDS'ler üzerine etkisi olacağı düşünülebilirdi. Ancak, FED'in swap hattının üç ülkenin CDS'leri üzerine etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

S&P (Standart & Poors) tarafından, Türkiye'nin kredi derecesi B+, Brezilya'nın BB- ve Meksika BBB olarak belirlenmiştir ("<http://www.worldgovernmentbonds.com/world-credit-ratings/>", 2020).

6 Haziran 2020 tarihi itibarıyla, Türkiye'nin CDS'i 511,08, Brezilya'nın CDS'i 203,70 ve Meksika'nın CDS'i 131,46 ya gerilemiştir.

22 Kasım 2019 – 6 Haziran 2020 tarihleri dikkate alınarak, üç ülkenin CDS'leri arasındaki korelasyon katsayıları tekrar incelenmiş, Brezilya-Türkiye 0,97, Meksika-Türkiye 0,91 ve Brezilya-Meksika 0,96 olarak hesaplanmıştır (+1 korelasyon değişkenler arasında tam pozitif doğrusal mükemmel bir ilişki olduğunu gösterir. 0,71 ile 0,99 arası yüksek düzeyde ilişki olduğunu belirler.).

Şubat 2020 itibaren CDS'lerdeki meydana gelen artışın ana nedeni COVID-19'ın Dünya'da salgın haline dönüşmesi sonucu gelişen ekonomilerin yurt içi gayrisafi milli hasıllarında beklenen küçülmedir. IMF World Economic Outlook (2020) raporuna göre 2020 yılında Türkiye'nin gayrisafi yurtiçi hasılası -5, Meksika'nın -6,6, Brezilya'nın -5,3 oranında küçüleceği tahmin edilmektedir. COVID-19'da Haziran ayında dünya genelinde meydana gelen yavaşlamanın etkisiyle üç ülkenin CDS'lerinde az da olsa gerileme meydana gelmiştir. Bu üç ülkenin CDS primleri arasındaki korelasyon ilişkisinin ana nedeni üç ülkede beklenen ekonomik küçülmenin yaratacağı borç ödeme gücünde meydana gelebilecek zayıflamanın sonucudur.

Sonuç olarak ABD Merkez Bankası'nın tahsis etmiş olduğu swap hatlarının CDS'lere önemli bir etkisinin olmadığı sadece bu ülkelere ilave likidite sağladığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Aglionby, J. (2009), "Jakarta Asks UD for Currency Swap", *Financial Times*, 18 Şubat 2009, Londra
- Aizenman, J.ve Pasricha G.K (2010), "Selective Swap Arrangements and the Global Financial Crisis: Analysis and Interpretation", *International Review of Economics and Finance*, 19, 3, s. 353-65.
- Ammer J., Cai F. (2008), "Sovereign CDS and Bond Pricing Dynamics in Emerging Markets: Does the Cheapest to Deliver Option Matter?", *University of Pennsylvania Wharton Weiss Centre for International Finance Research Working Paper*. No.2/ 2009: 26.

- Baker L., Haynes R., Lau M., Roberts J., Sharma R., Tucman B., (2019), *ENN's for Corporate and Sovereign CDS and FX Swap*. Şubat 2019, s.1-23.
- Canuto O., Santos P., Porto P., (2004), "Macroeconomics of Sovereign Risk Ratings". *University of Sao Paulo Instituto de Pesquisas Economicas Seminar Papers*. 2 September 2004.
- Central Bank Liquidity Swaps, *Federal Bank of New York*, Mart, 2020. (*Central Bank Liquidity Swaps, Federal Reserve Bank of New York, Last Update April 15 2020*).
- Chey H. (2012), "Why Did the US Federal Reserve Unprecedentedly Offer Swap Lines to Emerging Market Economies during the Global Financial Crisis? Can We Expect Them Again in the Future?". National Graduate Institute for Policy Studies, Tokyo, Japan, *GRIPS Discussion Paper 11-18*, Ocak 2012.
- Courdert V., Gex M. (2010). "Credit Default Swap and Bond Markets: Which leads to the other?" *Banque de France Financial Stability Review, Derivatives-Financial Innovation and Stability*. No. 14/ Temmuz 2020, s. 161-167
- Getrude Chavez- Dreyfus(2020), "FX Swaps Market Shows Sign of U.S. Dollar Funding Pressure". *Reuter*, 6 Mart 2020.
- Gottschalk K., Walker P. (2011) "The Timeliness of CDS Spread Changes in Predicting Corporate Default, 2004-2008". *EFMA Annual 2011 Meetings Conference Papers 2011*.
- IMF World Economic Outlook (2020), *Chapter 1 The Great Lockdown*, April 2020.
- L. Amadei, S. Di Rocco, M. Gentile, R. Grosso, G. Sisciliano(2011), "Credit Default Swaps-Contract Characteristics and Interrelations with the Bond Market". *Commissione Nazionale Per le Societa e La Borsa*, 1 Şubat 2011..
- McCauley, R ve J-F Rigaudy (2011), "Managing foreign Exchange reserves in the crisis and after", in *Portfolio and Risk Management for Central Banks and Sovereign Wealth Funds*", *BIS Paper no 58*, Ekim, s. 19-47.
- Micu M., Remolona E.M., Wooldridge P. (2004) "The Price Impact of Rating Announcements: Evidence from the Credit Default Swap Market." *Bank for Online International Settlements Quarterly Review*. Haziran 2004, s. 55-65.
- Obstfeld, M., J.C. Shambaugh ve A.M. Taylor (2009), "Financial Stability, Reserves and Central Bank Swap Lines in the Panic of 2008", *NBER Working Paper No. 14826*, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Revoltella D., Mucci F., Dubravko M.(2010). Properly Pricing Country Risk: A Model For Long Term Fundamental Risk Applied to CEE Countries. *Financial Theory and Practice*. Vol 34 / 3, s.2-19.

Geliş Tarihi: 21 Haziran 2020

Kabul Tarihi: 29 Temmuz 2020

Araştırma Makalesi

- Shultz G.P. ve Dam K. (1978), *Economic Policy beyond the Headlines*, New York: W. W Norton & Company.
- Tevfik A., Tevfik G. (1997), *Bankalarda Finansal Yönetime Giriş*. Türkiye Bankalar Birliği
<http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/brazil/5-years/> (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020)
<http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/mexico/5-years/> (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020)
<http://www.worldgovernmentbonds.com/cds-historical-data/turkey/5-years/> (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020)
<http://www.worldgovernmentbonds.com/world-credit-ratings/> (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020)
https://apps.newyorkfed.org/~media/files/usd_liquidity_swap_amounts_outstanding.xlsx?a=en (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2020)
- Wiggins, Z.R.,(2020), “*Central Banks Use Swap Line toMaintane the Flow of US Dollar*”, Yale School of Management, 26 Mart 2020.
- Zhu H. (2004), “An Empirical Comparison of Credit Spreads between Bod Markets and Credit Default Swap Markets” , *Bank for International Settlements Working Papers*. No. 160 / Ağustos 2004, s. 27.